

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

2. The Canon of Discipline - Subcommentaries
(2. Vinaya Piṭaka - Tīkā)

03. Subcommentary on the Great Chapter
(03. Mahāvagga-ṭīkā)

1. The Great Section (1. Mahākhandhakaṃ)

[Kd 1, PTS 1.1-1.100]

PaliVerse

03. Subcommentary on the Great Chapter

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Mahāvagga-ṭīkā

1. Mahākhandhakam

Bodhikathāvaṇṇanā

Idāni ubhatovibhaṅgānantaram saṅghamāropitassa mahāvaggacūḷavaggasaṅgahitassa khandhakassa atthasaṃvaṇṇanam ārabhitukāmo “ubhinnaṃ pātimokkhāna”ntiādimāha. Tattha ubhinnaṃ pātimokkhānanti ubhinnaṃ pātimokkhavibhaṅgānam. Pātimokkhaggahaṇena hettha tesam vibhaṅgo abhedena gahito. Yaṃ khandhakam saṅgāyimsūti sambandho. Khandhānam samūho khandhako, khandhānam vā pakāsanato dīpanato khandhako. “Kandhā”ti cettha pabbajjupasampadādivinayakammasaṅkhātā cārittavārittasikkhāpadasaṅkhātā ca paññattiyo adhippetā. Pabbajjādīni hi bhagavatā paññattattā “paññattiyo”ti vuccanti. Paññattiyañca khandhasaddo dissati “dārukkhandho aggikkhandho”tiādīsu viya. Apica bhāgarāsaṭṭhatāpettha yujjatiyeva tāsam paññattīnam bhāgato rāsito ca vibhattattā. Khandhakovidāti paññattibhāgarāsaṭṭhavasena khandhaṭṭhe kovidā.

Padabhājanīye yesam padānam atthā yehi atṭhakathānayehi pakāsitāti yojetabbaṃ. Te ce puna vadeyyāmāti te ce atṭhakathānaye punapi vadeyyāma. Atha vā padabhājanīye yesam padānam ye atthā heṭṭhā pakāsītā, te ce atthe puna vadeyyāmāti yojetabbaṃ. Imasmim pakkhe hi-saddo padapūraṇe daṭṭhabbo. Pariyosānanti saṃvaṇṇanāpariyosānam. Uttānā ceva ye atthāti ye atthā pubbe apakāsītāpi uttānā agambhīrā.

1. Visesakāraṇam natthīti “yena samayena āyasmato sārīputtattherassa sikkhāpadapaññattiyācanahetubhūto parivitaṅko udapādi, tena samayenā”tiādinā vuttakāraṇam viya idha visesakāraṇam natthī. Ayamabhilāpoti “tena samayenā”ti ayamabhilāpo. Kiṃ panetassa vacane payoananti yadi visesakāraṇam natthī, etassa vacane kiṃ payoananti adhippāyo. Nidānadassanam payoananti yojetabbaṃ. Tameva vibhāvetum “yā hi bhagavatā”tiādi vuttaṃ.

Mahāvelā viya mahāvelā, vipulavālukupūñjatāya mahanto velātaṇṇa viyāti attho. Tenāha “mahante vālikarāsimhīti attho”ti. Uru maru sikatā vālukā vaṇṇu vālikāti ime saddā samānatthā, byañjanaṃ nānam. Tenāha “urūti vālikā vuccatī”ti.

Ito paṭṭhāya ca -

Yasmā suttantapālīnam, attho saṅkhepavaṇṇito;
Tasmā mayaṃ karissāma, tāsam atthassa dīpanam.

Najjāti nadati sandatīti nadī, tassā najjā, nadiyā ninnagāyāti attho. Nerañjarāyāti “nelañjalāyā”ti vattabbe la-kārassa ra-kāram katvā “nerañjarāyā”ti vuttaṃ, kaddamasevālapaṇakādidosarahitasalilāyāti attho. Keci “nīlaṃjalāyāti vattabbe nerañjarāyāti vutta”nti vadanti, nāmaṃ vā etaṃ tassā nadiyāti veditabbaṃ.

Tassā nadiyā tīre yattha bhagavā vihāsi, taṃ dassetuṃ “bodhirukkhamūle”ti vuttaṃ. “Bodhi vuccati catūsu maggesu ñāṇa”nti ettha maggaññāṇaṃ bodhīti vuttaṃ, “pappoti bodhiṃ varabhūrimedhaso”ti ettha sabbaññutaññāṇaṃ. Tadubhayampi bodhiṃ bhagavā ettha pattoti rukkhopi “bodhirukkho”tveva nāmaṃ labhi. Atha vā satta bojjhaṅge bujjhatīti bhagavā bodhi. Tena bujjhantena sannissitattā so rukkho “bodhirukkho”ti nāmaṃ labhi. Aṭṭhakathāyaṃ pana ekadeseneva atthaṃ dassetuṃ “bodhi vuccati catūsu maggesu ñāṇa”ntiādi vuttaṃ. Mūleti samīpe.

Paṭhamābhisambuddhoti anunāsikalopenāyaṃ niddesoti āha “paṭhamam abhisambuddho”ti. Paṭhamanti ca bhāvanapūṃsakaniddeso, tasmā abhisambuddho hutvā sabbapaṭhamam bodhirukkhamūle viharatīti evamettha sambandho veditabbo.

Atha kho bhagavāti ettha athāti tasmim samayeti evamattho gahetabbo anekatthattā nipātānaṃ, yasmim samaye abhisambuddho hutvā bodhirukkhamūle viharati, tasmim samayeti attho. Teneva udānapāliyaṃ “tena kho pana samayena bhagavā sattāhaṃ ekapallaṅkena nisinno hoti vimuttisukhapaṭisaṃvedī”ti vuttaṃ. Athāti vā pacchāti imasmim atthe nipāto, tasmā abhisambodhito pacchāti evamattho gahetabbo. Khoti padapūraṇe nipāto. Satta ahāni sattāhaṃ. Accantasamīyoge cetam upayogavacanaṃ. Yasmā bhagavā taṃ sattāhaṃ nirantarātāya accantameva phalasamāpattisukhena vihāsi, tasmā “sattāha”nti accantasamīyogavasena upayogavacanaṃ vuttaṃ. Ekapallaṅkenāti visākhapuṇṇamāya anattaṅgateyeva sūriye aparājitaṃ pallaṅkavasena vajirāsane nisinnakālato paṭṭhāya sakimpi anuṭṭhahitvā yathābhujitena ekeneva pallaṅkena.

Vimuttisukhapaṭisaṃvedīti ettha tadanāvikkhambhanasamucchedapaṭippassaddhinissaraṇavimuttīsu pañcasu paṭippassaddhivimuttisaṅkhātā bhagavato phalavimutti adhippetāti āha “vimuttisukhaṃ phalasamāpattisukhaṃ paṭisaṃvedayamāno”ti. Vimuttīti ca upakkilesehi paṭippassaddhivasena cittassa vimuttabhāvo, cittameva vā tathā vimuttaṃ veditabbaṃ. Tāya vimuttiyā jātaṃ, sampayuttaṃ vā sukhaṃ vimuttisukhaṃ. “Yāyaṃ, bhante, upekkhā sante sukhe vuttā bhagavatā”ti vacanato upekkhāpi cettha sukhamicceva veditabbā. Tathā hi vuttaṃ sammohavinodaniyaṃ “upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā”ti. Bhagavā hi catutthajjhānikaṃ arahattaphalasamāpattiṃ samāpajjati, na itaraṃ. Atha vā “tesaṃ vūpasamo sukho”tiādīsu yathā saṅkhāradukkhavūpasamo “sukho”ti vuccati, evaṃ sakalakilesadukkhūpasamabhāvato aggaphale labbhamānā paṭippassaddhivimutti eva idha “sukha”nti veditabbā.

Athāti adhikāratthe nipāto, khoti padapūraṇe. Tesu adhikāratthena “athā”ti iminā vimuttisukhapaṭisaṃvedanato aññaṃ adhikāraṃ dasseti. Ko panesoti? Paṭiccasamauppādamanasikāro. Rattiyāti avayavasambandhe sāmivacanaṃ. Paṭhamanti accantasamīyogatthe upayogavacanaṃ. Bhagavā hi tassā rattiyā sakalampi paṭhamam yāmaṃ teneva manasikārena yutto ahosīti.

Paccayākāraṇti avijjādipaccayadhammaṃ. Paṭiccāti paṭimukhaṃ gantvā, kāraṇasāmaggiṃ apaṭikkhipitvāti attho. Paṭimukhagamanañca paccayassa kāraṇasāmaggiyā aṅgabhāvena phalassa uppādanameva. Apaṭikkhipitvāti pana vinā tāya kāraṇasāmaggiyā aṅgabhāvaṃ agantvā sayameva na uppādetīti attho. Etena kāraṇabahutā dassitā. Avijjādiekekahetusīsena hi hetusamūho niddiṭṭho. Sahiteti samudite, avinibbhutteti attho. Avijjādiko hi paccayadhammo sahiteyeva aññaṃaññaṃ avinibbhogavuttidhamme uppādeti. Iminā

paccayuppannadhammabahutā dassitā. Ubhayenapi “ekam na ekato”tiādinayo dīpito hoti. Ekato hi kāraṇato na idha kiñci ekam phalamatthi, na anekam, nāpi anekehi kāraṇehi ekam, anekehi pana kāraṇehi anekameva hoti. Tathā hi anekehi utupathavibījasalīlasaṅkhātehi kāraṇehi anekameva rūpagandharasādiaṅkurasāṅkhātā phalamuppajjamānaṃ dissati. Yaṃ panetaṃ “avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇa”nti ekekahetuphaladīpanaṃ kataṃ, tattha payojanaṃ na vijjati.

Bhagavā hi katthaci padhānattā katthaci pākaṭattā katthaci asādhāraṇattā desanāvīlāsassa ca veneyyānañca anurūpato ekameva hetuṃ vā phalaṃ vā dīpeti. “Phassapaccayā vedanā”ti hi ekameva hetuṃ phalañcāha. Phasso hi vedanāya padhānāhetu yathāphassaṃ vedanāvavattānato. Vedanā ca phassassa padhānaphalaṃ yathāvedanaṃ phassavavattānato. “Semhasamuṭṭhānā ābādhā”ti pākaṭattā ekam hetuṃ āha. Pākaṭo hi ettha semho, na kammādayo. “Ye keci, bhikkhave, akusalā dhammā, sabbete ayonisomanasikāramūlakā”ti asādhāraṇattā ekam hetuṃ āha. Asādhāraṇo hi ayonisomanasikāro akusalānaṃ, sādharmaṇi vatthārammaṇādīnīti. Tasmā avijjā tāvettha vijjamānesupi aññesu vatthārammaṇasahajātadhammādisu saṅkhārakāraṇesu “assādānupassino taṇhā pavaḍḍhatī”ti ca “avijjāsamudayā āsavaśamudayo”ti ca vacanato aññesampi taṇhādīnaṃ saṅkhārahetūnaṃ hetūti padhānattā, “avidvā, bhikkhave, avijjāgato puññābhisaṅkhāraṃpi abhisāṅkharoti”ti pākaṭattā asādhāraṇattā ca saṅkhārānaṃ hetubhāvena dīpitāti veditabbā. Evaṃ sabbattha ekekahetuphaladīpane yathāsambhavaṃ nayo netabbo. Tenāhu porāṇā -

“Ekam na ekato idha, nānekamanekatopi no ekam;
Phalamatthi atthi pana eka-hetuphaladīpane attho”ti.

Paccetumarahatīti paṭicco. Yo hi naṃ pacceti abhisameti, tassa accantameva dukkhavūpasamāya saṃvattati. Sammā saha ca uppādetīti samuppādo. Paccayadhammo hi attano phalaṃ uppādetento sampuṇṇameva uppādeti, na vikaḷaṃ. Ye ca dhamme uppādeti, te sabbe saheva uppādeti, na ekekaṃ. Iti paṭicco ca so samuppādo cāti paṭiccasamuppādoti evampettha attho daṭṭhabbo. Vitthāroti paṭiccasamuppādapadavaṇṇanāpapañco. Mayampi taṃ atipapañcabhayā idha na dassayissāma, evaṃ parato vakkhamānampi vitthāraṃ. Anulomapaṭilomanti bhāvanapuṃsakaniddeso “visamaṃ candimasūriyā parivattantī”tiādīsu viya. Srevāti so eva paccayākāro. Purimanayena vā vuttoti “avijjāpaccayā saṅkhārā”tiādinā nayena vutto paccayākāro. Pavattiyāti saṃsārappavattiyā. Manasi akāsīti yo yo paccayadhammo yassa yassa paccayuppannadhammassa yathā yathā hetupaccayādinā paccayabhāvena paccayo hoti, taṃ sabbaṃ aviparītaṃ aparihāpetvā anavasesato paccavekkhaṇavasena citte akāsīti attho.

Avijjāpaccayātiādīsu avindiyaṃ kāyaduccaritādiṃ vindatīti avijjā, vindiyaṃ kāyasucaritādiṃ na vindatīti avijjā, dhammānaṃ aviparītasabhāvaṃ aviditaṃ karotīti avijjā, antavirahite saṃsāre bhavādīsu satte javāpetīti avijjā, vijjamānesu javati, vijjamānesu na javatīti avijjā, vijjāpaṭipakkhāti vā avijjā. Sā “dukkhe aññāṇa”ntiādinā catubbidhā veditabbā. Paṭicca naṃ na vinā phalaṃ eti uppajjati ceva pavattati cāti paccayo, upakāraṭṭho vā paccayo. Avijjā ca sā paccayo cāti avijjāpaccayo, tasmā avijjāpaccayā. Saṅkharontīti saṅkhārā, lokiyā kusalākusalacetanā. Te puññāpuññāneñcābhisaṅkhāravasena tividhā veditabbā. Vijjānātīti viññāṇaṃ, taṃ

lokiyavipākaviññāṇavasena bāttiṃsavidhaṃ. Namatīti nāmaṃ,
vedanādikkhandhattayaṃ. Ruppātīti rūpaṃ, bhūtarūpaṃ cakkhādiupādārūpañca.
Āyatanti, āyatañca saṃsāradukkhāyaṃ nayatīti āyatanaṃ. Phusatīti phasso. Vedayatīti
vedanā. Idampi dvayaṃ dvāraavasena chabbidhaṃ, vipākavasena gahaṇe
bāttiṃsavidhaṃ. Tassati paritassatīti taṇhā, sā kāmataṇhādivasena saṅkhepatō
tividhā, vitthārato aṭṭhasatavidhā ca. Upādiyatīti upādānaṃ, taṃ
kāmapādānādivasaena catubbidhaṃ.

Bhavati bhāvayati cāti bhavo, so kammopapattibhedato duvidho. Jananaṃ jāti.
Jīraṇaṃ jarā. Maranti tenāti maraṇaṃ. Socanaṃ soko. Paridevanaṃ paridevo.
Dukkhatīti dukkhaṃ. Uppādatṭhitivasena dvedhā khanatīti vā dukkhaṃ.
Dummanassa bhāvo domanassaṃ. Bhuso āyāso upāyāso. Sambhavantīti nibbattanti.
Na kevalaṃ sokādīheva, atha kho sabbapadehi “sambhavantī”ti padassa yojanā
kātabbā. Evañhi avijjāpaccayā saṅkhārā sambhavantīti
paccayapaccayuppannavavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tenevāha “avijjāpaccayā
saṅkhārā sambhavantīti iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo”ti.
Evametassa...pe... samudayo hotīti ettha pana ayamattho. Evanti
niddiṭṭhanayanidassanaṃ. Tena avijjādīheva kāraṇehi, na issaranimmanādīhīti
dasseti. Etassāti yathāvuttassa. Kevalassāti asammissassa, sakalassa vā.
Dukkhakkhandhassāti dukkhasamūhassa, na sattassa nāpi subhasukhādīnaṃ.
Samudayo hotīti nibbatti sambhavati.

Accantameva saṅkhārehi virajjati etenāti virāgo, ariyamaggoti āha
“virāgasāṅkhātena maggenā”ti. Asesaṃ nirodhā asesanirodhā, asesetvā nissesetvā
nirodhā samucchindanā anusayappahānavasena aggamaggena avijjāya
accantasamugghātātōti attho. Yādipi heṭṭhimamaggehi pahīyamānā avijjā
accantasamugghātavaseneva pahīyati, tathāpi na anavasesato pahīyati.
Apāyagamanīyā hi avijjā paṭhamamaggena pahīyati, tathā sakideva imasmiṃ loke
sabbattha ca anariyabhūmiyaṃ upapattiyā paccayabhūtā avijjā yathākkamaṃ
dutiyaṭṭhiyamaggehi pahīyati, na itarāti, arahattamaggeneva pana sā anavasesaṃ
pahīyatīti. Anuppādanirodho hotīti sabbesaṃ saṅkhārānaṃ anavasesaṃ
anuppādanirodho hoti. Heṭṭhimena hi maggattayena keci saṅkhārā nirujjhanti, keci
na nirujjhanti avijjāya sāvasesanirodhā, aggamaggena panassā anavasesanirodhā na
keci saṅkhārā na nirujjhantīti. Evaṃ niruddhānanti evaṃ anuppādanirodhena
niruddhānaṃ. Kevala-saddo niravasesavācako ca hoti “kevalā aṅgamagadhā”tiādīsu.
Asammissavācako ca “kevalā sālayo”tiādīsu. Tasmā ubhayathāpi atthaṃ vadati
“sakalassa, suddhassa vā”ti. Tattha sakalassāti anavasesassa sabbabhavādigatassa.
Sattavirahitassāti paraparikappitajīvarahitassa.

Apicettha kiñcāpi “avijjānirodhā saṅkhāranirodho, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho”ti
ettāvatāpi sakalassa dukkhakkhandhassa anavasesato nirodho vutto hoti, tathāpi
yathā anulome yassa yassa paccayadhammassa atthitāya yo yo
paccayuppannadhammo na nirujjhati pavattati evāti imassa atthassa dassanatthaṃ
“avijjāpaccayā saṅkhārā...pe... samudayo hotī”ti vuttaṃ. Evaṃ tappaṭipakkhato
tassa tassa paccayassa abhāve so so paccayuppannadhammo nirujjhati na pavattatīti
dassanatthaṃ idha “avijjānirodhā saṅkhāranirodho, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho,
viññāṇanirodhā nāmarūpanirodho...pe... dukkhakkhandhassa nirodho hotī”ti vuttaṃ,
na pana anulome viya kālattayapariyāpannassa dukkhakkhandhassa

nirodhadassanattam. Anāgatasseva hi ariyamaggabhāvanāya asati
uppañjanārahassa dukkhakkhandhassa ariyamaggabhāvanāya nirodho icchitoti
ayampi viseso veditabbo.

Yadā haveti ettha haveti byattanti imasmiṃ atthe nipāto. Keci pana “haveti āhave
yuddhe”ti attham vadanti, “yodhetha mām paññāvudhenā”ti hi vacanato
kilesamārena yujjhanasamayeti tesam adhippāyo. Ārammaṇūpaniijhānalakkhaṇenāti
ārammaṇūpaniijhānasabhāvena. Lakkhaṇūpaniijhānalakkhaṇenāti etthāpi ese
vā nayo. Tattha ārammaṇūpaniijhānam nāma atthā samāpattiyo kasiṇārammaṇassa
upaniijhāyanato. Lakkhaṇūpaniijhānam nāma vipassanāmaggaṭṭhāni. Vipassanā hi
tīṇi lakkhaṇāni upaniijhāyatīti lakkhaṇūpaniijhānam, maggo vipassanāya āgata
kiccaṃ sādhetīti lakkhaṇūpaniijhānam, phalam tathalakkhaṇam nirodhasaccaṃ
upaniijhāyatīti lakkhaṇūpaniijhānam. No kallo pañhoti ayutto pañho, duppañho
esoti attho. Ādisaddena -

“Phusatīti aham na vadāmi. Phusatīti cāham vadeyyam, tatrassa kallo pañho
‘ko nu kho, bhante, phusatīti? Evañcāham na vadāmi, evam maṃ avadantaṃ
yo evam puccheyya ‘kiṃpaccayā nu kho, bhante, phasso’ti, esa kallo pañho.
Tatra kalam veyyākaraṇam ‘saḷāyatanapaccayā phasso, phassapaccayā
vedanā’ti. Ko nu kho, bhante, vedayatīti? No kallo pañhoti bhagavā avoca,
vedayatīti aham na vadāmi, vedayatīti cāham vadeyyam, tatrassa kallo pañho
‘ko nu kho, bhante, vedayatīti? Evañcāham na vadāmi. Evam maṃ
avadantaṃ yo evam puccheyya ‘kiṃpaccayā nu kho, bhante, vedanā’ti, esa
kallo pañho. Tatra kalam veyyākaraṇam ‘phassapaccayā vedanā,
vedanāpaccayā taṇhā”ti -

Evamādiṃ pālisesam saṅgaṇhāti.

Ādinā ca nayanāti ettha ādi-saddena pana “katamā nu kho, bhante, jāti, kassa ca
panāyam jātīti. ‘No kallo pañho’ti bhagavā avocā”ti evamādiṃ saṅgaṇhāti. Nanu
cettha “katamaṃ nu kho, bhante, jarāmaṇa”nti idaṃ supucchitanti? Kiñcāpi
supucchitaṃ, yathā pana sataṣaṣṭhaṃ suvaṇṇathālake vaḍḍhitassa
subhojanassa matthake āmalakamatte gūthapiṇḍe ṭhapite sabbam bhojanaṃ
dubbhojanaṃ hoti chaḍḍetabbam, evameva “kassa ca panidaṃ jarāmaṇa”nti
iminā sattūpaladdhivādapadena gūthapiṇḍena taṃ bhojanaṃ dubbhojanaṃ viya
ayampi sabbo duppañho jātoti.

Soḷasa kaṅkhāti “ahosiṃ nu kho aham atītamaddhānam, na nu kho ahosiṃ, kiṃ nu
kho ahosiṃ, katham nu kho ahosiṃ, kiṃ hutvā kiṃ ahosiṃ nu kho aham
atītamaddhānam, bhavissāmi nu kho aham anāgatamaddhānam, na nu kho
bhavissāmi, kiṃ nu kho bhavissāmi, katham nu kho bhavissāmi, kiṃ hutvā kiṃ
bhavissāmi nu kho aham anāgatamaddhānam, aham nu khosmi, no nu khosmi, kiṃ
nu khosmi, katham nu khosmi, ayam nu kho satto kuto āgato, so kuhiṃ gāmī
bhavissatī”ti evamāgatā atītānāgapaccuppannavisayā soḷasavidhā kaṅkhā.

Tattha ahosiṃ nu kho, na nu khoti sassatākāraṇa adhiccasamuppattiākāraṇa
nissāya atīte attano vijjamānataṇca avijjamānataṇca kaṅkhati, kiṃ kāraṇanti na
vattabbam. Ummattako viya hi bālaputhujjano yathā tathā vā pavattati. Apica
ayonisomanasikāroyevettha kāraṇam. Evam ayonisomanasikārassa pana kiṃ
kāraṇanti? Sveda puthujjanabhāvo ariyānam adassanādīni vā. Nanu ca puthujjanopi

yoniso manasi karotīti. Ko vā evamāha “na manasi karotī”ti. Na pana tattha puthujjanabhāvo kāraṇaṃ, saddhammasavanakalyāṇamittādīni tattha kāraṇāni. Na hi macchamaṃsādīni attano pakatīyā sugandhāni, abhisāṅkhārapaccayā pana sugandhānipi honti.

Kiṃ nu kho ahosinti jātiliṅgupapattiyo nissāya “khattiyo nu kho ahosiṃ, brāhmaṇavessasuddagahaṭṭhapabbajitadevamanussānaṃ aññataro”ti kaṅkhati.

Kathaṃ nu khoti saṅghānākāraṃ nissāya “dīgho nu kho ahosiṃ, rassaodātakaṇhappamāṇikaappamāṇikādīnaṃ aññataro”ti kaṅkhati. Keci pana “issaranimmānādiṃ nissāya ‘kena nu kho kāraṇena ahosi’nti hetuto kaṅkhatī”ti vadanti.

Kiṃ hutvā kiṃ ahosinti jātiādīni nissāya “khattiyo hutvā nu kho brāhmaṇo ahosiṃ...pe... devo hutvā manusso”ti attano paramparaṃ kaṅkhati. Sabbattheva pana addhānanti kālādhivacanamaṃ, taṅca bhummatthe upayogavacanamaṃ daṭṭhabbaṃ.

Bhavissāmi nu kho, na nu khoti sassatākāraṇa ucchedākāraṇa nissāya anāgate attano vijjamānataṅca avijjamānataṅca kaṅkhati. Sesamettha vuttanayameva.

Ahaṃ nu khosmīti attano atthibhāvaṃ kaṅkhati. Yuttaṃ panetanti? Yuttaṃ ayuttanti kā ettha cintā. Apicettha idaṃ vatthumpi udāharanti, cūḷamātāya kira putto muṇḍo, mahāmātāya putto amuṇḍo. Taṃ suttaṃ muṇḍesuṃ. So uttāya “ahaṃ nu kho cūḷamātāya putto”ti cintesi. Evaṃ “ahaṃ nu khosmī”ti kaṅkhā hoti.

No nu khosmīti attano natthibhāvaṃ kaṅkhati. Tatrāpi idaṃ vatthu -eko kira macche gaṇhanto udaye ciraṭṭhānena sītibhūtaṃ attano ūruṃ “maccho”ti cintetvā pahari. Aparo susānapasse khettaṃ rakkhanto bhūto saṅkuṭito sayi. So paṭibujjhivā attano jaṇṇukāni “dve yakkhā”ti cintetvā pahari, evaṃ “no nu khosmī”ti kaṅkhati.

Kiṃ nu khosmīti khattiyova samāno attano khattiyabhāvaṃ kaṅkhati kaṇṇo viya sūtaṃputtasāññī. Esa nayo sesesu. Devo pana samāno devabhāvaṃ ajānanto nāma natthi. Sopi pana “ahaṃ rūpī nu kho arūpī nu kho”tiādīnā nayena kaṅkhati. Khattiyādayo kasmā na jānantīti ce? Appaccakkhā tesamaṃ tattha tattha kule uppatti. Gahaṭṭhāpi ca pāṭalikādayo pabbajitasāññino. Pabbajitāpi “kuppaṃ nu kho me kamma”ntiādīnā nayena gahaṭṭhasaṅkhaṇo. Manussāpi ca ekacce rājāno viya attani devasaññino honti.

Kathaṃ nu khosmīti vuttanayameva. Kevalaṅhettha abbhantare jīvo nāma atthīti gahetvā tassa saṅghānākāraṃ nissāya “dīgho nu khosmi, rassacaturassachaḷaṃsaṭṭhaṃsasoḷasaṃsādīnaṃ aññatarappakāro”ti kaṅkhanto “kathaṃ nu khosmī”ti kaṅkhatīti veditabbo. Sarīrasaṅghānaṃ pana paccuppannaṃ ajānanto nāma natthi.

Kuto āgato, so kuhiṃ gāmī bhavissatīti attabhāvassa āgatigatiṭṭhānaṃ kaṅkhati.

Vapayantīti viapayanti, ikāralopenāyaṃ niddeso. Byapayantīti vuttaṃ hoti. Tenāha “vapayanti apagacchantī”ti. Apagamanaṅca anuppattinirodhavasenāti āha “nirujjhantī”ti.

3. Kadā panassa bodhipakkhiyadhammā catusaccadhammā vā pātubhavanti uppajjanti pakāsantīti? Vipassanāmaggañāṇesu pavattamānesu. Tattha vipassanāñāṇe tāva vipassanāñāṇasampayuttā satiādayo vipassanāñāṇaṇca yathārahaṃ attano attano visayesu tadanṅappahānavasena subhasaññādiṇe pajahantā kāyānupassanādivasena visuṃ visuṃ uppajjanti. Maggakkhaṇe pana te nibbānamālambitvā samucchedavasena paṭipakkhe pajahantā catūsipi ariyasaccesu asammohapaṭivedhasādhana vasena sakideva uppajjanti. Evaṃ tāvettha bodhipakkhiyadhammānaṃ uppajjanaṭṭhena pātubhāvo veditabbo. Ariyasaccadhammānaṃ pana lokiyānaṃ vipassanākkhaṇe vipassanāya ārammaṇakaraṇavasena lokuttarānaṃ tadadhimuttatāvasena maggakkhaṇe nirodhasaccassa ārammaṇābhisaamayavasena sabbesampi kiccābhisaamayavasena pākaṭabhāvato pakāsanaṭṭhena pātubhāvo veditabbo.

Iti bhagavā satipi sabbākārena sabbadhammānaṃ attano ñāṇassa pākaṭabhāve paṭiccasamuppādamukhena vipassanābhinivesassa katattā nipuṇagambhīrasuddasatāya paccayākārassa taṃ paccavekkhitvā uppannabalavasomanasso paṭipakkhasamucchedavibhāvanena saddhiṃ attano tadabhisamayānubhāvadīpakamevettha udānaṃ udānesi.

“Kāmā te paṭhamā senā”tiādinā nayena vuttappakāraṃ mārasenanti -

“Kāmā te paṭhamā senā, dutiyā arati vuccati;
Tatiyā khuppiṇā te, catutthī taṇhā pavuccati.

“Pañcamī thinamiddhaṃ te, chaṭṭhā bhīrū pavuccati;
Sattamī vicikicchā te, makkho thambho ca aṭṭhamā.

“Lābho siloko sakkāro, micchāladdho ca yo yaso;
Yo cattānaṃ samukkaṃse, pare ca avajānati.

“Esā namuci te senā, kaṇhasābhīppahārini;
Na naṃ asūro jināti, jetvā ca labhate sukha”nti. -

Iminā nayena vuttappakāraṃ mārasenaṃ.

Tattha yasmā āditova agāriyabhūte satte vatthukāmesu kilesakāmā mohayanti, te abhibhuyya anagāriyabhāvaṃ upagatānaṃ pantesu vā senāsanesu aññataraññataresu vā adhiṅgalesu dhammesu arati uppajjati. Vuttampi cetāṃ “pabbajitena kho, āvuso, abhirati dukkarā”ti. Tato te parapaṭibaddhajīvikattā khuppiṇā bādhati, tāya bādhitānaṃ pariyesana taṇhā cittaṃ kilamayati, atha nesaṃ kilantacittānaṃ thinamiddhaṃ okkamati, tato visesamanadhiṅgacchantānaṃ durabhisambhavesu araṇṇavanapatthesu senāsanesu viharataṃ utrāsasaññitā bhīru jāyati, tesāṃ ussaṅkitaparisaṅkitānaṃ dīgharattaṃ vivekarasamanassādayamānānaṃ viharataṃ “na siyā nu kho esa maggo”ti paṭipattiyaṃ vicikicchā uppajjati, taṃ vinodetvā viharataṃ appamattakena visesādhigamena mānamakkhathambhā jāyanti, tepi vinodetvā viharataṃ tato adhiṅgataṃ visesādhigamaṃ nissāya lābhasakkārasilokā uppajjanti, lābhādimucchitā dhammapatirūpakāni pakāsantā micchāyaṃ adhigantvā tattha ṭhitā jātiādīhi attānaṃ ukkaṃsenti paraṃ vambhenti, tasmā kāmādīnaṃ paṭhamasenādibhāvo veditabbo.

Evametaṃ dasavidhaṃ senaṃ uddisīvā yasmā sā kaṇhadhammasamannāgatattā kaṇhassa namucino upakārāya saṃvattati, tasmā naṃ “tava senā”ti niddisantena “esā namuci te senā, kaṇhassābhīppahārīnī”ti vuttaṃ. Tattha abhīppahārīnī samaṇabrāhmaṇānaṃ ghātaṇī nippothanī, antarāyakaṛīti attho. Na naṃ asūro jināti, jetvā ca labhate sukhanti evaṃ tava senaṃ asūro kāye ca jīvite ca sāpekkho puriso na jināti, sūro pana jināti, jetvā ca maggasukhaṃ phalasukhaṇca adhigacchatīti attho. Sopi brāhmaṇoti sopi khīṇāsavabrāhmaṇo.

Idāni “tena kho pana samayena bhagavā sattāhaṃ ekapallaṅkena nisinno hoti vimuttisukhapaṭisaṃvedī. Atha kho bhagavā tassa sattāhassa accayena tamhā samādhimhā vuṭṭhahitvā rattiyā paṭhamam yāmaṃ paṭiccasamuppādam anulomaṃ sādhuṃ manasākāsi. Rattiyā majjhimam yāmaṃ paṭiccasamuppādam paṭilomaṃ sādhuṃ manasākāsi. Rattiyā pacchimam yāmaṃ paṭiccasamuppādam anulomapaṭilomaṃ sādhuṃ manasākāsi”ti evaṃ vuttāya udānapāḷiyā imissā ca khandhakapāḷiyā avirodhaṃ dassetuṃ “udāne panā”tiādi āraddhaṃ. Ettha tassa vasenāti tassa paccayākārapajānanassa paccayakkhayādhigamassa ca vasena. Ekekameva koṭṭhāsanti anulomapaṭilomesu ekekameva koṭṭhāsaṃ. Pāṭipadarattiyā evaṃ manasākāsīti rattiyā tīsupi yāmesu anulomapaṭilomaṃyeva manasākāsi. Bhagavā kira ṭhapetvā ratanagharasattāhaṃ sesesu chasu sattāhesu antarantarā dhammaṃ paccavekkhitvā yebhuyyena vimuttisukhapaṭisaṃvedī vihāsi, ratanagharasattāhe pana abhidhammapavicayavaseneva vihāsi. Tasmā antarantarā dhammapaccavekkhaṇavasena uppāditamanasikāresu pāṭipadarattiyā uppāditam manasikāraṃ sandhāya imissaṃ khandhakapāḷiyaṃ evaṃ vuttanti adhippāyo.

Bodhikathāvaṇṇanā nīṭṭhitā.

Ajapālakathāvaṇṇanā

4. Tassa sattāhassa accayenāti pallaṅkasattāhassa apagamanena. Tamhā samādhimhā vuṭṭhahitvāti tato arahattaphalasamāpattisamādhito yathākālaparicchedaṃ vuṭṭhahitvā. Aññepi buddhattakarāti visākhapuṇṇamito paṭṭhāya rattindivaṃ evaṃ nīccasamāhitabhāva hetubhūtaṃ buddhaguṇānaṃ upari aññepi buddhattasādhakā. “Ayaṃ buddho”ti buddhabhāvassa paresaṃ vibhāvanā dhammā kiṃ nu kho santīti yojanā. Ekaccānaṃ devatānanti yā adhigatamaggā sacchikatanirodhā ekapadesena buddhaguṇe jānanti, tā ṭhapetvā tadaññāsaṃ devatānaṃ. Animisehīti dhammapītipphārasena pasādavibhāvaniccaladalatāya nimesarahitehi. Ratanacāṅkameti devatāhi māpīte ratanamayacāṅkame. “Ratanabhūtaṃ sattannaṃ pakaraṇānaṃ tattha ca anuttarassa dhammaratanassa sammasanena taṃ ṭhānaṃ ratanagharacetiyaṃ nāma jāta”ntipi vadanti. Teneva aṭṭhasāliniyaṃ “ratanagharaṃ nāma na ratanamayaṃ gehaṃ, sattannaṃ pana pakaraṇānaṃ sammāsitaṭṭhānaṃ ratanagharanti veditabba”nti vuttaṃ.

Kasmā panāyaṃ ajapālanigrodho nāma jātoti āha “tassa kirā”tiādi. Keci pana “yasmā tattha vede sajjhāyituṃ asamattā mahallakabrāhmaṇā pākāraparikkhepayuttāni nivesanāni katvā sabbe vasiṃsu, tasmāssa ‘ajapālanigrodho’ti nāmaṃ jāta”nti vadanti. Tatrāyaṃ vacanattho - na japantīti ajapā, mantānaṃ anajjhāyakāti attho. Ajapā lanti ādiyanti nivāsaṃ etthāti ajapāloti. Apare

pana vadanti “yasmā majjhanhike samaye anto pavitthe aje attano chāyāya pāleti rakkhati, tasmā ‘ajapālo’tissa nāmaṃ ruḷha”nti. Sabbathāpi nāmametaṃ tassa rukkhassa.

Vimuttisukhaṃ paṭisaṃvedentoti dhammaṃ vicinanto yeva antarantarā vimuttisukhañca paṭisaṃvedento. “Dhammaṃ vicinanto vimuttisukhañca paṭisaṃvedento”ti evaṃ vā ettha pāṭho gahetabbo. Udānaṭṭhakathāyampi hi ayameva pāṭho. Dhammaṃ vicinanto cettha evaṃ abhidhamme nayamaggaṃ sammasi paṭhamam dhammasaṅgaṇīpakaraṇam nāma, tato vibhaṅgappakaraṇam, dhātukathāpakaraṇam, puggalapaññattipakaraṇam, kathāvatthum nāma, yamakaṃ nāma, tato mahāpakaraṇam paṭṭhānam nāmāti. Tatthassa saṅhasukhumatṭhānamhi citte otiṇṇe pīti uppajji, pītiyā uppannāya lohitaṃ pasīdi, lohite pasanne chavi pasīdi, chaviyā pasannāya puratthimakāyato kūṭāgārādippamāṇā rasmiyo utṭhahitvā ākāse pakkhandam chaddantanāgakulam viya pācīnadisāya anantāni cakkavālāni pakkhandā. Pacchimakāyato utṭhahitvā pacchimadisāya, dakkhiṇaṃsakūṭato utṭhahitvā dakkhiṇadisāya, vāmaṃsakūṭato utṭhahitvā uttaradisāya anantāni cakkavālāni pakkhandā. Pādātalehi pavāḷaṅkuravaṇṇā rasmiyo nikkhamitvā mahāpathaviṃ vinibbijja udakaṃ dvidhā bhinditvā vātakkhandham padāletvā ajaṭākāsaṃ pakkhandā. Sīsato saṃparivattiyamānam maṇidāmaṃ viya nīlavaṇṇarasmiyaṭṭhi utṭhahitvā cha devaloke vinivijjhivā nava brahmaloke atikkamma ajaṭākāsaṃ pakkhandā. Tasmim divase aparimāṇesu cakkavāḷesu aparimāṇā sattā sabbe suvaṇṇavaṇṇāva ahesum. Taṃ divasañca pana bhagavato sarīrā nikkhantā yāvajjadivasāpi kira tā rasmiyo anantalokadhātuyo gacchantiyeve. Na kevalaṅca imasmimyeve sattāhe dhammaṃ vicinantassa sarīrato rasmiyo nikkhamimṃsu, atha kho ratanagharasattāhepi paṭṭhānam sammasantassa evameva sarīrato rasmiyo nikkhantā evāti veditabbaṃ.

Vuttañhetam aṭṭhasālīniyam -

“Imesu ca ekavīsatiyā divasesu ekadivasepi satthu sarīrato rasmiyo na nikkhantā, catutthe pana sattāhe pacchimuttarāya disāya ratanaghare nisīdi. Tattha dhammasaṅgaṇim sammasantassapi sarīrato rasmiyo na nikkhantā. Vibhaṅgappakaraṇam, dhātukatham, puggalapaññattim, kathāvatthuppakaraṇam, yamakappakaraṇam sammasantassapi rasmiyo na nikkhantā. Yadā pana mahāpakaraṇam oruyha ‘hetupaccayo ārammaṇapaccayo...pe... avigatapaccayo’ti sammasanam ārabhi, athassa catuvīsatisamantapaṭṭhānam sammasantassa ekantato sabbaññutaññāṇam mahāpakaraṇe okāsaṃ labhi. Yathā hi timirapiṅgalamahāmaccho caturāsītiyojanasahassagambhīre mahāsamuddeyeva okāsaṃ labhati, evameva sabbaññutaññāṇam ekantato mahāpakaraṇeyeva okāsaṃ labhi.

“Satthu evaṃ laddhokāsenā sabbaññutaññāṇena yathāsukhaṃ saṅhasukhumadhammaṃ sammasantassa sarīrato nīlapītalohitodātamañjittapabhassaravasena chabbaṇṇarasmiyo nikkhamimṃsu. Kesamassūhi ceva akkhīnañca nīlaṭṭhānehi nīlarasmiyo nikkhamimṃsu, yāsaṃ vasena gaganatalam añjanacuṇṇasamokiṇṇam viya umāpupphanīluppaladalasañchannaṃ viya vītipatantamaṇitālavanṭam viya sampasāritamecakaṇṭam viya ca ahosi. Chavito ceva akkhīnañca pītaṭṭhānehi pītarasmiyo nikkhamimṃsu, yāsaṃ vasena disābhāgā

suvaṇṇarasaniṣṭhānaṃ viya suvaṇṇapaṭapaṣāritā viya
kuṇḍumacūṇṇakaṇḍikārapupphasamparikīṇṇā viya ca virocimṣu. Maṃsalohitehi
ceva akkhīnaṃca rattatṭhānehi lohitarasmiyo nikkhamimṣu, yāsaṃ vasena
disābhāgā cīnapitṭhacūṇṇarañjitā viya supakkalākhārasaniṣṭhānaṃ viya
rattakambalaparikkhittā viya
jayasumanapāribaddhakabandhujīvakkusumasamparikīṇṇā viya ca virocimṣu.
Atṭhīhi ceva dantehi ca akkhīnaṃca setatṭhānehi odātarasmiyo nikkhamimṣu,
yāsaṃ vasena disābhāgā rajatakuṭehi āsiṇṇamānakhīradhārāsamparikīṇṇā
viya pasāritarajatapaṭavitānā viya vītipatantarajatatālavaṇṭā viya
kundakumudasindhuvārasumanamallikādikusumasaṇṇānaṃ viya ca
virocimṣu. Mañjittapabhassarā pana tamhā tamhā sarīrappadesā
nikkhamimṣu. Iti tā chabbāṇarasmiyo nikkhamitvā ghanamahāpathaviṃ
gaṇhimṣu.

“Catunahutādhikadviyojanasatasahassabahalā mahāpathavī
niddhantasuvaṇṇapiṇḍi viya ahosi. Pathaviṃ bhinditvā heṭṭhā udakaṃ
gaṇhimṣu. Pathavīsandhāraṇaṃ
atṭhanahutādhikadviyojanasatasahassabahalā udakaṃ suvaṇṇakalasehi
āsiṇṇamānavilīnasuvaṇṇaṃ viya ahosi. Udakaṃ vinivijjhitvā vātaṃ
aggahesum. Channavutādhikanavayojanasatasahassabahalā vāto
samussitasuvaṇṇakkhandho viya ahosi. Vātaṃ vinivijjhitvā heṭṭhā ajaṭākāsaṃ
pakkhandimṣu. Uparibhāgena uggantvāpi catumahārājike gaṇhimṣu. Te
vinivijjhitvā tāvatimse, tato yāme, tato tusite, tato nimmānaratī, tato
paranimmitavasavattī, tato nava brahmaloke, tato vehapphale, tato pañca
suddhāvāse vinivijjhitvā cattāro āruppe gaṇhimṣu. Cattāro ca āruppe
vinivijjhitvā ajaṭākāsaṃ pakkhandimṣu.

“Tiriyabhāgehi anantā lokadhātuyo pakkhandimṣu, ettake ṭhāne candamhi
candappabhā natthi, sūriye sūriyappabhā natthi, tārakarūpesu
tārakarūpappabhā natthi, devatānaṃ uyyānavimānakapparukkhesu sarīre
ābharaṇesūti sabbattha pabhā natthi. Tisahassimahāsahasilokadhātuyā
ālokaparaṇasamattho mahābrahmāpi sūriyuggamane khajjopanako viya
ahosi, candasūriyatārakarūpadevatuyyānavimānakapparukkhaṇaṃ
paricchedamattakameva paññāyittha. Ettakaṃ ṭhānaṃ buddharasmihiyeva
ajjhotthaṭaṃ ahosi. Ayaṃ neva buddhānaṃ adhiṭṭhāniddhi, na
bhāvanāmayiddhi. Saṇhasukhumadhammaṃ pana sammāsato lokanāthassa
lohitaṃ pasīdi, vatthurūpaṃ pasīdi, chavivaṇṇo pasīdi. Cittasamuṭṭhānā
vaṇṇadhātu samantā asītihatthamatte padese niccalā atṭhāsī”ti.

Evam nisinneti tamhā samādhimhā vuṭṭhahitvā nisinne. Eko brāhmaṇoti
nāmagottavasena anabhiññāto apākaṭo eko brāhmaṇo. “Huṃ hu”nti karonto
vicarātīti sabbam acokkhajātikaṃ passitvā jigucchanto “huṃ hu”nti karonto vicarati.
Etadavocāti etaṃ idāni vattabbaṃ “kittāvatā nu kho”tiādivacanaṃ avoca. Tattha
kittāvatāti kittakena pamāṇena. Nu-ti saṃsayatthe nipāto, kho-ti padapūraṇe. Bho-ti
brāhmaṇānaṃ jātisamudāgataṃ ālapanam. Tathā hi vuttaṃ “bhovādi nāma so hoti,
sace hoti sakiṇṇano”ti. Gotamāti bhagavantaṃ gottena ālapati. Kathaṃ panāyaṃ
brāhmaṇo sampati samāgato bhagavato gottaṃ jānātīti? Nāyaṃ sampati samāgato,
chabbassāni padhānakaraṇakāle upatṭhahantehi pañcavaggiyehi saddhiṃ caramāno

aparabhāge taṃ vataṃ chaḍḍetvā uruvelāyaṃ senanigame eko adutiyo hutvā piṇḍāya caramānopi tena brāhmaṇena diṭṭhapubbo ceva sallapitapubbo ca, tena so pubbe pañcavaggiyehi gayhamānaṃ bhagavato gottam anussaranto “bho gotamā”ti bhagavantaṃ gottena ālapati. Yato paṭṭhāya vā bhagavā mahābhiniikkhamanaṃ nikkhanto anomānadītīre pabbaji, tato pabhuti “samaṇo gotamo”ti cando viya sūriyo viya pākaṭo paññāto hoti, na ca tassa gottajānane kāraṇaṃ gavesitabbaṃ. Brāhmaṇakaraṇāti brāhmaṇaṃ karontīti brāhmaṇakaraṇā, brāhmaṇabhāvakarāti attho. Ettha ca “kittāvatā”ti etena yehi dhammehi brāhmaṇo hoti, tesam dhammānaṃ parimāṇaṃ pucchati. “Katame”ti pana iminā tesam sarūpaṃ pucchati.

Udānaṃ udānesīti “yo brāhmaṇo”tiādikaṃ udānaṃ udānesi, na pana tassa brāhmaṇassa dhammaṃ desesi. Kasmā? Dhammadesanāya abhājanabhāvato. Tathā hi tassa brāhmaṇassa imaṃ gāthaṃ sutvā na saccābhisamayo ahoṣi. Yathā ca imassa, evaṃ upakassa ājīvakaṃ buddhaguṇappakāsaṇaṃ sutvā. Dhammacakkappavattanato hi pubbabhāge bhagavatā bhāsitaṃ paresaṃ suṇantānampi tapussabhallikānaṃ saraṇadānaṃ viya vāsanābhāgiyameva jātaṃ, na asekkhabhāgiyaṃ vā nibbedhabhāgiyaṃ vā. Esā hi dhammatāti. Vedehi vā antanti ettha antaṃ nāma sabbasaṅkhārāpariyosānaṃ nibbānaṃ. Ime ussādā natthīti sabbaso ime pahīnattā na santi.

Ajapālakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Mucalindakathāvaṇṇanā

5. Mucalindamūleti ettha mucalindo vuccati nīparukkho, yo “niculo”tipi vuccati, tassa samīpeti attho. Keci pana “mucaloti tassa rukkhassa nāmaṃ, vanajetṭhakatāya pana mucalindoti vutta”nti vadanti. Udaḍḍhīti sakalacakkavāḷagabbhaṃ pūrento mahāmegho udaḍḍhīti. Evarūpo kira meggo dvīsuyeva kālesu vassati cakkavattimhi vā uppanne buddhe vā, idha buddhuppādakāle udaḍḍhīti. Pokkharaṇiyā nibbattoti pokkharaṇiyā heṭṭhā nāgabhavanaṃ atthi, tattha nibbatta. Sakabhavanāti attano nāgabhavanato. Evaṃ bhogehi parikkhipitvāti satta vāre attano sarīrabhogehi bhagavato kāyaṃ parivāretvā. Uparimuddhani mahantaṃ phaṇaṃ vihaṇṇāti bhagavato muddhappadesassa upari attano mahantaṃ phaṇaṃ pasāretvā. “Phaṇaṃ karitvā”tipi pāṭho, soyevattho.

Tassa kira nāgarājassa etadahosi “bhagavā ca mayhaṃ bhavanasamīpe rukkhamaṇi nisinno, ayaṇca sattāhavaddalikā vattati, vāsāgāramassa laddhuṃ vaṭṭatī”ti. So sattaratanamayaṃ pāsādaṃ nimminituṃ sakkontopi “evaṃ kate kāyasāro gahito na bhavissati, dasabalassa kāyaveyyāvaccam karissāmī”ti mahantaṃ attabhāvaṃ katvā satthāraṃ sattakkhattuṃ bhogehi parikkhipitvā upari phaṇaṃ dhāresi. “Tassa parikkhepabbhantaṃ lohapāsāde bhaṇḍāgāragabbhappamāṇaṃ ahoṣī”ti idha vuttaṃ. Majjhimaṭṭhakathāyaṃ pana -

“Parikkhepassa anto okāso heṭṭhā lohapāsādappamāṇo ahoṣi, ‘icchiticchitena iriyāpathena satthā viharissatī’ti nāgarājassa ajjhāsayaṃ ahoṣi, tasmā evaṃ mahantaṃ okāsaṃ parikkhipi, majjhe ratanapallaṅko paññatto hoti, upari suvaṇṇatāraṇakaviccittam samosaritagandhadāmakusumacelavitānaṃ ahoṣi, catūsu koṇesu gandhatelena dīpā jalitā, catūsu disāsu vivaritvā candanakaraṇḍakā ṭhapitā”ti -

Vuttaṃ. Icchiticchitena iriyāpathena viharissatīti ca nāgarājassa

ajjhāsayamattametam, bhagavā pana yathānisinnova sattāhaṃ vītināmesi.

Kiñcāpi...pe... cintetum yuttanti ettha keci vadanti “uṇhaggahaṇaṃ bhogaparikkhepassa vipulabhāvakaraṇe kāraṇakittanaṃ. Khuddake hi tasmiṃ bhagavantam nāgarājassa sarīrasambhūtā usmā bādheyya, vipulabhāvakaraṇena pana tādisaṃ mā uṇhaṃ bādhayitthā”ti. Saupasaggapadassa attho upasaggena vināpi viññāyatīti āha “viddhanti ubbiddha”nti, sā cassa ubbiddhatā upakkilesavigamena dūrabhāvena upaṭṭhānanti āha “meghavigamena dūrībhūta”nti. Indanīlamaṇi viya dibbati jotatīti devo, ākāso. Veditvāti “idāni vigatavalāhako ākāso, natthi bhagavato sītādiupaddavo”ti ñatvā. Viniveṭhetvāti apanetvā. Attano rūpanti attano nāgarūpaṃ. Paṭisaṃharitvāti antaradhāpetvā. Māṇavakavaṇṇanti kumārakarūpaṃ.

Etamatthaṃ veditvāti “vivekasukhapaṭisaṃvedino yattha katthaci sukhomeva hotī”ti etaṃ atthaṃ sabbākārena jānitvā. Imaṃ udānanti imaṃ vivekasukhānubhāvadīpaṃ udānaṃ udānesi. Sutadhammassāti vissutadhammassa. Tenāha “pakāsītadhammassā”ti. Akuppanabhāvoti akuppanasabhāvo.

Mucalīndakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Rājāyatanakathāvaṇṇanā

6. Osadhaharītakam upanesīti na kevalaṃ osadhaharītakameva, dantakaṭṭhampi upanesi. Paccaggheti ettha purimaṃ atthavikappaṃ keci na icchanti, teneva ācariyadhammapālatterena vuttaṃ “paccaggheti abhinave. Paccekam mahagghatāya paccaggheti keci, taṃ na sundaraṃ. Na hi buddhā bhagavanto mahagghaṃ paṭiggaṇhanti paribhuñjanti vā”ti.

Rājāyatanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Brahmayācanakathāvaṇṇanā

7. Āciṇṇasamāciṇṇoti ācarito ceva ācarantehi ca sammadeva ācaritoti attho. Etena ayaṃ parivitakko sabbabuddhānaṃ paṭhamābhisambodhiyaṃ uppajjatevāti ayamettha dhammatāti dasseti. Gambhīropi dhammo paṭipakkhavidhamanena supākaṭo bhaveyya, paṭipakkhavidhamanaṃ pana sammāpaṭipattipaṭibaddhaṃ, sā saddhammasavanādhīnā, taṃ satthari dhamme ca pasādāyattaṃ. So visesato loka sambhāvanīyassa garukātabbassa abhipatthanāhetukoti paramparāya sattānaṃ dhammasamapaṭipattiyā brahmuno yācanānimittanti taṃ dassento “brahmunā yācite desetukāmatāyā”tiādimāha.

Adhigatoti paṭividdho, sayambhūñāṇena “idaṃ dukkha”ntiādinā yathābhūtaṃ avabuddhoti attho. Dhammoti catusaccadhammo tabbinimuttassa paṭivijjhitaḍḍhammassa abhāvato. Gambhīroti mahāsamuddo viya makasatuṇḍasūciyā aññatra samupacitaparipakkaññasambhārehi aññesaṃ ñāṇena alabbhaneyyapaṭiṭṭho. Gambhīrattāva duddaso dukkhena daṭṭhabbo, na sakkā sukhena daṭṭhum. Yo hi alabbhaneyyapaṭiṭṭho, so ogāhitum asakkuṇeyyatāya sarūpato ca visesato ca sukhena passitum na sakkā, atha kho kicchena kenaci kadācideva daṭṭhabbo. Duddasattāva duranubodho dukkhena avabujjhitaḍḍho, na sakkā sukhena avabujjhitaḍḍho. Yañhi daṭṭhumeva na sakkā, tassa ogāhetvā anubujjhane kathā eva natthi avabodhassa dukkarabhāvato. Imasmiṃ tṭhāne “taṃ

kiṃ maññaṭṭha, bhikkhave, katamaṃ nu kho dukkarataraṃ vā durabhisambhavataraṃ vā'ti suttapadaṃ vattabbaṃ.

Santoti anupasantasabhāvānaṃ kilesānaṃ saṅkhārānañca abhāvato vūpasantasabbapariḷāhatāya santo nibbuto, santārammaṇatāya vā santo. Ettha ca nirodhasaccaṃ santaṃ ārammaṇanti santārammaṇaṃ, maggasaccaṃ santaṃ santārammaṇaṇcāti santārammaṇaṃ. Padhānabhāvaṃ nītoti paṇīto. Atha vā paṇītoti atittikaraṇaṭṭhena atappako sādurasabhojanaṃ viya. Santapaṇītabhāveneva cettha asecanakatāya atappakatā daṭṭhabbā. Idañhi dvayaṃ lokuttarameva sandhāya vuttaṃ. Atakkāvacaroti uttamañāṇavisayattā takkena avacaritabbo ogāhitabbo na hoti, ñāṇeneva avacaritabbo. Tato eva nipuṇaṇāṇagocaratāya saṇhasukhumasabhāvattā ca nipuṇo saṇho. Paṇḍitavedanīyoti bālānaṃ avisayattā sammāpaṭipadaṃ paṭipannehi paṇḍitehi eva veditabbo.

Allīyanti abhiraṃmitabbatṭhena seviyantīti ālayā, pañca kāmaguṇāti āha “sattā pañcakāmaguṇe allīyanti, tasmā te ālayāti vuccantī”ti. Tattha pañcakāmaguṇe allīyantīti pañcakāmaguṇe sevantīti attho. Teti pañca kāmaguṇā. Ramantīti ratiṃ vindanti kīlanti laḷanti. Ālīyanti abhiramaṇavasena sevantīti ālayā, aṭṭhasataṃ taṇhāvicarītāni, tehi ālayehi ramantīti ālayarāmāti evampettha attho daṭṭhabbo. Ime hi sattā yathā kāmaguṇe, evaṃ rāgampi assādentī abhinandantiyeva. Yatheva hi susajjitapupphaphalabharitarukkhādisampannaṃ uyyānaṃ pavīṭṭho rājā tāya tāya sampattiyā ramati, sammudito āmoditapamodito hoti, na ukkaṇṭhati, sāyampi nikkhamituṃ na icchati, evamimehi kāmālayataṇhālayehi sattā ramanti, saṃsāraṇaṭṭhe sammoditā anukkaṇṭhitā vasanti. Tena nesaṃ bhagavā duvidhampi ālayaṃ uyyānabhūmiṃ viya dassento “ālayarāmā”tiādimāha. Ratāti niratā. Suṭṭhu muditāti ativiya muditā anukkaṇṭhanato.

Ṭhānaṃ sandhāyāti ṭhānasaddaṃ sandhāya. Atthato pana ṭhānanti ca paṭiccasamuppādo eva adhippeto. Tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti ṭhānaṃ, saṅkhārādīnaṃ paccayabhūtā avijjādayo. Imesaṃ saṅkhārādīnaṃ paccayāti idappaccayā, avijjādayova. Idappaccayā eva idappaccayatā yathā devo eva devatā. Idappaccayānaṃ vā avijjādīnaṃ attano phalaṃ paṭicca paccayabhāvo uppādanasamatthātā idappaccayatā. Tena samatthapaccayalakkhaṇo paṭiccasamuppādo dassito hoti. Paṭicca samuppajjati phalaṃ etasmāti paṭiccasamuppādo. Padadvayenapi dhammānaṃ paccayaṭṭho eva vibhāvito. Saṅkhārādipaccayānañhi avijjādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ idappaccayatāpaṭiccasamuppādoti. Sabbasaṅkhārasamathotiādi sabbam atthato nibbānameva. Yasmā hi taṃ āgamma paṭicca ariyamaggassa ārammaṇapaccayabhāvahetu sabbasaṅkhāravipphanditāni sammanti vūpasammanti, tasmā “sabbasaṅkhārasamatho”ti vuccati. Sabbasaṅkhatavisamīyutte hi nibbāne saṅkhāravūpasamapariyāyo ñāyāgatoyevāti. Idaṃ panettha nibbacanaṃ - sabbe saṅkhārā sammanti etthāti sabbasaṅkhārasamathoti.

Yasmā ca taṃ āgamma sabbe upadhayo paṭinissatṭhā samucchedavasena pariccattā honti, aṭṭhasatappabhedā sabbāpi taṇhā khīyanti, sabbe kilesarāgā virajjanti, jarāmaṇādibhedam sabbam vaṭṭadukkham nirujjhati, tasmā “sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhaya virāgo nirodho”ti vuccati, yā panesā taṇhā tena tena bhavena bhavantaraṃ bhavanikantibhāvena vinati saṃsibbati, phalena vā saddhiṃ kammaṃ vinati saṃsibbatīti katvā vānanti vuccati, tato nikkhantaṃ vānatoti nibbānaṃ. Kilamathoti kāyakilamatho. Vihesāpi kāyavihesāyeva, citte pana

ubhayampetaṃ buddhānaṃ natthi bodhimūleyeva samucchinnattā. Ettha ca ciranisajjācirabhāsanehi piṭṭhiāgilāyanatālugałasosādivasena kāyakilamatho ceva kāyavihesā ca veditabbā, sā ca kho desanāya atthaṃ ajānantānañca appaṭipajjantānañca vasena. Jānantānaṃ pana paṭipajjantānañca desanāya kāyaparissamopi satthu aparissamova, tenāha bhagavā “na ca maṃ dhammādhikaraṇaṃ vihesetī”ti. Teneva vuttaṃ “yā ajānantānaṃ desanā nāma, so mama kilamatho assā”ti.

Apissūti sampiṇḍanatthe nipāto. So na kevalaṃ etadahosi, imāpi gāthā paṭibhaṃsūti dīpeti. Bhagavantanti paṭisaddayogena sāmīatthe upayogavacananti āha “bhagavato”ti. Vuddhippattā acchariyā vā anacchariyā. Vuddhiatthopi hi a-kāro hoti yathā “asekkhā dhammā”ti. Kappānaṃ cattāri asaṅkhyeyyāni satasahassañca sadevakassa lokassa dhammasaṃvibhāgakaraṇatthameva pāramiyo pūretvā idāni samadhiगतadhammarajjassa tattha appossukkatāpattidīpanattā gāthātthassa anuacchariyatā tassa vuddhippatti ca veditabbā. Atthadvārena hi gāthānaṃ anacchariyatā. Gocarā ahesunti upaṭṭhahaṃsu, upaṭṭhānañca vitakkayitabbatāti āha “parivitakkayitabbabhāvaṃ pāpuṇiṃsū”ti.

Kicchenāti na dukkhappaṭipadāya. Buddhānañhi cattāropi maggā sukhappaṭipadāva honti. Pāramipūraṇakāle pana sarāgasadosasamohasseva sato āgatāgatānaṃ yācakānaṃ alaṅkatappaṭiyattaṃ sīsaṃ kantivā galalohitaṃ nīharitvā suañjitāni akkhīni uppāṭetvā kulavaṃsappadīpaṃ puttaṃ manāpacārinīṃ bhariyanti evamādīni dentassa aññāni ca khantivādisadisesu attabhāvesu chejjabhejjādīni pāpuṇantassa āgamaṇīyapaṭipadaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Ha-iti vā byattanti etasmiṃ atthe nipāto. Ekaṃsattheti keci. Ha byattaṃ ekaṃsena vā alaṃ nippayojanaṃ evaṃ kicchena adhigataṃ dhammaṃ desetunti yojanā. Halanti vā alanti iminā samānatthaṃ padaṃ “halanti vadāmī”tiādīsu viya. “Pakāsita”ntipi paṭhanti, desitanti attho. Evaṃ kicchena adhigatassa dhammassa alaṃ desitaṃ pariyattaṃ desitaṃ, ko attho desitenāti vuttaṃ hoti. Rāgadosaparetehi rāgadosaphuṭṭhehi, phuṭṭhavisena viya sappena rāgena dosena ca samphuṭṭhehi abhibhūtehi attho. Atha vā rāgadosaparetehi rāgadosānugatehi, rāgena ca dosena ca anubandhehi attho.

Paṭisotagāminti niccagāhādīnaṃ paṭisotaṃ aniccaṃ dukkhamanattā asubhanti evaṃ gataṃ pavattaṃ catusaccadhammanti attho. Rāgarattāti kāmarāgena bhavarāgena diṭṭhirāgena ca rattā. Na dakkhantīti aniccaṃ dukkhamanattā asubhanti iminā sabhāvena na passissantī, te apassante ko sakkhissati aniccantiādīnā sabhāvena yāthāvato dhammaṃ jānāpetunti adhippāyo. Rāgadosaparetatāpi nesam sammuḥhabhāvenevāti āha “tamokhandhena āvuṭṭā”ti, avijjārāsīnā ajjhotthaṭṭāti attho.

Appossukkatāya cittaṃ namatīti kasmā panassa evaṃ cittaṃ nami, nanu esa “muttohaṃ mocessāmi, tiṇṇohaṃ tāressāmi,

Kim me aññāta-vesena, dhammaṃ sacchikatenidha;
Sabbaññutaṃ pāpuṇitvā, tārayissaṃ sadevaka”nti. -

Patthanaṃ katvā pāramiyo pūretvā sabbaññutaṃ pattoti? Saccameva, tadeva paccavekkhaṇānubhāvena panassa evaṃ cittaṃ nami. Tassa hi sabbaññutaṃ patvā sattānaṃ kilesagahanataṃ dhammassa ca gambhīrataṃ paccavekkhantassa sattānaṃ kilesagahanatā ca dhammagambhīratā ca sabbākārena pākaṭā jātā. Athassa “ime sattā kañjiyapuṇṇalābu viya takkabharitacāṭi viya vasātelapītapilotikā

viya añjanamakkhitahattho viya ca kilesabharitā atisaṃkiliṭṭhā rāgarattā dosaduṭṭhā mohamuḷhā, te kiṃ nāma paṭivijjhissanti”ti cintayato kilesagahanapaccavekkhaṇānubhāvenapi evaṃ cittaṃ nami.

“Ayaṃ dhammo pathavīsandhārakaudakakkhandho viya gambhīro, pabbatena paṭicchādetvā ṭhapito sāsapo viya duddaso, satadhā bhinnassa vālassa koṭi viya aṇu. Mayā hi imaṃ dhammaṃ paṭivijjhituṃ vāyamantena adinnaṃ dānaṃ nāma natthi, arakkhitaṃ sīlaṃ nāma natthi, aparipūrītā kāci pāramī nāma natthi, tassa me nirussāhaṃ viya mārabalaṃ vidhamantassapi pathavī na kampittha, paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussarantassapi na kampittha, majjhimayāme dibbacakkhuṃ visodhentassapi na kampittha, pacchimayāme pana paṭiccasamuppādaṃ paṭivijjhantasseva me dasasahassilokadhātu kampittha. Iti mādisenapi tikkhaññaṇena kicchenevāyaṃ dhammo paṭividdho, taṃ lokiyamahājanā kathaṃ paṭivijjhissanti”ti dhammagambhīratāya paccavekkhaṇānubhāvenapi evaṃ cittaṃ namīti veditabbaṃ.

Apica brahmunā yācite desetukāmatāyapissa evaṃ cittaṃ nami. Jānāti hi bhagavā “mama appossukkatāya citte namamāne mahābrahmā dhammadesanaṃ yācissati, ime ca sattā brahmagarukā, te ‘satthā kira dhammaṃ na desetukāmo ahosi, atha naṃ mahābrahmā yācitvā desāpeti, santo vata bho dhammo paṇīto’ti maññaṃ nā sūssūsissanti”ti. Idampissa kāraṇaṃ paṭicca appossukkatāya cittaṃ nami, no dhammadesanāyāti veditabbaṃ.

8. Sahampatissāti so kira kassapassa bhagavato sāsane sahako nāma thero paṭhamajjhānaṃ nibbattetvā paṭhamajjhānabhūmiyaṃ kappāyukabrahmā hutvā nibbatto, tatra naṃ sahampati brahmāti sañjānanti. Taṃ sandhāyāha “brahmuno sahampatissā”ti. Nassati vatāti so kira imaṃ saddaṃ tathā nicchāreti, yathā dasasahassilokadhātubrahmāno sutvā sabbe sannipatiṃsu. Apparajakkhajātikāti paññaṃ maye akkhimhi appaṃ parittaṃ rāgadosamoharajaṃ etesaṃ evaṃ sabhāvāti apparajakkhajātikā. Appaṃ rāgādirajaṃ yesaṃ te sabhāvā apparajakkhajātikāti evamettha attho daṭṭhabbo. Assavanatāti “sayāṃ abhiñña”tiādīsu viya karaṇatthe paccattavacanaṃ, assavanatāyāti attho. Bhavissantīti purimabuddhesu dasapuññaṃ kiriyavasena katādhikārā paripākagatapadumāni viya sūriyarasmisamphassaṃ dhammadesanaṃ yeva ākaṅkhamānā catuppadikagāthāvasāne ariyabhūmiṃ okkamanārahā na eko, na dve, anekasatasahassā dhammassa aññātāro bhavissantīti dasseti.

Pāturahosīti pātubhavi. Samalehi cintitoti samalehi pūraṇakassapādīhi chahi satthārehi cintito. Te hi puretaraṃ uppajjitvā sakalajambudīpe kaṇṭake pattharamānā viya visaṃ siñcamānā viya ca samalaṃ micchādiṭṭhidhammaṃ desayīṃsu. Te kira buddhakolāhalānussavena sañjātakutūhalā lokaṃ vañcetvā kohaṇṇe ṭhatvā sabbaññaṃ taṃ paṭijānantā yaṃ kiñci adhammaṃ yeva dhammoti dīpesuṃ. Apāpuretanti vivara etaṃ. Amatassa dvāranti amatassa nibbānassa dvārabhūtaṃ ariyamaggaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti - etaṃ kassapassa bhagavato sāsananantaradhānato pabhuti pihitaṃ nibbānanagarassa mahādvāraṃ ariyamaggaṃ saddhammadesanāhatthena apāpura vivara ugghāṭehīti. Suṇantu dhammaṃ vimalenānubuddhanti ime sattā rāgādimalānaṃ abhāvato vimalena sammāsambuddhena anubuddhaṃ catusaccadhammaṃ suṇantu tāva bhagavāti yācati.

Selapabbato ucco hoti thiro ca, na paṃsupabbato missakapabbato vāti āha “sele yathā pabbatamuddhaniṭṭhito”ti. Tassattho “selamaye ekagghane pabbatamuddhani yathāṭhitova. Na hi tattha ṭhitassa dassanatthaṃ gīvukkipanapasāraṇādikiccaṃ atthi”ti. Tathūpamanti tappaṭibhāgaṃ selapabbatūpamaṃ. Dhammamayaṃ pāsādanti lokuttaradhammamāha. So hi sabbaso pasādāvaho sabbadhamme atikkamma abbhuggataṭṭhena pāsādasadiso ca, paññāpariyāyo vā idha dhamma-saddo. Paññā hi abbhuggataṭṭhena pāsādoti abhidhamme niddiṭṭhā. Tathā cāha -

“Paññāpāsādamāruya, asoko sokiniṃ pajam;
Pabbataṭṭhova bhūmaṭṭhe, dhīro bāle avekkhatī”ti.

Ayaṃ panettha saṅkhepattho - yathā selapabbatamuddhani yathāṭhitova cakkhumā puriso samantato janataṃ passeyya, tathā tvampi sumedha sundarapañña sabbaññutaññāṇena samantacakkhu bhagavā dhammamayaṃ paññāmayam pāsādamāruya sayam apetasoko sokāvatiṇṇam jātijarābhībhūtaṃ janataṃ avekkhassu upadhāraya upaparikkhatī. Ayaṃ panettha adhippāyo - yathā hi pabbatapāde samantā mahantaṃ khettaṃ katvā tattha kedārapālīsu kuṭikāyo katvā rattiṃ aggim jāleyyūṃ, caturaṅgasamannāgatañca andhakāraṃ assa, atha tassa pabbatassa matthake ṭhatvā cakkhumato purisassa bhūmiṃ olokayato neva khettaṃ, na kedārapālīyo, na kuṭīyo, na tattha sayitamanussā paññāyeyyūṃ anujjalabhāvato, kuṭikāsu pana aggijālāmattameva paññāyeyya ujjalabhāvato, evaṃ dhammapāsādaṃ āruya sattanikāyaṃ olokayato tathāgatassa ye te akatakalyāṇā sattā, te ekavīhāre dakkhiṇajāṇupasse nisinnāpi buddhacakkhussa āpāthaṃ nāgacchanti ṇāṇagginā anujjalabhāvato anuḷārabhāvato ca, rattiṃ khittā sarā viya honti. Ye pana katakalyāṇā veneyyapuggalā, te evassa dūrepi ṭhitā āpāthamāgacchanti paripakkañāṇaggitāya samujjalabhāvato uḷārasantānatāya ca, so aggi viya himavantapabbato viya ca. Vuttampi cetam -

“Dūre santo pakāsentī, himavantova pabbato;
Asantettha na dissanti, rattiṃ khittā yathā sarā”ti.

Uṭṭhehīti bhagavato dhammadesanatthaṃ cārikacaraṇaṃ yācanto bhaṇati. Uṭṭhehīti vā dhammadesanāya appossukkatāsaṅkhātasaṅkocāpattito kilāsubhāvato uṭṭhaha. Vīrātīdīsu bhagavā sātīsayacatubbidhasammappadhānavīriyavantatāya vīro, devaputtamaccukilesābhisaṅkhārānaṃ vijitattā vijitasaṅgāmo, jātikantārādito veneyyasatthaṃ vāhanasamatthatāya nibbānasaṅkhātāṃ khemappadesaṃ sampāpanasamatthatāya satthavāho, kāmacchandaiṇassa abhāvato aṇaṇoti veditabbo. Yo hi paresaṃ iṇaṃ gahetvā vināseti, so tehi “iṇaṃ dehī”ti tajjamaṇopi pharusaṃ vuccamaṇopi vambhamānopi vadhiyamānopi kiñci paṭippaharituṃ na sakkoti, sabbaṃ titikkhati. Titikkhakāraṇaṇhissa taṃ iṇaṃ hoti, evameva yo yamhi kāmacchandena rajjati, taṇhāgahaṇena taṃ vatthuṃ gaṇhāti, so tena pharusaṃ vuccamaṇopi vambhamānopi vadhiyamānopi kiñci paṭippaharituṃ na sakkoti, sabbaṃ titikkhati. Titikkhakāraṇaṇhissa so kāmacchando hoti gharasāmikehi viheṭhiyamānānaṃ itthīnaṃ viya. Kasmā? Iṇasadisattā kāmacchandassa.

9. Ajjheseṇanti garuṭṭhānīyaṃ payirupāsivā garutaraṃ payojanaṃ uddissa abhipatthanā ajjheseṇā, sāpi atthato yācanā eva. Buddhacakkhunāti indriyaparopariyattañāṇena ca āsayānusayañāṇena ca. Imesañhi dvinnam ṇāṇānaṃ buddhacakkhūti nāmaṃ, sabbaññutaññāṇassa samantacakkhūti. Heṭṭhimānaṃ

tiṇṇaṃ maggañāṇaṃ dhammacakkhūti. Apparajakkhetiādīsu yesaṃ
vuttanayeneva paññācakkhumhi rāgādirajaṃ appaṃ, te apparajakkhā. Yesaṃ taṃ
mahantaṃ, te mahārajakkhā. Yesaṃ saddhādīni indriyāni tikkhāni, te tikkhindriyā.
Yesaṃ tāni mudūni, te mudindriyā. Yesaṃ teyeva saddhādayo ākāraṃ suṇḍarā, te
svākārā. Ye kathitakāraṇaṃ sallakkhenti, sukhena sakkā honti viññāpetuṃ, te
suviññāpayā. Ye paralokañceva vajjañca bhayato passanti, te
paralokavajjabhayadassāvino nāma.

Uppalāni ettha santīti uppalinī, gacchopi jalāsayaopi, idha pana jalāsaya adhippeto,
tasmā uppaliniyanti uppalavaneti evamattho gahetabbo. Ito paresupi eseva nayo.
Antonimuggaposīnī yāni udakassa anto nimuggāneva hutvā pussanti vaḍḍhanti, tāni
antonimuggaposīni. Udaṃ accuggamma tiṭṭhantīti udaṃ atikkamitvā tiṭṭhanti.
Tattha yāni accuggamma tṭhāni sūriyasmisamphassaṃ āgamayamānāni, tāni ajja
pupphanakāni. Yāni samodakaṃ tṭhāni, tāni sve pupphanakāni. Yāni udakā
anuggatāni antonimuggaposīni, tāni tatiyadivase pupphanakāni. Udaṃ pana
anuggatāni aññānīpi sarogauppalādīni nāma atthi, yāni neva pupphissanti
macchakacchapabhakkhāneva bhavissanti, tāni pālīṃ nāruḥhāni, āharitvā pana
dīpetabbānīti aṭṭhakathāyaṃ pakāsītāni. Yatheva hi tāni catubbidhāni pupphāni,
evameva ugghaṭṭitaññū vipaṇcitaññū neyyo padaparamoti cattāro puggalā.

Tattha yassa puggalassa saha udāhaṭṭavelāya dhammābhisamayo hoti, ayaṃ “cattāro
satipaṭṭhānā”tiādīni nayena saṅkhittena mātikāya tṭhiyamānāya desanānusārena
ñāṇaṃ pesetvā arahattaṃ gaṇhituṃ samattho puggalo ugghaṭṭitaññūti vuccati. Yassa
puggalassa saṅkhittena bhāsītassa vitthārena atthe vibhajiyaṃāne
dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo vipaṇcitaññū. Yassa puggalassa
uddesato paripucchato yoniso manasikaroto kalyāṇamitte sevato bhajato
payirupāsato anupubbena dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo neyyo.
Yassa puggalassa bahumpi suṇato bahumpi bhaṇato bahumpi dhārayato bahumpi
vācayato na tāya jātiyā dhammābhisamayo hoti, tena attabhāvena maggaṃ vā
phalaṃ vā antamaso jhānaṃ vā vipassanaṃ vā nibbattetuṃ na sakkoti, ayaṃ
vuccati puggalo padaparamo. Tattha bhagavā uppalavanādisadisāṃ
dasasahassilokadhātūṃ olokento ajja pupphanakāni viya ugghaṭṭitaññū, sve
pupphanakāni viya vipaṇcitaññū, tatiyadivase pupphanakāni viya neyye,
macchakacchapabhakkhapupphāni viya padaparama ca addasa, passanto ca “ettakā
apparajakkhā, ettakā mahārajakkhā, tatrāpi ettakā ugghaṭṭitaññū”ti evaṃ
sabbākāratova addasa.

Tattha tiṇṇaṃ puggalānaṃ imasmiññeva attabhāve bhagavato dhammadesanā
atthaṃ sādheti. Padaparamānaṃ anāgatattāya vāsanā hoti. Atha bhagavā imesaṃ
catunnaṃ puggalānaṃ atthāvahaṃ dhammadesanaṃ viditvā desetukamyataṃ
uppādetvā puna sabbepi tīsu bhavesu satte bhābhābhābhavasena dve koṭṭhāse
akāsi. Ye sandhāya vuttaṃ “ye te sattā kammāvaraṇena samannāgatā
vipākāvaraṇena samannāgatā kilesāvaraṇena samannāgatā assaddhā acchandikā
duppaññā abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ, ime te
sattā abhabbā. Katame te sattā bhabbā? Ye te sattā na kammāvaraṇena...pe... ime te
sattā bhabbā”ti. Tattha sabbepi abhabbapuggale pahāya bhabbapuggaleyeva ñāṇena
pariggahetvā “ettakā rāgacariṭā, ettakā dosa, moha, vitakka, saddhā, buddhicariṭā”ti

cha koṭṭhāse akāsi, evaṃ katvā dhammaṃ desessāmīti cintesi. Ettha ca apparajakkhādibhabbādivasena āvajjentassa bhagavato te sattā puñjapuñjāva hutvā upaṭṭhahanti, na ekekāti daṭṭhabbaṃ.

Paccabhāsīti patiabhāsi. Apārutāti vivaṭā. Amatassa dvārāti ariyamaggo. So hi amataśaṅkhātassa nibbānassa dvāraṃ, so mayā vivaritvā ṭhapito mahākaruṇūpanissayena sayambhūññāṇena adhigatattāti dasseti. “Apārutaṃ tesam amatassa dvāra”nti keci paṭhanti. Pamuñcantu saddhanti sabbe attano saddhaṃ muñcantu vissajjentu pavedentu, mayā desite dhamme mayi ca attano saddahanākāraṃ uṭṭhāpentūti attho. Pacchimapadadvaye ayamatto - ahañhi attano paṇaṃ supavattitampi imaṃ paṇitaṃ uttamaṃ dhammaṃ kāyavācākilamathasaññī hutvā na bhāsiṃ, na bhāsisāmīti cintesiṃ, idāni pana sabbo jano saddhābhājanaṃ upanetu, pūressāmi nesaṃ saṅkappanti. Antaradhāyīti satthāraṃ gandhamālādīhi pūjetvā antarahito, sakaṭṭhānameva gatoti attho. Satthusantikañhi upagatānaṃ devānaṃ brahmāṇaṃ tassa purato antaradhānaṃ nāma sakaṭṭhānagamaanameva.

Brahmayācanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcavaggiyakathāvaṇṇanā

10. Etadahosīti etaṃ ahosi, “kassa nu kho ahaṃ paṭhamam dhammaṃ deseyya”nti ayaṃ dhammadesanāpaṭisaṃyutto vitakko udapādīti attho. Ālāroti tassa nāmaṃ. Dīghapiṅgalo kiresa. So hi tuṅgasarīratāya dīgho, piṅgalacakkhutāya piṅgalo, tenassa “ālāro”ti nāmaṃ ahosi. Kālāmoti gottaṃ. Paṇḍitoti paṇḍiccena samannāgato, samāpattipaṭilābhasaṃsiddhena adhigamabāhusaccasaṅkhātēna paṇḍitabhāvena samannāgatoti attho. Byattoti veyyattiyena samannāgato, samāpattipaṭilābhapaccayena pārihārikapaññāsaṅkhātēna byattabhāvena samannāgatoti attho. Medhāvīti ṭhānuppattiyā paññāya samannāgato. Atha vā medhāvīti tihetukapaṭisaṃdhipaññāsaṅkhātāya taṃtaṃtikattabbatāpaññāsaṅkhātāya ca medhāya samannāgatoti evamettha attho daṭṭhabbo. Apparajakkhajātikoti samāpattiyā vikkhambhitattā nikkilesajātiko visuddhasatto. Ājānissatīti sallakkhessati paṭivijjhissati.

Bhagavatopi kho ñāṇaṃ udapādīti bhagavatopi sabbaññutaññāṇaṃ uppajji. Bhagavā kira devatāya kathiteneva niṭṭhaṃ agantvā sayampi sabbaññutaññāṇena olokento ito sattamadivasamatthake kālaṃ katvā ākiñcaññāyatane nibbattoti addasa. Taṃ sandhāyāha “bhagavatopi kho ñāṇaṃ udapādī”ti. Mahājāniyoti sattadivasabbhantare pattabbamaggaphalato parihīnattā mahatī jāni parihāni assāti mahājāniyo. Akkhaṇe nibbattatthā idha dhammadesanaṭṭhānaṃ āgamanapādāpi natthi, athāhaṃ tattha gaccheyyaṃ, gantvā desiyamānaṃ dhammampissa sotum sotapasādopi natthi, evaṃ mahājāniyo jātoti dasseti. Kiṃ pana bhagavatā taṃ attano buddhānubhāvena dhammaṃ ñāpetum na sakkāti? Āma na sakkā, na hi paratoghosaṃmantarena sāvakaṇaṃ dhammābhisamayā sambhavati, aññathā itarapaccayarahitassapi dhammābhisamayena bhavitabbaṃ, na ca taṃ atthi. Vuttañhetam - “dveme, bhikkhave, paccayā sammādiṭṭhiyā uppādāya parato ca ghoso ajjhatañca yonisomanasikāro”ti.

Udakoti tassa nāmaṃ, rāmassa pana puttatāya rāmaputto. Abhidosa kālakatoti aḍḍharatte kālakato. Bhagavatopi kho ñāṇaṃ udapādīti idhāpi kira bhagavā devatāya kathitavacanena sanniṭṭhānaṃ akatvā sabbaññūtaññāṇena olokento “hiyyo aḍḍharatte kālaṃ katvā udako rāmaputto nevasaññānāsaññāyatane nibbatto”ti addasa, tasmā evaṃ vuttaṃ. Sesāṃ purimasadisameva.

Bahūpakārāti bahuupakārā. Padhānapahitattaṃ upaṭṭhahimsūti padhānatthāya pesitattabhāvaṃ vasanaṭṭhāne pariveṇasammajjanena pattacīvaraṃ gahetvā anubandhanena mukhodakadantakaṭṭhadānādinā ca upaṭṭhahimsu. Ke panete pañcavaggiyā nāma? Ye te -

Rāmo dhajo lakkhaṇo cāpi mantī;
Koṇḍañño ca bhojo suyāmo sudatto;
Ete tadā aṭṭha ahesuṃ brāhmaṇā;
Chalaṅgavā mantāṃ viyākarimsūti.

Bodhisattassa jātakāle supinapaṭiggāhakā ceva lakkhaṇapaṭiggāhakā ca aṭṭha brāhmaṇā. Tesu tayo dvedhā byākarimsu “imehi lakkhaṇehi samannāgato agāraṃ ajjhāvasamāno rājā hohiti cakkavattī, pabbajamāno buddho”ti. Pañca brāhmaṇā ekaṃsabyākaraṇā ahesuṃ “imehi lakkhaṇehi samannāgato agāre na tiṭṭhati, buddhova hotī”ti. Tesu purimā tayo yathāmantapadaṃ gatā. Ete hi lakkhaṇamantasaṅkhātavedavacanānurūpaṃ paṭipannā dve gatiyo bhavanti anaññāti vuttaniyāmena nicchinituṃ asakkontā vuttameva paṭipajjimsu, na mahāpurisassa buddhabhāvappattiṃ paccāsīmsu. Ime pana koṇḍaññādayo pañca “ekaṃsato buddho bhavissatī”ti jātanicchayattā mantapadaṃ atikkantā. Te attanā laddhaṃ tuṭṭhidānaṃ ñātakānaṃ vissajjetvā “ayaṃ mahāpuriso agāre na ajjhāvasissati, ekantena buddho bhavissatī”ti nibbematikā bodhisattaṃ uddissa samaṇapabbajjaṃ pabbajitā, tesāṃ puttātipi vadanti, taṃ aṭṭhakathāyaṃ paṭikkhittaṃ. Ete kira daharakāleva bahū mante jānimsu, tasmā ne brāhmaṇā ācariyaṭṭhāne ṭhapayimsu. Te “pacchā amhehi puttadārajaṭaṃ chinditvā na sakkā bhavissati pabbajitu”nti daharakāleyeva pabbajitvā ramaṇīyāni senāsanāni paribhuñjantā vicarimsu. Kālena kālaṃ pana “kiṃ bho mahāpuriso mahābhinnikkhamaṇaṃ nikkhanto”ti pucchanti. Manussā “kuhiṃ tumhe mahāpurisaṃ passissatha, tīsu pāsādesu vividhanāṭakamajjhe devo viya sampattiṃ anubhotī”ti vadanti. Te sutvā “na tāva mahāpurisassa ñāṇaṃ paripākaṃ gacchatī”ti appossukkā vihariṃsuyeva.

Kasmā panettha bhagavā “bahukārā kho me pañcavaggiyā”ti āha. Kiṃ upakārakānaṃyeva esa dhammaṃ deseti, anupakārakānaṃ na desetīti? No na deseti. Paricayavasena hesa ālārañceva kālāmaṃ udakañca rāmaputtaṃ olokesi. Etasmiṃ pana buddhakkhette ṭhapetvā aññāsikoṇḍaññaṃ añño paṭhamaṃ dhammaṃ sacchikātuṃ samatto nāma natthi. Kasmā? Tathāvidhaupanissayattā. Pubbe kira puñṇakaraṇakāle dve bhātaro ahesuṃ. Te ca ekato sassaṃ akaṃsu. Tattha jeṭṭhassa “ekasmiṃ sasse nava vāre aggasassadānaṃ mayā dātabba”nti ahoṣi. So vappakāle bījaggaṃ nāma datvā gabbhakāle kaniṭṭhena saddhiṃ mantesi “gabbhakāle gabbhaṃ phāletvā dassāmi”ti. Kaniṭṭho “taruṇasassaṃ nāsetukāmosī”ti āha. Jeṭṭho kaniṭṭhassa ananuvattanabhāvaṃ ñatvā khettaṃ vibhajitvā attano koṭṭhāsato gabbhaṃ phāletvā khīraṃ nīharitvā sappiphaṇitena yojetvā adāsi, puthukakāle puthukaṃ kāretvā adāsi, lāyane lāyanaggaṃ, veṇikaraṇe veṇaggaṃ, veṇiyo purisabhāravasena bandhitvā kalāpakaraṇe kalāpaggaṃ, khale

kalāpānaṃ ṭhapanadivase khalaggam, madditvā vīhīnaṃ rāsikaraṇadivase khalabhaṇḍaggam, koṭṭhāgāre dhaññaṃ pakkhipanadivase koṭṭhagganti evaṃ ekasmiṃ sasse nava vāre aggadānaṃ adāsi. Kaniṭṭho pana khalato dhaññaṃ uddharitvā gahaṇadivase adāsi. Tesu jeṭṭho aññaṃsikoṇḍaññaṃtthero jāto, kaniṭṭho subhaddaparibbājako. Iti ekasmiṃ sasse navannaṃ aggadānaṃ dinnattā ṭhapetvā theram añño paṭhamam dhammam sacchikātuṃ samattho nāma natthi. “Navannaṃ aggadānaṃ dinnattā”ti idaṃca tassa rattaññaṃ aggabhāvatthāya katābhinihārānurūpaṃ pavattitasāvakaṃpāramiyā ciṇṇante pavattitattā vuttaṃ. Tiṇṇampi hi bodhisattānaṃ taṃtaṃpāramiyā sikhāppattakāle pavattitam puññaṃ apuññaṃ vā garutaravipākameva hoti, dhammassa ca sabbapaṭhamam sacchikiriyāya vinā katham rattaññaṃ aggabhāvasiddhīti? “Bahukārā kho me pañcavaggiyā”ti idaṃ pana upakārānussaraṇamattakeneva vuttaṃ.

Isipatane migadāyeti tasmiṃ kira padese anuppanne buddhe paccekasambuddhā gandhamādanapabbate sattāham nirodhasamāpattiyā vītināmetvā nirodhā vuṭṭhāya nāgalatādantakaṭṭham khāditvā anotattadahe mukham dhovitvā pattacīvaramādāya ākāsena āgantvā nipatanti. Tattha cīvaram pārupitvā nagare piṇḍāya caritvā katabhattakiccā gamanakālepi tatoyeva uppatitvā gacchanti. Iti isayo ettha nipatanti uppatanti cāti taṃ ṭhānaṃ “isipatana”nti saṅkham gataṃ, migānaṃ pana abhayatthāya dinnattā “migadāyo”ti vuccati. Tena vuttaṃ “isipatane migadāye”ti. Añña buddhā paṭhamam dhammadesanattāya gacchantā ākāsena gantvā tattheva otaranti, amhākaṃ pana bhagavā upakassa ājīvakassa upanissayaṃ disvā “upako imaṃ addhānaṃ paṭipanno, so maṃ disvā sallapitvā gamissati, atha puna nibbinno āgamma arahattaṃ sacchikarissati”ti ñatvā aṭṭhārasayojanaṃ maggaṃ padasāva agamāsi. Tena vuttaṃ “yena bārāṇasī, tena cārikaṃ pakkāmi”ti.

11. Antarā ca gayam antarā ca bodhinti gayāya ca bodhissa ca vivare tigāvutantare ṭhāne. Bodhimaṇḍato hi gayā tīṇi gāvutāni, bārāṇasī aṭṭhārasa yojanāni. Upako bodhimaṇḍassa ca gayāya ca antare bhagavantaṃ addasa. Antarā-saddena pana yuttattā upayogavacanaṃ kataṃ. Īdisesu ca ṭhānesu akkharacintakā “antarā gāmaṃca nadiṃca yātī”ti evaṃ ekameva antarā-saddam payujjanti, so dutiyapadenapi yojetabbo hoti, ayojiyamāne upayogavacanaṃ na pāpuṇāti sāmivacanassa pasaṅge antarā-saddayogena upayogavacanassa icchitattā. Idha pana yojetvā eva vutto. Addhānamagganti addhānasaṅkhātāṃ maggaṃ, dīghamagganti attho. Addhānagamanaṃsamayassa vibhaṅge “addhayojanaṃ gacchissāmīti bhuñjitabba”ntiādivacanato addhayojanampi addhānamaggo hoti. Bodhimaṇḍato pana gayā tigāvutaṃ. Vipprasannānīti suṭṭhu pasannāni. Indriyānīti manacchatṭhāni indriyāni. Parisuddhoti niddoso. Pariyodātotaṃ tasseva vevacanaṃ. Nirupakkilesatāyeva hi esa “pariyodāto”ti vutto, na setabhāvena. Etassa pariyodātataṃ disvā indriyānaṃ vipprasannataṃ aññaṃsi, nayaggāhīpaññaṃ kiresā tassa ājīvakassa.

Sabbābhibhūti sabbam tebhūmakadhammaṃ abhibhavitvā ṭhito. Sabbavidūti sabbam catubhūmakadhammaṃ avedim aññaṃsim sabbaso ñeyyāvaraṇassa pahīnattā. Sabbesu dhammesu anūpalittoti sabbesu tebhūmakadhammesu rajjanadussanamuyhanādinā kilesalepena alitto. Sabbañjahoti sabbam tebhūmakadhammaṃ jahitvā ṭhito. Appahātabbampi hi kusalābyākataṃ tappatibaddhakilesappahānena pahīnattā na hotīti jahitameva hoti. Taṇhakkhaye

vimuttoti taṇhakkhaye nibbāne ārammaṇakaraṇavasena vimutto. Sayamaṃ abhiññāyāti sabbaṃ catubhūmakadhammaṃ attanāva jānitvā. Kamuddiseyyanti kaṃ aññaṃ “ayamaṃ me ācariyo”ti uddiseyyamaṃ.

Na me ācariyo atthīti lokuttaradhamme mayhaṃ ācariyo nāma natthi. Kiñcāpi hi lokiyadhammānampi yādiso lokanāthassa adhigamo, na tādiso adhigamo parūpadeso atthi, lokuttaradhamme panassa lesopi natthi. Natthi me paṭipuggaloti mayhaṃ sīlādīhi guṇehi paṭinidhibhūto puggalo nāma natthi. Sammāsambuddhoti hetunā nayena cattāri saccāni sayamaṃ buddho. Sītibhūtoti sabbakilesagginibbāpanena sītibhūto, kilesānaṃ yeva nibbutattā nibbuto.

Kāsinamaṃ puranti kāsiraṭṭhe nagaramaṃ. Āhañchanti āhanissāmi. Amatadundubhinti veneyyānaṃ amatādhigamāya ugghosanādiṃ katvā satthu dhammadesanā “amatadundubhī”ti vuttā, dhammacakkapaṭilābhāya taṃ amatabheriṃ paharissāmīti gacchāmīti vuttaṃ hoti.

Arahasi anantajinoti anantajinopi bhavituṃ yuttoti attho. Anantaññaṇo jitakilesoti anantajino. Hupeyyapāvusoti āvuso evampi nāma bhavēyya, evaṃvidhe nāma rūparatane īdisena ñāṇena bhavitabbanti adhippāyo. Ayañhissa pabbajjāya paccayo jāto. Katādhikāro hesa. Tathā hi bhagavā tena samāgamanatthaṃ padasāva taṃ maggaṃ paṭipajji. Pakkāmīti vaṅkahārajanapadaṃ nāma agamāsi.

Tatthekaṃ migaluddakagāmaṃ nissāya vāsaṃ kappesi, jeṭṭhakaluddako taṃ upaṭṭhāsi. Tasmiṃca janapade caṇḍā makkhikā honti. Atha naṃ ekāya cāṭiyā vasāpesuṃ. Migaluddako dūraṃ migavaṃ gacchanto “amhākaṃ arahante mā pamajji”ti cāpaṃ nāma dhītaraṃ āṇāpetvā agamāsi saddhiṃ puttabhātukehi. Sā cassa dhītā dassanīyā hoti koṭṭhāsasampannā. Dutiyadivase upako gharaṃ āgato taṃ dārikaṃ sabbaṃ upacāraṃ katvā parivisitumaṃ upagataṃ disvā rāgena abhibhūto bhuñjitumaṃ asakkonto bhājanena bhattaṃ ādāya vasanaṭṭhānaṃ gantvā bhattaṃ ekamantaṃ nikkhipitvā “sace cāpaṃ labhāmi, jīvāmi. No ce, marāmi”ti nirāhāro sayi. Sattame divase māgaviko āgantvā dhītaraṃ upakassa pavattiṃ pucchi. Sā “ekadivaseva āgantvā puna nāgatapubbo”ti āha.

Māgaviko āgataveseneva naṃ upasaṅkamitvā pucchissāmīti taṅkhaṇaṃyeva gantvā “kiṃ, bhante, aphāsuka”nti pāde parāmasanto pucchi. Upako nitthunanto parivattatiyeva. So “vada bhante, yaṃ mayā sakkā kātuṃ, sabbaṃ karissāmī”ti āha. Upako “sace cāpaṃ labhāmi, jīvāmi, no ce, mayhameva maraṇaṃ seyyo”ti āha. Jānāsi kira, bhante, kiñci sippanti? Na jānāmīti. Na, bhante, kiñci sippaṃ ajānantena sakkā gharāvāsaṃ adhiṭṭhātunti. So āha “nāhaṃ kiñci sippaṃ jānāmi, apica tumhākaṃ maṃsahārako bhavissāmi, maṃsañca vikkīṇissāmī”ti. Māgaviko “amhākampi etadeva ruccatī”ti uttarasāṭakaṃ datvā gharaṃ ānetvā dhītaraṃ adāsi. Tesamaṃ saṃvāsamanvāya putto vijāyi, “subhaddo”tissa nāmaṃ akaṃsu. Cāpā tassa rodanakāle “maṃsahārakassa putta migaluddakassa putta mā rodi mā rodī”tiādīni vadamānā puttatosanagītena upakaṃ uppaṇḍesi. “Bhadde tvaṃ maṃ anāthoti maññasi, atthi me anantajino nāma sahāyo, tassāhaṃ santikaṃ gamissāmī”ti āha. Cāpā “evamayaṃ aṭṭiyatī”ti ñatvā punappunaṃ kathesi. So ekadivasaṃ anārocetvāva majjhimadesābhimukho pakkāmi.

Bhagavā ca tena samayena sāvattiyaṃ viharati jetavane, atha kho bhagavā paṭikacceva bhikkhū āṇāpesi “yo, bhikkhave, anantajinoti pucchamāno āgacchati, tassa maṃ dasseyyāthā”ti. Upakopi kho “kuhiṃ anantajino vasatī”ti pucchanto

anupubbena sāvattim āgantvā vihāramajjhe t̥atvā “kuhim anantajino”ti pucchi.
Taṃ bhikkhū bhagavato santikaṃ nayim̐su. So ca bhagavantam̐ disvā “sañjānātha
maṃ bhagavā”ti āha. Āma upaka sañjānāmi, kuhim pana tvaṃ vasit̥hāti.
Vaṅkahārajanapade, bhanteti. Upaka mahallakosi jāto, pabbajitum̐ sakkhissasīti.
Pabbajissāmi, bhanteti. Bhagavā pabbājetvā tassa kammaṭṭhānaṃ adāsī. So
kammaṭṭhāne kammaṃ karonto anāgāmiphale patit̥ṭhāya kālam̐ katvā avihe
nibbatto, nibbattikkhaṇeyeva ca arahattam̐ pāpuṇi. Avihe nibbattamattā hi satta janā
arahattam̐ pāpuṇim̐su, tesam̐ so aññataro. Vuttañhetam̐ -

“Aviham̐ upapannāse, vimuttā satta bhikkhavo;
Rāgadosaparikkhīṇā, tiṇṇā loke visattikaṃ.

“Upako palagaṇḍo ca, pukkusāti ca te tayo;
Bhaddiyo khaṇḍadevo ca, bāhuraggi ca saṅgiyo;
Te hitvā mānusaṃ deham̐, dibbayogaṃ upaccagu”nti.

12. Saṅṭhapesunti “neva abhivādetabbo”tiādinaṃ katikaṃ akam̐su. Bāhullikoti
cīvarabāhullādinaṃ atthāya paṭipanno. Padhānavibbhantoti padhānato pubbe
anuṭṭhitadukkaracaraṇato vibbhanto bhaṭṭho parihīno. Āvatto bāhullāyāti
cīvarādibahubhāvatthāya āvatto. Apica kho āsanaṃ t̥hapetabbanti apica kho panassa
uccakule nibbattassa āsanamattam̐ t̥hapetabbanti vadim̐su. Asaṅṭhahantāti
buddhānubhāvena buddhatejēna abhibhūtā attano katikāya t̥hātum̐ asakkontā.
Nāmena ca āvusovādena ca samudācarantīti “gotamā”ti ca “āvuso”ti ca vadanti,
“āvuso gotama, mayaṃ uruvelāyaṃ padhānakāle tuyham̐ pattacīvaraṃ gahetvā
vicarim̐ha, mukhodakaṃ dantakaṭṭham̐ adam̐ha, vutthapariveṇam̐ sammajjim̐ha,
pacchā te ko vattapaṭipattim̐ akāsi, kacci amhesu pakkantesu na cintayit̥hā”ti
evarūpaṃ katham̐ kathentīti attho.

Na cirassevāti acireneva. Kulaputtāti duvidhā kulaputtā jātikulaputtā ācārakulaputtā
ca, ete pana ubhayathāpi kulaputtāyeva. Agārasmāti gharā. Agārāya hitam̐ agāriyaṃ,
kasigorakkhādi kuṭumbaposanakammaṃ vuccati. Natthi ettha agāriyanti anagāriyaṃ.
Pabbajjāyetaṃ adhivacanaṃ. Pabbajantīti upagacchanti upasaṅkamanti.
Tadanuttaranti tam̐ anuttaram̐. Brahmacariyapariyosānanti maggabrahmacariyassa
pariyosānaṃ, arahattaphalanti vuttam̐ hoti. Tassa hi atthāya kulaputtā pabbajanti.
Diṭṭheva dhammeti tasmiṃyeva attabhāve. Sayam̐ abhiññā sacchikatvāti attanoyeva
paññāya paccakkham̐ katvā, aparappaccayaṃ katvāti attho. Upasampajja
viharissathāti pāpuṇitvā sampādetvā viharissatha.

Iriyāyāti dukkarairiyāya. Paṭipadāyāti dukkarapaṭipattiyā. Dukkarakārikāyāti
pasatapasatamuggayūsādiāharaṇādinā dukkarakaraṇena. Uttari manussadhammāti
manussadhammato upari. Alam̐ ariyaṃ kātunti alamariyo, ariyabhāvāya samatthoti
vuttam̐ hoti, ñāṇadassanameva ñāṇadassanaviseso, alamariyo ca so
ñāṇadassanaviseso cāti alamariyañāṇadassanaviseso. Ñāṇadassananti ca
dibbacakkhupi vipassanāpi maggopi phalampi paccavekkhaṇañāṇampi
sabbaññutaññāṇampi vuccati. “Appamatto samāno ñāṇadassanaṃ ārādhētī”ti hi
ettha dibbacakkhu ñāṇadassanaṃ nāma. “Ñāṇadassanāya cittaṃ abhinīharati
abhininnāmetī”ti ettha vipassanāñāṇam̐. “Abhabbā te ñāṇadassanāya anuttarāya
sambodhāyā”ti ettha maggo. “Ayamañño uttarimanussadhammā
alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuviḥāro”ti ettha phalaṃ. “Ñāṇaṇca pana

me dassanaṃ udapādi ‘akuppā me cetovimutti, ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo’”ti ettha paccavekkhaṇaññaṃ. “Ñāṇaṃ pana me dassanaṃ udapādi ‘sattāhakālakato ālāro kālāmo’”ti ettha sabbaññutaññāṇaṃ. Idha pana sabbaññutaññāṇapadaṭṭhāno ariyamaggo sabbaññutaññāṇameva vā adhippetam.

Abhijānātha me noti abhijānātha nu me. Evarūpaṃ pabhāvitametanti ettha evarūpaṃ vākyabhedanti attho, api nu ahaṃ uruvelāyaṃ padhāne tumhākaṃ saṅgaṇhanatthaṃ anukkaṇṭhanatthaṃ rattiṃ vā divā vā āgantvā “āvuso, mayaṃ yattha katthaci gamissāmāti mā vitakkayittha, mayhaṃ obhāso vā kammaṭṭhānanimittam vā paññāyati”ti evarūpaṃ kañci vacanabhedam akāsinti adhippāyo. Te ekapadeneva satim labhitvā uppannagāravā “addhā esa buddho jāto”ti saddahitvā “no hetam bhante”ti āhaṃsu. Asakkhi kho bhagavā pañcavaggiye bhikkhū saññāpetunti bhagavā pañcavaggiye bhikkhū “buddho aha”nti jānāpetum asakkhi. Añña cittaṃ upaṭṭhāpesunti aññāya arahattappattiyā cittaṃ upaṭṭhapesum abhinīharimsu.

Dhammacakkappavattanasuttavaṇṇanā

13. Dveme, bhikkhave, antāti dve ime, bhikkhave, koṭṭhāsā, dve bhāgāti attho. Bhāgavacano hettha anta-saddo “pubbante ñāṇaṃ aparante ñāṇa”ntiādīsu viya. Imassa pana padassa uccāraṇasamakālaṃ pavattanigghoso buddhānubhāvena heṭṭhā avīcim upari bhavaggaṃ patvā dasasahassilokadhātum pharitvā aṭṭhāsi. Tasmīyeva samaye paripakkakusalamūlā saccābhisambodhāya katādhikārā aṭṭhārasakoṭṭisaṅkhā brahmāno samāgacchimsu. Pacchimadisāya sūriyo atthameti, pācīnadisāya āsāḷhanakkhattena yutto puṇṇacando uggacchati. Tasmīṃ samaye bhagavā dhammacakkappavattanasuttaṃ ārabhanto “dveme, bhikkhave, antā”tiādīmāha.

Tattha pabbajitenāti ghibandhanaṃ chetvā pabbajjupagatena. Na sevitabbāti na vaḷaṇṇjetabbā nānuyuṇṇitabbā. Yo cāyaṃ kāmesu kāmasukhallikānuyogoti yo ca ayaṃ vatthukāmesu kilesakāmasukhassa anuyogo, kilesakāmasaṃyuttassa sukhasa anugatoti attho. Hīnoti lāmakko. Gammoti gāmaṃvāsīnaṃ santako tehi sevitabbatāya. Pothujjanikoti puthujjanena andhabālaṇaṃ āciṇṇo. Anariyoti na ariyo na visuddho na uttamo, na vā ariyānaṃ santako. Anattasaṃhitoti na attasaṃhito, hitasukhāvahakāraṇaṃ anissitoti attho. Attakilamathānuyogoti attano kilamathassa anuyogo, dukkhakaraṇaṃ dukkhuppādananti attho. Dukkhoti kaṇṭakāpassayaseyyādīhi attabādhanehi dukkhāvaho. Majjhimā paṭipadāti ariyamaggaṃ sandhāya vuttaṃ. Maggo hi kāmasukhallikānuyogo eko anto, attakilamathānuyogo eko anto, ete dve ante na upeti na upagacchati, vimutto etehi antehi, tasmā “majjhimā paṭipadā”ti vuccati. Etesaṃ majjhe bhavattā majjhimā, vaṭṭadukkhānissaraṇatthikehi paṭipajjitabbato ca paṭipadāti, tathā lobho eko anto, doso eko anto. Sassataṃ ekaṃ antaṃ, ucchedo eko antoti purimanayeneva vitthāretabbam.

Cakkhukaraṇītiādīhi tameva paṭipadaṃ thometi. Paññācakkhum karotīti cakkhukaraṇī. Sā hi catunnaṃ saccānaṃ dassanāya saṃvattati pariññābhisamayādibhedassa dassanassa pavattanaṭṭhenāti “cakkhukaraṇī”ti vuccati. Tayidaṃ satipi paṭipadāya anaññatte avayavavasena sijjhamāno attho samudāyena kato nāma hotīti upacāravasena vuttanti daṭṭhabbam. Dutiyapadaṃ tasseva vevacanaṃ. Upasamāyāti kilesupasamatthāya. Abhiññāyāti catunnaṃ

saccānaṃ abhijānanatthāya. Sambodhāyāti tesamyeva sambujjhanatthāya.
Nibbānāyāti nibbānasacchikiriyāya. Atha vā nibbānāyāti anupādisesanibbānāya.
“Upasamāyā”ti hi iminā saupādisesanibbānaṃ gahitaṃ.

Idāni taṃ majjhimappaṭipadaṃ sarūpato dassetukāmo “katamā ca sā”ti pucchitvā
“ayamevā”tiādinā nayena vissajjesi. Tattha ayamevāti avadhāraṇavacanamaṃ aññassa
nibbānagāmimaggassa atthibhāvapaṭisedhanattham. Sattāpaṭikkhepo hi idha
paṭisedhanaṃ alabbhamānattā aññassa maggassa. Ariyoti kilesānaṃ ārakattā ariyo
niruttinayena. Aripahānāya saṃvattatītipi ariyo arayo pāpadhammā yanti
apagacchanti etenāti katvā. Ariyena bhagavatā desitattā ariyassa ayantīpi ariyo,
ariyabhāvappaṭilābhāya saṃvattatītipi ariyo. Ettha pana ariyakaro ariyotipi
uttarapadalopena ariya-saddasiddhi veditabbā. Aṭṭhahi aṅgehi upetattā aṭṭhaṅgiko.
Maggāṅgasamudāye hi maggavohāro, samudāyo ca samudāyīhi samannāgato nāma
hoti. Ayaṃ panettha vacanatto - attano avayavabhūtāni aṭṭhaṅgāni etassa santīti
aṭṭhaṅgikoti. Paramatthato pana aṅgāniyeva maggo pañcaṅgikatūriyādīni viya, na ca
aṅgavinimutto chaḷaṅgo vedo viya. Kilese mārento gacchatīti maggo niruttinayena,
nibbānaṃ maggati gavesatīti vā maggo. Ariyamaggo hi nibbānaṃ ārammaṇaṃ
karonto gavesanto viya hoti. Nibbānatthikehi maggīyatīti vā maggo
vivaṭṭūpanissayapuññakaraṇato paṭṭhāya tadatthapaṭipattito. Gammati vā tehi
paṭipajjīyatīti maggo. Ettha pana ādiantavipariyāyena saddasiddhi veditabbā.

Seyyathidanti nipāto, tassa katamo so iti ceti attho, katamāni vā tāni aṭṭhaṅgānīti.
Sabbaliṅgavibhattivacanasādhāraṇo hi ayaṃ nipāto. Ekamekampī aṅgaṃ
maggoyeva. Yathāha “sammādiṭṭhi maggo ceva hetu cā”ti. Porāṇāpi bhaṇanti
“dassanamaggo sammādiṭṭhi, abhiniropanamaggo sammāsaṅkappo...pe...
avikkhepamaggo sammāsamādhī”ti. Nanu ca aṅgāni samuditāni maggo antamaso
sattaṅgavikalassa ariyamaggassa abhāvatoti? Saccametaṃ saccasampaṭivedhe,
maggappaccayatāya pana yathāsakaṃ kiccakaraṇena paccekampi tāni maggoyeva,
aññathā samuditānampi tesam maggakiccaṃ na sambhaveyyāti. Sammādiṭṭhiādisu
sammā passatīti sammādiṭṭhi, sammā saṅkappeti sampayuttadhamme
nibbānasaṅkhāte ārammaṇe abhiniropetīti sammāsaṅkappo, sammā vadati etāyāti
sammāvācā, sammā karoti etenāti sammākammaṃ, tadeva sammākammanto,
sammā ājīvati etenāti sammāājīvo, sammā vāyamati ussahatīti sammāvāyāmo,
sammā sarati anussaratīti sammāsatī, sammā samādhīyati cittaṃ etenāti
sammāsamādhīti evaṃ nibbacanaṃ veditabbaṃ. Idāni ayaṃ kho sā bhikkhavi
tameva paṭipadaṃ nigamento āha. Tassattho - yvāyaṃ cattāropi lokuttaramagge
ekato katvā kathito aṭṭhaṅgiko maggo, ayaṃ kho sā bhikkhave...pe... nibbānāya
saṃvattatīti.

14. Evaṃ majjhimapaṭipadaṃ sarūpato dassetvā idāni cattāri ariyasaccāni dassetuṃ
“idaṃ kho pana, bhikkhave”tiādimāha. Tattha dukkhanti ettha du-iti ayaṃ saddo
kucchite dissati. Kucchitañhi puttaṃ “duputto”ti vadanti, khaṃ-saddo pana tucche.
Tucchañhi ākāsaṃ “kha”nti vuccati. Idañca paṭhamasaccaṃ kucchitaṃ
anekaupaddavādhiṭṭhānato, tucchaṃ
bālaajanaparikkappitadhuvasubhasukhattabhāvavirahitato, tasmā kucchitattā tucchattā
ca “dukka”nti vuccati. Yasmā panetaṃ buddhādayo ariyā paṭivijjhanti, tasmā
“ariyasacca”nti vuccati. Ariyapaṭivijjhitabbañhi saccam purimāpade
uttarapadalopena “ariyasacca”nti vuttaṃ. Ariyassa tathāgatassa saccantīpi
ariyasaccaṃ. Tathāgatena hi sayam adhigatattā paveditattā tato eva ca aññehi

adhigamanīyattā taṃ tassa hotīti. Atha vā etassa abhisambuddhattā ariyabhāvasiddhito ariyasādhakaṃ saccantipi ariyasaccaṃ pubbe viya uttarapadalopena. Avitathabhāvena vā araṇīyattā adhigantabbattā ariyaṃ saccantipi ariyasaccaṃ. Saccatthaṃ pana catunnampi saccānaṃ parato ekajjhaṃ dassayissāma.

Idāni taṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ sarūpato dassetuṃ “jātipi dukkhā”tiādimāha. Tatrāyaṃ jāti-saddo anekattho. Tathā hesa “ekampi jātiṃ dvepi jātiyo”ti ettha bhava āgato. “Atthi, visākhe, nigaṇṭhā nāma samaṇajātī”ti ettha nikāye. “Jāti dvīhi khandhehi saṅgahitā”ti ettha saṅkhatalakkhaṇe. “Yaṃ mātukucchismiṃ paṭhamam cittaṃ uppannam paṭhamam viññāṇam pātubhūtaṃ, tadupādāya sāvassa jāti”ti ettha paṭisandhiyaṃ. “Sampatijāto, ānanda, bodhisatto”ti ettha pasūtiyaṃ. “Akkhitto anupakuṭṭho jātivādenā”ti ettha kule. Svāyamidha gabbhaseyyakānaṃ paṭisandhito paṭṭhāya yāva mātukucchimhā nikkhamanaṃ, tāva pavattesu khandhesu, itaresaṃ paṭisandhikkhaṇesvevāti daṭṭhabbo. Ayampi ca pariyāyakathāva, nippariyāyato pana tattha tattha nibbattamānānaṃ sattānaṃ ye khandhā pātubhavanti, tesam paṭhamapātubhāvo jāti nāma.

Kasmā panesā dukkhāti ce? Anekesaṃ dukkhānaṃ vatthubhāvato. Anekāni hi dukkhāni. Seyyathidaṃ - dukkhadukkhaṃ vipariṇāmadukkhaṃ saṅkhāradukkhaṃ paṭicchannadukkhaṃ appaṭicchannadukkhaṃ pariyāyadukkhaṃ nippariyāyadukkhaṃ. Tattha kāyikacetasikā dukkhā vedanā sabhāvato ca nāmato ca dukkhattā dukkhadukkhaṃ vuccati. Sukhā vedanā vipariṇāmadukkhupattihetuto vipariṇāmadukkhaṃ. Upekkhā vedanā ceva sesā ca tebhūmakā saṅkhārā udayabbayaṇīyatā saṅkhāradukkhaṃ.

Kaṇṇasūladantasūlarāgajapariḷāhadosaṃjapariḷāhādikāyikacetasikā ābādhaṃ pucchitvā jānitabbato upakkamassa ca apākaṭabhāvato paṭicchannadukkhaṃ. Dvattiṃsakammakāraṇādisamuṭṭhāno ābādho apucchitvāva jānitabbato upakkamassa ca pākaṭabhāvato appaṭicchannadukkhaṃ. Ṭhapetvā dukkhadukkhaṃ sesadukkhaṃ saccavibhaṅge āgataṃ jātiādi sabbampi tassa tassa dukkhassa vatthubhāvato pariyāyadukkhaṃ. Dukkhadukkhaṃ pana nippariyāyadukkhaṃ vuccati. Tatrāyaṃ jāti yaṃ taṃ bālapaṇḍitasuttādīsu bhagavatāpi upamāvasena pakāsitaṃ āpāyikaṃ dukkhaṃ, yañca sugatiyampi manussaloke gabbhokkantimūlakādibhedaṃ dukkhaṃ uppajjati, tassa vatthubhāvato dukkhā. Tenāhu porāṇā -

“Jāyetha no ce narakesu satto;
Tatthaggaḍḍhādāhādikamappasayaṃ;
Labhetha dukkhaṃ na kuhiṃ patiṭṭhaṃ;
Iccāha dukkhāti munīdha jātiṃ.

“Dukkhaṃ tiracchesu kasāpatoda -
Daṇḍābhigghātādibhavaṃ anekam;
Yaṃ taṃ kathaṃ tattha bhavēyya jātiṃ;
Vinā tahiṃ jāti tatopi dukkhā.

“Petesu dukkhaṃ pana khuppipāsā -
Vātātapādippabhavaṃ vicittaṃ;
Yasmā ajātassa na tattha atthi;
Tasmāpi dukkhaṃ muni jātimāha.

“Tibbandhakāre ca asayha sīte;
Lokantare yaṃ asuresu dukkhaṃ;
Na taṃ bhava tattha na cassa jāti;
Yato ayaṃ jāti tatopi dukkhā.

“Yañcāpi gūthanarake viya mātu gabbhe;
Satto vasaṃ ciramato bahi nikkhamañca;
Pappoti dukkhamatighoramidampi natthi;
Jātiṃ vinā itipi jāti ayañhi dukkhā.

“Kiṃ bhāsitenā bahunā nanu yaṃ kuhiñci;
Atthīdha kiñcidapi dukkhamidaṃ kadāci;
Nevatthi jātivirahena yato mahesi;
Dukkhati sabbapaṭhamamāṃ imamāha jāti”nti.

Jarāpi dukkhāti ettha pana duvidhā jarā saṅkhatalakkhaṇaṃ ca khaṇḍiccādisammato santatiyaṃ ekabhavapariyāpannakkhandhapurāṇabhāvo ca, sā idha adhippetā. Sā panesā jarā saṅkhāradukkhabhāvato ceva dukkhavatthuto ca dukkhā. Yañhi aṅgapaccaṅgasithilabhāvavindriyavikāravirūpatāyobbanavināsavīriyāvisādasatimativip pavāsaparaparibhavādiekanekapaccayaṃ kāyikacetasiṃ dukkhamuppajjati, jarā tassa vatthu. Tenāhu porāṇā -

“Aṅgānaṃ sithilībhāvā, indriyānaṃ vikārato;
Yobbanassa vināsenā, balassa upaghātato.

“Vippavāsā satādīnaṃ, puttadārehi attano;
Appasādanīyato ceva, bhiyyo bālattapattiyā.

“Pappoti dukkhaṃ yaṃ macco, kāyikaṃ mānasaṃ tathā;
Sabbametaṃ jarāhetu, yasmā tasmā jarā dukkhā”ti.

Byādhipi dukkhoti idaṃ padaṃ vibhaṅge dukkhasaccaniddesapāliyaṃ na āgataṃ, teneva visuddhimaggepi dukkhasaccaniddese taṃ na uddhaṭaṃ, dhammacakkapavattanasuttantapāliyaṃ yeva pana upalabbhati, tasmā tatthevimassa vacane aññattha ca avacane kāraṇaṃ vīmaṃsitabbaṃ.

Maraṇampi dukkhanti etthāpi duvidhaṃ maraṇaṃ saṅkhatalakkhaṇaṃ ca. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “jarāmaraṇaṃ dvīhi khandhehi saṅgahita”nti. Ekabhavapariyāpannajīvitindriyappabandhavicchedo ca. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “niccaṃ maraṇato bhaya”nti, taṃ idha adhippetam. Jātipaccayamaraṇaṃ upakkamamaraṇaṃ sarasamaraṇaṃ āyukkhayamaraṇaṃ puññakkhayamaraṇantipi tasseva nāmaṃ. Tayidaṃ dukkhassa vatthubhāvato dukkhanti veditabbaṃ. Tenāhu porāṇā -

“Pāpassa pāpakammādi-nimittamanupassato;
Bhaddassāpasahantassa, viyogaṃ piyavatthukaṃ;
Mīyamānassa yaṃ dukkhaṃ, mānasaṃ avisesato.

“Sabbesañcāpi yaṃ sandhi-bandhanacchedanādikaṃ;
Vitujjamānamammānaṃ, hoti dukkhaṃ sarīrajaṃ.

“Asayhamappaṭikāraṃ, dukkhasseṭṭhidaṃ yato;
Maraṇaṃ vatthu tenetaṃ, dukkhamicceva bhāsita”nti.

Imasmiṃca tṭhāne “sokaparidevadukkhadomanassupāyāsāpi dukkhā”ti vibhaṅge
dukkhasaccaniddese āgataṃ, idha pana taṃ natthi, tatthāpi kāraṇaṃ
pariyesitabbaṃ.

Appiyehi sampayogo dukkhoti ettha appiyasampayogo nāma amanāpehi
sattasaṅkhārehi samodhānaṃ. Sopi dukkhavatthuto dukkho. Tenāhu porāṇā -

“Disvāva appiye dukkhaṃ, paṭhamaṃ hoti cetasi;
Tadupakkamasambhūta-matha kāye yato idha.

“Tato dukkhadvayassāpi, vatthuto so mahesinā;
Dukkho vuttoti viññeyyo, appiyehi samāgamo”ti.

Piyehi vippayogo dukkhoti ettha pana piyavippayogo nāma manāpehi
sattasaṅkhārehi vinābhāvo. Sopi sokadukkhassa vatthuto dukkho. Tenāhu porāṇā -

“Ñātidhanādiviyogā;
Sokasarasamappitā vitujjanti;
Bālā yato tatoyaṃ;
Dukkhoti mato piyavippayogo”ti.

Yampicchaṃ na labhatīti ettha “aho vata mayaṃ na jātiddhammā assāmā”tiādīsu
alabbhaneyyavatthūsu icchāva “yampicchaṃ na labhati, tampi dukkha”nti vuttā,
sāpi dukkhavatthuto dukkhā. Tenāhu porāṇā -

“Taṃ taṃ patthayamānānaṃ, tassa tassa alābhato;
Yaṃ vighātamayaṃ dukkhaṃ, sattānaṃ idha jāyati.

“Alabbhaneyyavatthūnaṃ, patthanā tassa kāraṇaṃ;
Yasmā tasmā jino dukkhaṃ, icchitālābhamabravī”ti.

Samkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhāti ettha pana yasmā indhanamiva
pāvako, lakkhamaiva paharaṇāni, gorūpaṃ viya ḍaṃsamakasādayo, khettaṃmiva
lāyakā, gāmaṃ viya gāmaghātakā, upādānakkhandhapañcakameva jātiādayo
nānappakārehi vibādhentā tiṇalatādīni viya bhūmiyaṃ, pupphaphalapallavāni viya
rukkhesu upādānakkhandhesuyeva nibbattanti, upādānakkhandhānañca ādidukkhaṃ
jāti, majjhedukkhaṃ jarā, pariyosānadukkhaṃ maraṇaṃ,
manorathavighātappattānañca icchāvighātadukkhaṃ icchitālābhoti evaṃ
nānappakārato upaparikkhiyamānā upādānakkhandhāva dukkhāti yadetaṃ
ekamekaṃ dassetvā vuccamānaṃ anekehipi kappehi na sakkā anavasesato vattaṃ,
tasmā taṃ sabbampi dukkhaṃ ekajalabindumhi sakalasamuddajalarasaṃ viya yesu
kesuci pañcupādānakkhandhesu saṅkhipitvā dassetuṃ “samkhittena
pañcupādānakkhandhā dukkhā”ti bhagavā avoca. Tenāhu porāṇā -

“Jātippabhutikaṃ dukkhaṃ, yaṃ vuttamidha tādīnā;
Avuttaṃ yañca taṃ sabbam, vinā ete na vijjati.

“Yasmā tasmā upādāna-kkhandhā saṅkhepato ime;

Dukkhāti vuttā dukkhanta-desakena mahesinā”ti.

Evam sarūpato dukkhasaccam dassetvā idāni samudayasaccam dassetum “idaṃ kho pana, bhikkhave, dukkhasamudaya”ntiādimāha. Tattha saṃ-iti ayam saddo “samāgamo sameta”ntiādīsu saṃyogam dīpeti, u-iti ayam “uppannam udita”ntiādīsu uppattim. Aya-saddo pana kāraṇam dīpeti. Idañcāpi dutiyasaccam avasesapaccayasamāyoge sati dukkhassuppattikāraṇanti dukkhassa saṃyoge uppattikāraṇattā “dukkhasamudaya”nti vuccati. Yāyam taṇhāti yā ayam taṇhā. Ponobbhavikāti punabbhavakaraṇam punabbhavo uttarapadalopena, punabbhavo sīlametissāti ponobbhavikā. Nandīrāgena sahaḡatāti nandīrāgasahaḡatā. Idaṃ vuttam hoti “nandanato rajjanato ca nandīrāgabhāvaṃ sabbāsu avatthāsu appaccakkhāya vuttiyā nandīrāgasahaḡatā”ti. Tatrataṛābhinandinīti yatra yatra attabhāvo nibbattati, tatrataṛābhinandinī.

Seyyathidanti nipāto, tassa sā katamāti ceti ayamatto. Rūpataṇhādibhedena chabbidhāyeva taṇhā pavattiākārabhedato kāmataṇhādivasena tividhā vuttā. Rūpataṇhāyeva hi yadā cakkhussa āpāthamāgataṃ rūpārammaṇam kāmassādavasena assādayamānā pavattati, tadā kāmataṇhā nāma hoti. Yadā tadevārammaṇam dhuvaṃ sassatanti pavattāya sassatadiṭṭhiyā saddhiṃ pavattati, tadā bhavataṇhā nāma hoti. Sassatadiṭṭhisahaḡato hi rāgo “bhavataṇhā”ti vuccati. Yadā pana tadevārammaṇam ucchijjati vinassatīti pavattāya ucchedadiṭṭhiyā saddhiṃ pavattati, tadā vibhavataṇhā nāma hoti. Ucchedadiṭṭhisahaḡato hi rāgo “vibhavataṇhā”ti vuccati. Esa nayo saddataṇhādīsipi.

Kasmā panettha taṇhāva samudayasaccam vuttāti? Visesaḡetubhāvato. Avijjā hi bhavesu ādīnavam paṭicchādentī diṭṭhiādiupādānañca tattha tattha abhinivisaṃmānam taṇham abhivaḡḡdheti, dosādayopi kammaṣa kāraṇam honti, taṇhā pana taṃtaṃbhavayonigativīññāṇaṭṭhitisattāāvāsasattanikāyakulabhogissariyādivicittataṃ abhipatthentī kammaviccittatāya upanissayataṃ kammaṣa ca sahāyabhāvaṃ upagacchantī bhavādivicittataṃ niyameṭi, tasmā dukkhassa visesaḡetubhāvato aññesupi avijjāupādānakammādīsū sutte abhidhamme ca avasesakilesākusalamūlādīsū vuttesu dukkhaḡetūsū vijjamaṇesu taṇhāva “samudayasacca”nti vuttāti veditabbaṃ.

Idāni dukkhanirodham ariyasaccam dassetum “idaṃ kho pana, bhikkhave, dukkhanirodha”ntiādimāha. Tattha yasmā ni-saddo abhāvaṃ, rodha-saddo ca cāraṃ dīpeti, tasmā abhāvo ettha saṃsāracāraḡasaṅkhātassa dukkharodhassa sabbagatisuññattā, samadhigate vā tasmim saṃsāracāraḡasaṅkhātassa dukkharodhassa abhāvo hoti tappaṭipakkhattātipi “dukkhanirodha”nti vuccati. Dukkhaṣa vā anuppādanirodhapaccayattā dukkhanirodham. Dukkhanirodham dassentena cettha “yo tassāyeva taṇhāyā”tiādinā nayena samudayanirodho vutto, so kasmā vuttoti ce? Samudayanirodhena dukkhanirodho. Byādhinimittavūpasameṇa byādhivūpasamo viya hi hetunirodhena phalanirodho, tasmā samudayanirodheneva dukkham nirujjhati, na aññathā. Tenāha -

“Yathāpi mūle anupaddave daḡhe;
Chinnopi rukkho punareva rūhati;
Evampi taṇhānusaye anūhate;
Nibbattatī dukkhamidaṃ punappuna”nti.

Iti yasmā samudayanirodheneva dukkhaṃ nirujjhati, tasmā bhagavā dukkhanirodhaṃ dassento samudayanirodhena desesi. Sīhasamānavuttino hi tathāgatā. Te dukkhaṃ nirodhentā dukkhanirodhañca desentā hetumhi paṭipajjanti, na phale. Yathā hi sīho yenattani saro khitto, tattheva attano balaṃ dasseti, na sare, tathā buddhānaṃ kāraṇe paṭipatti, na phale. Titthiyā pana suvānavuttino. Te dukkhaṃ nirodhentā dukkhanirodhañca desentā attakilamathānuyogadesanādīhi phale paṭipajjanti, na hetumhi. Yathā hi sunakhā kenaci leḍḍupphāre dinne bhussantā leḍḍuṃ khādanti, na pahāradāyake uṭṭhahanti, evaṃ aññatitthiyā dukkhaṃ nirodhetukāmā kāyakhedamanuyujjanti, na kilesanirodhaṃ, evaṃ tāva dukkhanirodhassa samudayanirodhavasena desanāya payojanaṃ veditabbaṃ.

Ayaṃ panettha attho. Tassāyeva taṇhāyāti tassā “ponobbhavikā”ti vatvā kāmataṇhādivasena vibhattataṇhāya. Virāgo vuccati maggo. “Virāgā vimuccatī”ti hi vuttaṃ. Virāgena nirodho virāganirodho, anusayasamugghātato aseso virāganirodho asesavirāganirodho. Atha vā virāgoti pahānaṃ vuccati, tasmā anusayasamugghātato aseso virāgo aseso nirodhoti evampettha yojanā daṭṭhabbā, atthato pana sabbāneva etāni nibbānassa vevacanāni. Paramatthato hi dukkhanirodho ariyasaccanti nibbānaṃ vuccati. Yasmā pana taṃ āgamma taṇhā virajjati ceva nirujjhati ca, tasmā “virāgo”ti ca “nirodho”ti ca vuccati. Yasmā ca tadeva āgamma tassā cāgādayo honti, kāmaguṇālayādīsu cettha ekopi ālayo natthi, tasmā cāgo paṭinissaggo mutti anālayoti vuccati.

Idāni dukkhanirodhagāminipaṭipadāriyasaccaṃ dassetuṃ “idaṃ kho pana, bhikkhave, dukkhanirodhagāminī”tiādimāha. Yasmā panetaṃ ariyasaccaṃ dukkhanirodhaṃ gacchati ārammaṇavasena tadabhimukhabhūtatā, paṭipadā ca hoti dukkhanirodhappattiyā, tasmā “dukkhanirodhagāminī paṭipadā”ti vuccati. Sesamettha vuttanayameva. Ko pana nesaṃ dukkhādīnaṃ saccaṭṭhoti? Yo paññācakkhunā upaparikkhiyamānānaṃ māyāva viparīto, marīciva viṣaṃvādako, titthiyānaṃ attā viya anupalabbhasabhāvo ca na hoti, atha kho bādhanappabhavasantiniyyānappakārena tacchāviparītabhūtabhāvena ariyāñāssa gocaro hotiyeva, esa aggilakkhaṇaṃ viya lokapakati viya ca tacchāviparītabhūtabhāvo saccaṭṭhoti veditabbo. Ettha ca aggilakkhaṇaṃ nāma uṇhattaṃ. Tañhi katthaci kaṭṭhādiupādānabhede viṣaṃvādakaṃ viparītaṃ abhūtaṃ vā kadācīpi na hoti, “jātidhammā jarādhammā, atho maraṇadhammino”ti evaṃ vuttajātiādikā lokapakatīti veditabbā. “Ekaccānaṃ tiracchānānaṃ tiriyaṃ dīghatā, manussādīnaṃ uddhaṃ dīghatā, vuddhiniṭṭhappattānaṃ puna avaḍḍhananti evamādikā ca lokapakatī”ti vadanti.

Apica -

Nābādhakaṃ yato dukkhaṃ, dukkhā aññaṃ na bādhakaṃ;
Bādhakattaniyāmena, tato saccamidaṃ mataṃ.

Taṃ vinā nāññato dukkhaṃ, na hoti na ca taṃ tato;
Dukkahetuniyāmena, iti saccaṃ visattikā.

Nāññā nibbānato santi, santaṃ na ca na taṃ yato;
Santabhāvanīyāmena, tato saccamidaṃ mataṃ.

Maggā aññaṃ na niyyānaṃ, aniyyāno na cāpi so;

Tacchaniyyānabhāvattā, iti so saccasammato.

Iti tacchāvipallāsa-bhūtabhāvaṃ catūsupi;
Dukkhadīsvavisesena, saccaṭṭhaṃ āhu paṇḍitāti.

15. Pubbe ananussutesūti ito pubbe “idaṃ dukkha”ntiādinā na anussutesu assutapubbesu catusaccadhammesu. Cakkhūntiādinī ñāṇavevacanāneva. Ñāṇameva hettha paccakkhato dassanaṭṭhena cakkhu viyāti cakkhu, ñāṇaṭṭhena ñāṇaṃ, pakārato jānanaṭṭhena paññā, paṭivijjhanaṭṭhena vijjā, saccappaṭicchādakassa mohandhakārassa vidhamanato obhāsanaṭṭhena ālokoti vuttaṃ. Taṃ panetaṃ catūsu saccesu lokiyalokuttaramissakaṃ niddiṭṭhanti veditabbaṃ.

16. Yāvakiṇvācāti yattakaṃ kālaṃ. Tiparivaṭṭanti saccañāṇakiccañāṇakatañāṇasaṅkhātānaṃ tiṇṇaṃ parivaṭṭānaṃ vasena tiparivaṭṭaṃ. Saccañāṇādivasena hi tayo parivaṭṭā etassāti tiparivaṭṭanti vuccati ñāṇadassanaṃ. Ettha ca “idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ, idaṃ dukkhasamudaya”nti evaṃ catūsu saccesu yathābhūtañāṇaṃ saccañāṇaṃ nāma. Tesuyeva “pariññeyyaṃ pahātabbaṃ sacchikātabbaṃ bhāvetabba”nti evaṃ kattabbakiccajānanañāṇaṃ kiccañāṇaṃ nāma. “Pariññātaṃ pahīnaṃ sacchikataṃ bhāvita”nti evaṃ tassa katabhāvajānanañāṇaṃ katañāṇaṃ nāma. Dvādasākāranti tesameva ekekasmim sacce tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ ākārānaṃ vasena dvādasākāraṃ. Ñāṇadassananti etesaṃ tiparivaṭṭānaṃ dvādasannaṃ ākārānaṃ vasena uppannañāṇasaṅkhātānaṃ dassanaṃ.

Anuttaraṃ sammāsambodhinti uttaravirahitaṃ sabbasetṭhaṃ sammā sāmāñca bodhiṃ. Atha vā pasatthaṃ sundarañca bodhiṃ. Bodhīti ca bhagavato arahattamaggo idhādhippeto. Sāvakaṇaṃ arahattamaggo anuttarā bodhi hoti, na hotīti? Na hoti. Kasmā? Asabbaguṇadāyakattā. Tesañhi kassaci arahattamaggo arahattaphalameva deti, kassaci tisso vijjā, kassaci cha abhiññā, kassaci catasso paṭisambhidā, kassaci sāvakaṇāpāramiññaṃ. Paccekabuddhānaṃ pi paccekabodhiññaṃ eva deti, buddhānaṃ pana sabbaguṇasampattiṃ deti abhiseko viya rañño sabbalokissariyabhāvaṃ. Tasmā aññaṃ kassaci anuttarā bodhi na hotīti. Abhisambuddhoti paccaññāsinti abhisambuddho ahaṃ patto paṭivijjhivā tṭhitoti evaṃ paṭijāniṃ. Ñāṇaṃ pana me dassanaṃ udapādīti adhigataguṇānaṃ yāthāvato dassanasamatthaṃ paccavekkhaṇaṇaṃ pana me udapādī. Akuppā me vimuttīti ayaṃ mayhaṃ arahattaphalavimutti akuppā paṭipakkhehi na kopetabbāti evaṃ ñāṇaṃ udapādī. Tattha dvīhākārehi akuppatā veditabbā maggasaṅkhātākāraṇato ca ārammaṇato ca. Sā hi catūhi maggehi samucchinnaṃ kilesānaṃ puna anivattanatāya kāraṇatopi akuppā, akuppadhammaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattatāya ārammaṇatopi akuppā anākuppaṃ ārammaṇānaṃ lokiyasamāpattīnaṃ tadabhāvato. Antimāti pacchimā. Natthi dāni punabbhavoti idāni puna aññaṃ bhavo nāma natthīti.

Imasmiñca pana veyyākaraṇasminti imasmiṃ niggāthake sutte. Niggāthakañhi suttaṃ pucchāvissajjanasahitaṃ “veyyākaraṇa”nti vuccati. Bhaññaṃāneti bhaṇiyamāne, desiyamāneti attho. Virajanti apāyagamaṇiyārāgarajādīnaṃ vigamena virajaṃ. Vītamalanti anavasesadiṭṭhivicikicchāmalāpagamena vītamalaṃ. Paṭhamamaggavajjhakilesarajābhāvena vā virajaṃ, pañcavidhadussīyamalāpagamena vītamalaṃ. Dhammacakkhūnti brahmāyusutte heṭṭhimā tayo maggā vuttā, cūlarāhulovāde āsavakkhaya, idha pana sotāpattimaggo adhippeto. Catusaccasaṅkhātesu dhammesu tesāṃ dassanaṭṭhena cakkhūti

dhammacakkhu, heṭṭhimesu vā tīsu maggadhammesu ekaṃ
 sotāpattimaggaśāṅkhātāṃ cakkhūti dhammacakkhu,
 samathavipassanādharmānibbattatāya sīlāditividhadhammakkhāṇḍhabhūtatāya vā
 dhammamayaṃ cakkhūti dhammacakkhu, tassa uppattiāṅkādassanattāṃ “yaṃ
 kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma”nti āha. Nanu ca
 maggañāṇaṃ āśāṅkhatadhammārammaṇaṃ, na saṅkhatadhammārammaṇanti?
 Saccametaṃ, yasmā taṃ nirodhaṃ ārammaṇaṃ katvā kiccavasena sabbasaṅkhatāṃ
 asammohappaṭivedhavasena paṭivijjhantaṃ uppajjati, tasmā tathā vuttaṃ.

17. Dhammacakketi paṭivedhañāṇaṇceva desanāñāṇaṇca pavattanaṭṭhena cakkanti
 dhammacakkaṃ. Bodhipallaṅke nisinnassa hi catūsu saccesu uppannaṃ
 dvādasākāraṃ paṭivedhañāṇampi, isipatane nisinnassa dvādasākārāya
 saccadesanāya pavattakaṃ desanāñāṇampi dhammacakkaṃ nāma. Ubhayampi
 hetaṃ dasabalassa ure pavattañāṇameva. Tadubhayaṃ imāya desanāya
 pakāsentena bhagavatā dhammacakkaṃ pavattitaṃ nāma. Taṃ panetaṃ
 dhammacakkaṃ yāva aññāsikoṇḍaññatthero aṭṭhārasahi brahmakoṭṭhi saddhiṃ
 sotāpattiphale paṭiṭṭhāti, tāva bhagavā pavatteti nāma pavattanakiccassa
 anīṭṭhitattā. Paṭiṭṭhite pavattitaṃ nāma kassapasammāsambuddhassa
 sāsananāradhānato paṭṭhāya yāva buddhuppādo, ettakaṃ kālāṃ
 appavattapubbassa pavattitattā. Taṃ sandhāya “pavattite ca pana bhagavatā
 dhammacakke bhumā devā saddamanussāvesu”ntiādi vuttaṃ. Tattha bhumāti
 bhūmaṭṭhakadevatā. Saddamanussāvesunti ekappahāreneva sādhuṅkāraṃ datvā
 “etaṃ bhagavatā”tiādīni vadantā anussāvayimsu. Obhāsoti
 sabbaññutaññāṇanubhāvena pavatto cittapaccaya utusamuṭṭhāno obhāso. So hi tadā
 devānaṃ devānubhāvaṃ atikkamitvā virocittha. Aññāsi vata bho koṇḍañño
 imassapi udānassa udāharaṇaghoso dasasahassilokadhātum pharitvā aṭṭhāsi.
 Bhagavato hi dhammacakkappavattanassa ārambhe viya parisamāpanepi ativiya
 ulāratamaṃ pītisomanassaṃ udapādi.

18. Diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti diṭṭhadhammo. Esa nayo sesapadesupi. Ettha
 ca dassanaṃ nāma ñāṇadassanato aññampi atthīti taṃnivattanattāṃ
 “pattadhammo”ti vuttaṃ. Patti ca ñāṇasampattito aññāpi vijjatīti tato visesanattāṃ
 “viditadhammo”ti vuttaṃ. Sā panesā viditadhammatā ekadesatopi hotīti nippadesato
 viditabhāvaṃ dassetuṃ “pariyogāḷhadhammo”ti vuttaṃ. Tenassa
 saccābhisambodhiṃyeva dīpeti. Maggañāṇaṇhi ekābhisamayavasena
 pariññādikiccaṃ sādhetāṃ nippadesena catusaccadhammaṃ samantato ogāḷhaṃ
 nāma hoti. Sappaṭibhaya kantārasadisā soḷasavatthukā aṭṭhavatthukā ca tiṇṇā
 vicikicchā anenāti tiṇṇavicikicchā. Pavattiādīsu “evaṃ nukho na nukho”ti evaṃ
 pavattikā vigatā samucchinā kathāṃkathā assāti vigatakathāṃkatho.
 Vesārajappattoti sārājajakarānaṃ pāpadhammānaṃ pahīnattā tappaṭipakkhesu ca
 sīlādīsu guṇesu suppatiṭṭhitattā visāradabhāvaṃ veyyattiyaṃ patto adhigato.
 Svāyaṃ vesārajappattisuppatiṭṭhitabhāvo katthāti āha “satthusāsane”ti. Attanā
 paccakkhato adhigatattā na paraṃ pacceti, parassa saddhāya ettha nappavattati, na
 tassa paro paccetabbo atthīti aparappaccayo.

Labheyyāhanti labheyyaṃ ahaṃ, āyācanavacanametāṃ. Ehīti āyācitānaṃ
 pabbajjūpasampadānaṃ anumatabhāvappakāsanavacanānaṃ, tasmā ehi
 sampāṭicchāhi yathāyācitaṃ pabbajjūpasampadavisesanti attho. Iti-saddo tassa
 ehibhikkhūpasampadāpaṭilābhanimittavacanapariyosānadassano. Tadavasāno hi

tassa bhikkhubhāvo. Tenevāha “ehi bhikkhūti bhagavato vacanena abhinipphannā sāva tassa āyasmato ehibhikkhūpasampadā ahoṣī”ti. Cara brahmacariyanti uparimaggattayasāṅkhātāṃ brahmacariyaṃ samadhigaccha. Kimatthaṃ? Sammā dukkhassa antakiriyāya. Idhāpi “avocā”ti sambandhitabbaṃ. “Nava koṭisahasānī”tiādinā vuttappabhedānaṃ anekasahasānaṃ saṃvaravinayānaṃ samādiyitvā vattanena uparibhūtā aggabhūtā sampadāti upasampadā.

19. Nīhārabhattoti nīhaṭabhatto, gāmato bhikkhaṃ nīharitvā bhikkhūhi dinnabhattoti attho. Bhagavā hi daharakumārake viya te bhikkhū pariharanto paṭipadadivasato paṭṭhāya piṇḍapātattāyapi gāmaṃ apavisitvā antovihāreyeva vasi.

Dhammacakkappavattanasuttavaṇṇanā nīṭṭhitā.

Anattalakkaṇasuttavaṇṇanā

20. Āmantesīti āsāḷhīpuṇṇamadvise dhammacakkappavattanato paṭṭhāya anukkamena sotāpattiphale patitṭṭhite aññāsikoṇḍaññappamukhe pañcavaggiye “idāni tesāṃ āsavakkhayāya dhammaṃ desessāmī”ti pañcamiyā pakkhassa āmantesi. Anattāti avasavattanaṭṭhena asāmikaṭṭhena suññataṭṭhena attapaṭikkhepaṭṭhenāti evaṃ catūhi kāraṇehi anattā. Tattha “uppannaṃ rūpaṃ ṭhitim mā pāpuṇātu, ṭhānappattaṃ mā jīratu, jarappattaṃ mā bhijjatu, udayabbayehi mā kilamayatū”ti na ettha kassaci vasībhāvo atthi, svāyamassa avasavattanaṭṭho. Sāmibhūtassa kassaci abhāvo asāmikaṭṭho. Nivāsīkāravēdakaadhiṭṭhāyakavirahena tato suññatā suññataṭṭho. Paraparikkappaattasabhāvābhāvo eva attapaṭikkhepaṭṭho. Idāni anattatameva vibhāvetuṃ “rūpaṃca hidaṃ bhikkhave”tiādimāha. Tattha attā abhavissāti kārako vedako sayamvasīti evaṃbhūto attā abhavissāti adhippāyo. Evañhi sati rūpassa ābādhāya saṃvattanaṃ ayujjamānakaṃ siyā. Kāmañcetta “yasmā ca kho, bhikkhave, rūpaṃ anattā, tasmā rūpaṃ ābādhāya saṃvattatī”ti rūpassa anattatāya dukkhatā vibhāvitā viya dissati, tathāpi “yasmā rūpaṃ ābādhāya saṃvattati, tasmā anattā”ti pākaṭāya sabbādhātāya rūpassa attasārābhāvo vibhāvito, tato eva ca “na ca labbhati rūpe ‘evaṃ me rūpaṃ hotu, evaṃ me rūpaṃ mā ahoṣī’ti” rūpe kassaci anissaratā tassa ca avasavattanākāro dassito. Vedanādīsupi eseva nayo.

21. Taṃ kiṃmaññatha bhikkhaveti idaṃ kasmā āraddhaṃ? Ettakena ṭhānena anattalakkaṇameva kathitaṃ, na aniccadukkhakkhaṇāni, idāni tāni dassetvā samodhānetvā tīṇi lakkhaṇāni dassetuṃ idamāradhanti veditabbaṃ. Aniccaṃ bhanteti bhante yasmā hutvā na hoti, tasmā aniccaṃ. Yasmā pubbe asantaṃ paccayasamavāyena hutvā uppajjitvā puna bhaṅgupagamanena na hoti, tasmā na niccanti aniccaṃ, addhuvanti adhippāyo. Atha vā uppādavayavantatāya tāvakālikatāya vipariṇāmakotiyaṃ niccappaṭikkhepatoti imehi kāraṇehi aniccaṃ. Ettha khaṇe khaṇe uppajjanavasena nirujjhanavasena ca pavattanato uppādavayavantatā. Taṅkhaṇikatāya tāvakālikatā. Vipariṇāmavantatāya vipariṇāmakoti. Rūpañhi uppādādivikārāpajjanena vipariṇāmantam vināsaṃ pāpuṇāti. Niccasabhāvābhāvo eva niccappaṭikkhepo. Aniccā hi dhammā, teneva attano aniccabhāvena atthato niccataṃ paṭikkhipanti nāma.

Dukkhaṃ bhanteti bhante paṭipīlanākārena dukkhaṃ. Uppādajarābhaṅgavasena hi rūpassa nirantaram bādhati, paṭipīlanākārenassa dukkhatā. Atha vā santāpaṭṭhena dukkhamatṭhena dukkhavatthukaṭṭhena sukappaṭikkhepaṭṭhena cāti catūhi kāraṇehi dukkhaṃ. Ettha ca santāpo nāma dukkhadukkhatādivasena santāpanaṃ

paridahanam. Tato evassa dussahatāya dukkhamatā. Tissannam dukkhatānam saṃsāradukkhassa ca adhiṭṭhānatāya dukkhavatthukatā. Sukhasabhāvābhāvo eva sukhaṭṭikkhepo. Vipariṇāmadhammanti jarāya maraṇena ca vipariṇāmasabhāvam. Kallam nūti yuttam nu. Tanti evam aniccam dukkham vipariṇāmadhammam rūpam. Etaṃ mamāti taṇhāgāho mamaṅkārabhāvato. Esohamasmīti mānagāho ahaṅkārabhāvato. Eso me attāti diṭṭhigāho attabhāvavipallāsaggāhato. Taṇhāgāho cettha aṭṭhasatataṇhāvicaritavasena, mānagāho navavidhamānavasena, diṭṭhigāho dvāsaṭṭhidiṭṭhivasena veditabbo. Imesaṃ tiṇṇaṃ taṇhāmānadiṭṭhigāhānam vasena yuttam nu taṃ samanupassitunti vuttam hoti.

Iti bhagavā aniccadukkhavasena anattalakkaṇaṃyeva dassesi. Bhagavā hi katthaci aniccavasena anattataṃ dasseti, katthaci dukkhavasena, katthaci ubhayavasena. Tathā hi “cakkhu attāti yo vadeyya, taṃ na upapajjati, cakkhussa uppādopi vayopi paññāyati. Yassa kho pana uppādopi vayopi paññāyati, ‘attā me uppajjati ceva veti cā’ti iccassa evamāgataṃ hoti, tasmā taṃ na upapajjati. ‘Cakkhu attā’ti yo vadeyya, iti cakkhu anattā’ti imasmiṃca chachakkasutte aniccavasena anattataṃ dassesi. “Rūpaṃca hidaṃ, bhikkhave, attā abhaviṣṣa...pe... evaṃ me rūpam mā ahoṣī’ti imasmiṃyeva anattalakkaṇasutte dukkhavasena anattataṃ dassesi. “Rūpam, bhikkhave, aniccam, yadaniccam taṃ dukkham, yaṃ dukkham tadanattā, yadanattā, taṃ ‘netam mama, nesohamasmī, na me so attā’ti evametam yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabba”nti imasmiṃ arahantasutte ubhayavasena anattataṃ dassesi. Kasmā? Aniccam dukkhaṃca pākaṭam, anattā apākaṭam. Paribhogabhājanādīsu hi bhinnesu “aho anicca”nti vadanti, “aho anattā”ti pana vattā nāma natthi. Sarīre gaṇḍapiḷakāsu vā uṭṭhitāsu kaṇṭakena vā viddhā “aho dukkha”nti vadanti, “aho anattā”ti pana vattā nāma natthi. Kasmā? Idañhi anattalakkaṇaṃ nāma avibhūtaṃ duddasaṃ duppaññāpanam. Tathā hi sarabhaṅgādayopi satthāro nāddasaṃsu, kuto paññāpanā, tena naṃ bhagavā aniccavasena vā dukkhavasena vā ubhayavasena vā dassesi. Tayidaṃ imasmimpi teparivaṭṭe aniccadukkhavaseneva dassitam. Vedanādīsupi eseva nayo.

22. Tasmātiḥāti tasmā icceva vuttam. Ti-kāra ha-kārā nipātā, yasmā ime pañcakkhandhā aniccā dukkhā anattā, tasmāti attho. Yaṃ kiñcīti anavasesapariyādānametaṃ. Yanti hi sāmāññena aniyamadassanam, kiñcīti pakārato bhedaṃ āmasitvā aniyamadassanam. Ubhayenapi atītaṃ vā...pe... santike vā appam vā bahum vā yādisam vā tādisam vā napuṃsakaniddesārahaṃ sabbam byāpetvā saṅgaṇhāti, tasmā anavasesapariyādānametaṃ “yaṃ kiñcī”ti. Evañca sati aññesupi napuṃsakaniddesārahesu pasaṅgaṃ disvā tattha adhippetattham adhicca pavattanato atippasaṅgassa niyamanattham “rūpa”nti vuttam. Evaṃ padadvayenapi rūpassa asesapariggaho kato hoti. Athassa atītādivibhāgaṃ ārabhati “atītānāgatapaccuppanna”ntiadinā. Tañhi kiñci atītaṃ kiñci anāgatādivibhedanti. Esa nayo vedanādīsupi.

Tattha rūpam tāva addhāsantatisamayakhaṇavasena catudhā atītaṃ nāma hoti, tathā anāgatapaccuppannam. Tattha addhāvasena tāva ekassa ekasmiṃ bhava paṭisandhito pubbe atītaṃ, cutito uddhamanāgataṃ, ubhinnamantare paccuppannam. Santativasena sabhāgekaṭṭhānamuṭṭhānaekāhārasamauṭṭhānañca pubbāpariyavasena vattamānampi paccuppannam, tato pubbe visabhāgaṭṭhānamuṭṭhānam atītaṃ, pacchā anāgataṃ. Cittajaṃ ekavīthiekajavanaekasamāpattisamuṭṭhānam paccuppannam, tato pubbe atītaṃ,

pacchā anāgataṃ. Kammasamuṭṭhānassa pāṭiyekkaṃ santativasena atītādibhedo natthi. Tesāmyeva pana utuāhāracittasamuṭṭhānānaṃ upatthambhakavasena tassa atītādibhāvo veditabbo. Samayavasena ekamuhuttapubbaṇhasāyanharattidivādisu samayesu santānavasena pavattamānaṃ taṃtaṃsamayavantaṃ rūpaṃ paccuppannaṃ nāma, tato pubbe atītaṃ, pacchā anāgataṃ. Khaṇavasena uppādādikkhaṇattayapariyāpannaṃ paccuppannaṃ, tato pubbe atītaṃ, pacchā anāgataṃ, idamevettha nippariyāyaṃ, sesā pariyāyakathā.

Ajjhattaṃ vā bahiddhā vāti cakkhādipañcavidhaṃ rūpaṃ attabhāvaṃ adhikicca pavattattā ajjhattaṃ, sesaṃ tato bāhirattā bahiddhā. Apica niyakajjhattampi idha ajjhattaṃ, parapuggalikampi ca bahiddhāti veditabbaṃ. Oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vāti cakkhādīni nava, āpodhātuvañjā tisso dhātuyo cāti dvādasavidhaṃ rūpaṃ ghaṭṭanavasena gahetabbato oḷārikaṃ, sesaṃ tato viparītattā sukhumaṃ. Hīnaṃ vā paṇītaṃ vāti ettha hīnapaṇītabhāvo pariyāyato nippariyāyato ca. Tattha akaniṭṭhānaṃ rūpato sudassīnaṃ rūpaṃ hīnaṃ, tadeva sudassānaṃ rūpato paṇītaṃ. Evaṃ yāva narakasattānaṃ rūpaṃ, tāva pariyāyato hīnapaṇītatā veditabbā. Nippariyāyato pana yaṃ ārammaṇaṃ katvā akusalavipākaviññāṇaṃ uppajjati, taṃ hīnaṃ aniṭṭhabhāvato. Yaṃ pana ārammaṇaṃ katvā kuslavipākaviññāṇaṃ uppajjati, taṃ paṇītaṃ itṭhabhāvato. Yathā hi akusalavipāko sayāṃ aniṭṭho aniṭṭhe eva uppajjati, na itṭhe, evaṃ kuslavipākopi sayāṃ itṭho itṭheyeva uppajjati, na aniṭṭhe. Yaṃ dūre santike vāti yaṃ sukhumaṃ, tadeva duppaṭivijjhasabhāvattā dūre, itaraṃ suppaṭivijjhasabhāvattā santike. Apicettha okāsatopi upādāyupādāya dūrasantikā veditabbā. Taṃ sabbanti taṃ atītādīhi padehi visuṃ niddiṭṭhaṃ sabbam rūpaṃ. Sammappaññāya daṭṭhabbanti saḥavipassanāya maggapaññāya daṭṭhabbaṃ.

Yā kāci vedanātiādīsu pana santativasena ca khaṇavasena ca vedanāya atītānāgata paccuppannabhāvo veditabbo. Tattha santativasena ekavīthiekajavanaekasamāpattipariyāpannā ekavidhavisayasamāyogappavattā ca divasampi buddharūpaṃ passantassa dhammaṃ suñantassa pavattasaddhādisahitavedanā paccuppannā, tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. Khaṇavasena khaṇattayapariyāpannā paccuppannā, tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. Ajjhatabhiddhābhedo niyakajjhattavasena veditabbo. Oḷārikasukhumabhedo “akusalā vedanā oḷārikā, kusalābyākatā vedanā sukhumā”tiādīni nayena vibhaṅge vuttena jātisabhāvapuggalalokiyalokuttaravasena veditabbo. Jātivasena tāva akusalavedanā sāvajjakiriyahetuto kilesasantāpasabhāvato ca avūpasantavuttīti kusalavedanāya oḷārikā, sabyāpārato saussāhato savipākato kilesasantāpasabhāvato sāvajjato ca vipākābyākatāya oḷārikā, savipākato kilesasantāpasabhāvato sabyāpajjato sāvajjato ca kiriyābyākatāya oḷārikā, kusalābyākatā pana vuttavipariyāyato akusalāya sukhumā. Dvepi kusalākusalavedanā sabyāpārato saussāhato savipākato ca yathāyogaṃ duvidhāyapi abyākatāya oḷārikā, vuttavipariyāyena duvidhāpi abyākatā tāhi sukhumā. Evaṃ tāva jātivasena oḷārikasukhumatā veditabbā.

Sabhāvavasena pana dukkhavedanā nirassādato savipphārato ubbejanīyato abhibhavanato ca itarāhi dvīhi oḷārikā, itarā pana dve sātato santato paṇītato manāpato majjhattato ca yathāyogaṃ dukkhāya sukhumā. Ubho pana sukhadukkhā savipphārato khobhakaraṇato pākaṭato ca adukkhamasukhāya oḷārikā, sāvuttavipariyāyena tadubhayato sukhumā. Evaṃ sabhāvavasena oḷārikasukhumatā

veditabbā. Puggalavasena pana asamāpannessa vedanā
nānārammaṇavikkhittabhāvato samāpannessa vedanāya oḷārikā, vipariyāyena itarā
sukhumā. Evaṃ puggalavasena oḷārikasukhumatā veditabbā. Lokiyalokuttaravasena
pana sāsavā vedanā lokiyā. Sā āsavupattihetuto oghaniyato yoganiyato
ganthaniyato nīvaraṇiyato upādāniyato saṃkilesikato puthujjanasādhāraṇato ca
anāsavāya oḷārikā, sā vipariyāyena sāsavāya sukhumā. Evaṃ lokiyalokuttaravasena
oḷārikasukhumatā veditabbā.

Tattha jātiādivasena sambhedo pariharitabbo. Akusalavipākakāyaviññāṇasampayuttā
hi vedanā jātivasena abyākatattā sukhumāpi samānā sabhāvādivasena oḷārikā hoti.
Vuttañhetuṃ “abyākatā vedanā sukhumā, dukkhā vedanā oḷārikā. Asamāpannessa
vedanā oḷārikā, sāsavā vedanā oḷārikā”ti. Yathā ca dukkhavedanā, evaṃ sukhādayopi
jātivasena oḷārikā, sabhāvādivasena sukhumā honti. Tasmā yathā jātiādivasena
sambhedo na hoti, tathā vedanānaṃ oḷārikasukhumatā veditabbā. Seyyathidaṃ -
abyākatā jātivasena kusalākusalāhi sukhumā. Na tattha “katamā abyākatā, kiṃ
dukkhā, kiṃ sukhā, kiṃ samāpannessa, kiṃ asamāpannessa, kiṃ sāsavā, kiṃ
anāsavā”ti evaṃ sabhāvādibhedo parāmasitabbo. Esa nayo sabbattha.

Apica “taṃ taṃ vā pana vedanaṃ upādāyupādāya vedanā oḷārikā sukhumā
daṭṭhabbā”ti vacanato akusalādīsipi lobhasahagatāya dosasahagatavedanā agga
viya attano nissayadhanato oḷārikā, lobhasahagatā sukhumā. Dosasahagatāpi niyatā
oḷārikā, aniyatā sukhumā. Niyatāpi kappatṭhitikā oḷārikā, itarā sukhumā.
Kappatṭhitikāsupi asaṅkhārikā oḷārikā, itarā sukhumā. Lobhasahagatā pana
diṭṭhisampayuttā oḷārikā, itarā sukhumā. Sāpi niyatā kappatṭhitikā asaṅkhārikā
oḷārikā, itarā sukhumā, avisesena akusalā bahuvipākā oḷārikā, appavipākā sukhumā.
Kusalā pana appavipākā oḷārikā, bahuvipākā sukhumā.

Apica kāmāvacarakusalā oḷārikā, rūpāvacarā sukhumā, tato arūpāvacarā, tato
lokuttarā. Kāmāvacarā ca dānamayā oḷārikā, sīlamayā sukhumā, tato bhāvanāmayā.
Bhāvanāmayāpi duhetukā oḷārikā, tihetukā sukhumā. Tihetukāpi sasaṅkhārikā oḷārikā,
asaṅkhārikā sukhumā. Rūpāvacarā paṭhamajjhānikā oḷārikā...pe... pañcamajjhānikā
sukhumāva. Arūpāvacarā ākāśānañcāyatanasampayuttā oḷārikā...pe...
nevasaṅñānāsaṅñāyatanasampayuttā sukhumāva. Lokuttarā ca
sotāpattimaggasampayuttā oḷārikā...pe... arahattamaggasampayuttā sukhumāva. Esa
nayo taṃtaṃbhūmivipākakiriyavedanāsu dukkhādiasamāpannādisāsavādivasena
vuttavedanāsu ca.

Okāśavasena cāpi niraye dukkhā oḷārikā, tiracchānāyoniyā sukhumā...pe...
paranimmitavasavattī sukhumāva. Yathā ca dukkhā, evaṃ sukhāpi sabbattha
yathānurūpaṃ yojetabbā. Vatthivasena cāpi hīnavatthukā yā kāci vedanā oḷārikā,
paṇītavattukā sukhumā. Hīnapaṇītabhede yā oḷārikā, sā hīnā. Yā ca sukhumā, sā
paṇītāti veditabbā. Dūrapadaṃ pana akusalā vedanā kusalābyākatāhi vedanāhi dūre,
santikapadaṃ akusalā vedanā akusalāya vedanāya santiketiādinā nayena vibhattaṃ.
Tasmā akusalā vedanā visabhāgato asaṃsaṭṭhato asarikkhato ca kusalābyākatāhi
dūre, tathā kusalābyākatā akusalāya. Esa nayo sabbavāresu. Akusalā pana vedanā
sabhāgato ca saṃsaṭṭhato ca sarikkhato ca akusalāya santiketi.
Taṃtaṃvedanāsampayuttānaṃ pana saññādīnampi evameva veditabbaṃ.

23. Sutavāti āgamādhigamasāṅkhātena bāhusaccena samannāgatattā sutavā. Nibbindatīti ukkaṇṭhati. Ettha ca nibbidāti vuṭṭhānagāminīvipassanā adhippetā. Nibbindaṃ virajjatīti ettha virāgavasena cattāro maggā kathitā. Virāgā vimuccatīti virāgena maggeneva hetubhūtena paṭippassaddhivimuttivasena vimuccati. Iminā cattāri sāmāññaphalāni kathitāni. Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hotīti iminā pana paccavekkhaṇāññaṃ kathitaṃ. Khīṇā jātītiādīhi tassa bhūmi. Tena hi ñāṇena ariyasāvako paccavekkhanto “khīṇā jātī”tiādīni pajānāti. Katamā panassa jāti khīṇā, kathaṇca naṃ pajānātīti? Na tāvassa atītā jāti khīṇā pubbeva khīṇattā, na anāgatā anāgate vāyāmābhāvato, na paccuppannā. Yā pana maggassa abhāvitattā uppajjeyya ekacatupañcavokārabhavesu ekacatupañcakkhandhappabhedā jāti, sā maggassa bhāvitattā anuppādadhammataṃ āpajjanena khīṇā, taṃ so maggabhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā kilesābhāve vijjamānampi kammaṃ āyatīṃ appaṭisandhikaṃ hotīti jānanto pajānāti.

Vusitanti vutthaṃ parivutthaṃ, kataṃ caritaṃ niṭṭhanti attho. Brahmācariyaṃ maggabrahmacariyaṃ. Puthujjanakalyāṇakena hi saddhiṃ satta sekkhā maggabrahmacariyaṃ vasanti nāma, khīṇāsavo vutthavāso, tasmā ariyasāvako attano brahmācariyavāsaṃ paccavekkhanto “vusitaṃ brahmācariya”nti pajānāti. Kataṃ karaṇīyaṃ catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāvasena soḷasavidhampi kiccaṃ niṭṭhāpitanti attho. Puthujjanakalyāṇakādayo hi taṃ kiccaṃ karonti, khīṇāsavo katakaraṇīyo. Tasmā ariyasāvako attano karaṇīyaṃ paccavekkhanto “kataṃ karaṇīya”nti pajānāti. Nāparaṃ itthattāyāti idāni puna itthabhāvanāya evaṃsoḷasakiccabhāvanāya, kilesakkhayāya vā maggabhāvanākiccaṃ me natthīti pajānāti. Atha vā itthattāyāti itthabhāva imasmā evaṃpakārā idāni vattamānakkhandhasantānā aparaṃ khandhasantānaṃ mayhaṃ natthi, ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti chinnaṃulakā rukkhā viya. Te carimakaviññāṇanīrodhena anupādāno viya jātavedo nibbāyissantīti pajānāti.

24. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandanti te bhikkhū sakamanā tuṭṭhamanā, pītisomanassehi vā samattamanā hutvā karavīkarutamañjunā kaṇṇasukhena paṇḍitajanahadayānaṃ amatābhisekasadisena brahmāssarena bhāsato bhagavato vacanaṃ sukathitaṃ sulapitaṃ “evametaṃ bhagavā, evametaṃ sugatā”ti matthakena sampāṭicchantaṃ anumodīṃsu ceva sampāṭicchīṃsu cāti attho. Ayañhi abhinanda-saddo “abhinandati abhivadatī”tiādīsu taṇhāyapi āgato. “Annamevābhinandanti, ubhaye devamānusā”tiādīsu upagamanepi.

“Cirappavāsīṃ purisaṃ, dūrato sotthimāgataṃ;
Ñātimittā suhajā ca, abhinandanti āgata”nti. -

Ādīsu sampāṭicchanehi. “Abhinanditvā anumoditvā”tiādīsu anumodanehi. Svāyamidha anumodanasampāṭicchanesu yujjati. Tena vuttaṃ “anumodīṃsu ceva sampāṭicchīṃsu cā”ti. Anupādāya āsavehi cittāni vimuccīṃsūti anuppādanīrodhena nirujjhamānehi āsavehi anupādāya aggahetvā kañci dhammaṃ “ahaṃ mamā”ti anādiyitvāva cittāni vimuccīṃsu. Cha arahantoti bhagavatā saddhiṃ cha janā arahanto. Aññesaṃ pana devabrahmānampi arahattappattisambhavato idaṃ manussaarahanteyeva sandhāya vuttanti āha “cha manussā arahanto hontī”ti.

Anattalakkhaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Yasassa pabbajjākathāvaṇṇanā

25. Idāni yasassa pabbajjam dassetuṃ “tena kho pana samayenā”tiādi āraddham. Tatrāyam anuttānapadavaṇṇanā - hemantikotiādīsu yattha sukham hoti hemantakāle vasitum, ayam hemantiko. Itaresupi eseva nayo. Ayam panettha vacanatto - hemante vāso hemantaṃ uttarapadalopena, hemantaṃ arahatīti hemantiko. Itaresupi eseva nayo. Tattha vassiko pāsādo nātiucco hoti nātinīco, dvāravātapānānipissa nātibahūni nātitanūni, bhūmattharaṇapaccattharaṇakhajjabhojjānipettha missakāneva vaṭṭanti. Hemantike thambhāpi bhittiyopi nīcā honti, dvāravātapānāni tanukāni sukhumachiddāni, uṇhappavesanattāya bhittiniyyūhāni hariyanti, bhūmattharaṇapaccattharaṇanivāsanapārūpanāni panettha uṇhavikiriyaṇi kambalādīni vaṭṭanti, khajjabhojjaṃ siniddham kaṭukasannissitaṇca. Gīmhike thambhāpi bhittiyopi uccā honti, dvāravātapānāni panettha bahūni vipulajātāni honti, bhūmattharaṇāni sītavikiriyaṇi dukūlamayaṇi vaṭṭanti, khajjabhojjāni madhurarasa sītavikiriyaṇi, vātapānasamīpesu cettha navā cāṭiyo ṭhapetvā udakassa pūretvā nīluppalādīhi sañchādentī, tesu tesu padesesu udakayantāni karonti, yehi deve vassante viya udakadhārā nikkhamanti.

Nippurisehīti purisavirahitehi. Na kevalaṇcettha tūriyāneva nippurisāni, sabbatṭhānāni nippurisāneva. Dovārikāpi itthiyova, nahāpanādiparikammakarāpi itthiyova. Pitā kira “tathārūpaṃ issariyasukhasampattiṃ anubhavamānassa purisaṃ disvā parisaṅkā uppajjati, sā me puttassa mā aho sī”ti sabbakiccesu itthiyova ṭhapāpesi. Pañcahi kāmaguṇehīti rūpasaddādīhi pañcahi kāmakotṭhāsehi. Samappitassāti sammā appitassa, upetassāti attho. Samaṅgībhūtassāti tasseva vevacanaṃ. Paricārayamānassāti parito cārayamānassa, tasmīṃ tasmīṃ kāmaguṇe indriyaṇi cārayamānassāti attho. Ālambanti paṇavaṃ. Vikesikanti muttakesaṃ, vippakiṇṇakesanti attho. Vikkheḷikanti vissandamānalālaṃ. Vippalapantiyoti viruddhaṃ palapantiyo vā rudantiyo vā. Susānaṃ maññeti āmakasusānaṃ viya addasa sakaṃ parijananti sambandho. Udānaṃ udānesīti saṃvegavasena udānaṃ udānesi, saṃvegavasappavattaṃ vācaṃ nicchāresīti attho.

26. Idaṃ kho yasāti bhagavā nibbānaṃ sandhāyāha. Tañhi taṇhādīhi kilesehi anupaddutaṃ anupassaṭṭhaṇca. Anupubbiṃ kathanti dānānantaraṃ sīlaṃ, sīlānantaraṃ saggaṃ, saggaṇantaraṃ magganti evamanupaṭipāṭikathaṃ. Tattha dānakathā nāma “idaṃ dānaṃ nāma sukhānaṃ nidānaṃ, sampattīnaṃ mūlaṃ, bhogaṇaṃ patitṭhā, visamagatassa tānaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ, idhalokaparalokesu dānasadiso avassayo patitṭhā ārammaṇaṃ tānaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ natthi. Idañhi avassayaṭṭhena ratanamayasīhāsanasadisaṃ, patitṭhānaṭṭhena mahāpathavīsadisāṃ, ārammaṇaṭṭhena ālambanarajjusadisāṃ, idañhi dukkhanittaraṇaṭṭhena nāvā, samassāsaṇaṭṭhena saṅgāmasūro, bhayaparittānaṭṭhena susaṅkhatanagaraṃ, maccheramalādīhi anupalittaṭṭhena padumaṃ, tesāṃ nidhanaṭṭhena aggi, durāsadaṭṭhena āsīviso, asantāsaṇaṭṭhena sīho, balavantaṭṭhena hatthī, abhimaṅgalasammataṭṭhena setausabho, khemantabhūmisampāpanaṭṭhena valāhako assarājā. Dānaṃ nāmetaṃ mayā gatamaggo, mayheveso vaṃso, mayā dasa pāramiyo pūrentena velāmamahāyaññā mahāgovindamahāyaññā mahāsudassanamahāyaññā vessantaramahāyaññāti aneke

mahāyaññā pavattitā, sasabhūtena jalite aggikkhandhe attānaṃ niyyātentena sampattayācakānaṃ cittaṃ gahitaṃ. Dānañhi loke sakkasampattiṃ deti, mārasampattiṃ brahmasampattiṃ cakkavattisampattiṃ sāvakaṃpāramiññaṃ paccekabodhiññaṃ abhisambodhiññaṃ deti”ti evamādinā dānaguṇappaṭisaṃyuttakathā.

Yasmā pana dānaṃ dadanto sīlaṃ samādātuṃ sakkoti, tasmā tadanantaraṃ sīlakathaṃ kathesi. Dānañhi nāma dakkhiṇeyyesu hitajjhāsayena pūjanajjhāsayena vā attano santakassa paresaṃ pariccajanaṃ, tasmā dāyako sattesu ekantahitajjhāsayo purisapuggalo, paresaṃ vā santakaṃ haratīti aṭṭhānametaṃ. Tasmā dānaṃ dadanto sīlaṃ samādātuṃ sakkotīti dānānantaraṃ sīlaṃ vuttaṃ. Apica dānakathā tāva pacurajanesupi pavattiyā sabbasādhāraṇattā sukarattā sīle patiṭṭhānassa upāyabhāvato ca ādito kathitā. Pariccāgasīlo hi puggalo pariggahavatthūsu nissaṅgabhāvato sukheveva sīlāni samādiyati, tattha ca suppatiṭṭhito hoti. Sīlena dāyakaṃpāṭiggāhakavisuddhito parānuggahaṃ vatvā parapīlānivattivacanato kiriyadhammaṃ vatvā akiriyadhammavacanato bhogayasasampattihetuṃ vatvā bhavasampattihetuvacanato ca dānakathānantaraṃ sīlakathā kathitā.

Sīlakathā nāma “sīlaṃ nāmetaṃ avassayo patiṭṭhā ārammaṇaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ. Sīlaṃ nāmetaṃ mama vaṃso, ahaṃ saṅkhapālanāgarājakāle bhūridattanāgarājakāle campeyyanāgarājakāle sīlavarājakāle mātuposakahatthirājakāle chaddantahatthirājakāleti anantesu attabhāvesu sīlaṃ paripūresiṃ. Idhalokaparalokasampattīnañhi sīlasadisō avassayo sīlasadisā patiṭṭhā ārammaṇaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ natthi, sīlālaṅkārasadisō alaṅkāro natthi, sīlapupphasadisā pupphaṃ natthi, sīlagandhasadisō gandho natthi. Sīlālaṅkārena hi alaṅkataṃ sīlakuṣumapiḷandhanaṃ sīlagandhānulittaṃ sadevakopi loko olokeno tittiṃ na gacchatī”ti evamādisīlaguṇappaṭisaṃyuttakathā.

Idaṃ pana sīlaṃ nissāya ayaṃ saggo labbhatīti dassanatthaṃ sīlānantaraṃ saggakathaṃ kathesi. Saggakathā nāma “ayaṃ saggo nāma iṭṭho kanto manāpo, niccamettha kīlā, niccaṃ sampattiyo labbhanti, cātumahārājikā devā navutivassasatasahassāni dibbasukhaṃ dibbasampattiṃ paṭilabhanti, tāvatimsā tisso ca vassakoṭiyo saṭṭhi ca vassasatasahassānī”ti evamādisaggaguṇappaṭisaṃyuttakathā. Saggasampattiṃ kathayantānañhi buddhānaṃ mukhaṃ nappahoti. Vuttampi cetāṃ “anekapariyāyena kho ahaṃ, bhikkhave, saggakathaṃ katheyya”ntiādi.

Evam saggakathāya palobhetvā puna hatthiṃ alaṅkaritvā tassa soṇḍaṃ chindanto viya ayampi saggo anicco addhuvo, na ettha chandarāgo kātabboti dassanatthaṃ “appassādā kāmā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo”tiādinā nayena kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ kathesi. Tattha ādīnavoti doso, aniccatādinā appassādatādinā ca dūsitabhāvoti attho. Atha vā ādīnaṃ vāti pavattatīti ādīnavo, paramakapaṇatā. Tathā ca kāmā yathābhūtaṃ paccavekkhantānaṃ paccupatiṭṭhanti. Okāroti lāmakabhāvo nihīnabhāvo aseṭṭhehi sevītabbatā seṭṭhehi na sevītabbatā ca. Saṃkilesoti tehi sattānaṃ saṃkilissaṇaṃ, vibādhetaṃ upatāpetabbatāti attho.

Evam kāmādīnavena tajjetvā nekkhamme ānisaṃsaṃ pakāsesi. Yattakā ca kāmesu ādīnavā, paṭipakkhato tattakāva nekkhamme ānisaṃsā. Apica “nekkhammaṃ nāmetam asambādham asaṃkiliṭṭham, nikkhantaṃ kāmehi, nikkhantaṃ kāmasaññāya, nikkhantaṃ kāmavitakkehi, nikkhantaṃ kāmapariḷāhehi, nikkhantaṃ byāpārato” tiādīnā nayena nekkhamme ānisaṃsaṃ pakāsesi, pabbajjāya jhānādīsu ca guṇe vibhāvesi vaṇṇesi. Ettha ca saggaṃ kathetvā svāyaṃ saggo rāgādīhi upakkiliṭṭho, sabbathāpi anupakkiliṭṭho ariyamaggoti dassanattam sagganantaram maggo kathetabbo. Maggañca kathentena tadadhigamupāyasandassanattam saggapariyāpannāpi pageva itare sabbepi kāmā nāma bahvādīnavā aniccā addhuvā vipariṇāmadhammāti kāmānaṃ ādīnavo, hīnā gammā pothujjanikā anariyā anattasañhitāti tesam okāro lāmakabhāvo, sabbepi bhavā kilesānaṃ vatthubhūtāti tattha saṃkilesa, sabbasaṃkilesavippamuttaṃ nibbānanti nekkhamme ānisaṃso ca kathetabboti kāmesu ādīnavo okāro saṃkilesa nekkhamme ca ānisaṃso pakāsitoti datṭhabbam.

Kallacittanti kammaniyacittam, heṭṭhā pavattitadesanāya assaddhiyādīnaṃ cittadosānaṃ vigatattā uparidesanāya bhājanabhāvūpagamanena kammakkhamacittanti attho. Assaddhiyādayo vā yasmā cittassa rogabhūtā tadā tassa vigatā, tasmā kallacittam arogacittanti attho. Diṭṭhimānādikilesavigamena muducittam, kāmacchandādivigamena vinīvaraṇacittam, sammāpaṭipattiyam ulārapīṭipāmojjayogena udaggacittam. Tattha saddhāsampattiyā pasannacittam yadā bhagavā aññāsīti sambandho. Atha vā kallacittanti kāmacchandavigamena arogacittam. Muducittanti byāpādivigamena mettāvasena akaṭhinacittam. Vinīvaraṇacittanti uddhaccakukkuccavigamena vikkhepassa vigatattā tena apihitacittam. Udaggacittanti thinamiddhavigamena sampaggahavasena alīnacittam. Pasannacittanti vicikicchāvigamena sammāpaṭipattiyam adhimuttacittanti evampettha attho veditabbo. Sāmuksaṃsikāti sāmam ukksaṃsikā, attanāyeva uddharitvā gahitā, sayambhūñāṇena diṭṭhā asādhāraṇā aññesanti attho. Kā ca pana sāti? Ariyasaccadesanā. Tenevāha “dukkham samudayaṃ nirodham magga”nti.

Seyyathāpītiādīnā upamāvasena tassa kilesappahānaṃ ariyamagguppādañca dasseti. Apagatakalakanti vigatakalakam. Sammadevāti suṭṭhu eva. Rajananti nīlapīṭādiraṅgajātam. Paṭiggaṇheyyāti gaṇheyya, pabhassaram bhavēyya. Tasmimyeva āsaneti tassamyeva nisajjāyam. Etenassa lahuvipassakatā tikkhapaññatā sukhapaṭipadakhippābhiññatā ca dassitā hoti. Virajantiādī vuttanayameva. Tatridam upamāsaṃsandanaṃ - vattham viya cittam, vatthassa āgantukamalehi kiliṭṭhabhāvo viya cittassa rāgādīmalehi saṃkiliṭṭhabhāvo, dhovanasilā viya anupubbikathā, udakam viya saddhā, udakena temetvā temetvā ūsagomayachārikakhārahehi kalākapadese sammadditvā vatthassa dhovanapayogo viya saddhāsinehena temetvā temetvā satisamādhipaññāhi dose sithile katvā silasutādividhinā cittassa sodhane vīriyārambho, tena payogena vatthe kalākāpagamo viya vīriyārambhena kilesavikkhambhanaṃ, raṅgajātam viya ariyamaggo, tena suddhassa vatthassa pabhassarabhāvo viya vikkhambhitakilesassa cittassa maggena pariyodapananti.

27. Assadūteti āruḷhaasse dūte. Iddhābhisaṅkhāranti iddhikiriyaṃ. Abhisaṅkharesīti abhisaṅkhari, akāsīti attho. Kimatthanti ce? Ubhinnaṃ paṭilabbhitabbavisesantarāyanisedhanattam. Yadi hi so puttam passeyya, puttassapi arahattappatti seṭṭhissapi dhammacakkhupaṭilābho na siyā. Adiṭṭhasaccopi hi “dehi

te mātuyā jīvita”nti yācanto kathañhi nāma vikkhepaṃ paṭibāhitvā bhagavato dhammadesanānusārena ñāṇaṃ pesetvā dhammacakkhuṃ paṭilabheyya, yaso ca evaṃ tena yāciyamāno kathaṃ taṃ vikkhepaṃ paṭibāhitvā arahatte paṭiṭṭhaheyya.

Etadavocāti bhagavato dhammadesanaṃ abbhanumodamāno etaṃ “abhikkantaṃ bhante”tiādivacanaṃ avoca. Abhikkanta-saddo cāyamidha abbhanumodane, tasmā sādhu sādhu bhanteti vuttaṃ hoti.

“Bhaye kodhe pasaṃsāyaṃ, turite kotūhalacchare;
Hāse soke pasāde ca, kare āmeditaṃ budho”ti. -

Imināva lakkhaṇena idha pasādavasena pasaṃsāvasena cāyaṃ dvikkhattuṃ vuttoti veditabbo. Seyyathāpītiādinā catūhi upamāhi bhagavato desanaṃ thometi. Tattha nikkujjīṭanti adhomukhaṭṭhapitaṃ, heṭṭhāmukhajātaṃ vā. Ukkujjeyyāti uparimukhaṃ kareyya. Paṭicchannanti tiṇapaṇṇādichāditā. Vivareyyāti ugghāṭeyya. Mūḷhassāti disāmūḷhassa. Maggaṃ ācikkheyyāti hatthe gahetvā “esa maggo”ti vadeyya. Andhakāreti kāḷapakkhacātuddasī aḍḍharatti ghanavanasañḍameghapaṭalehi caturaṅgatame.

Evaṃ desanaṃ thometvā imāya desanāya ratanattaye pasannacitto pasannākāraṃ karonto “esāha”ntiādimāha. Tattha esāhanti eso ahaṃ. Upāsakaṃ maṃ bhagavā dhāretūti maṃ bhagavā “upāsako aya”nti evaṃ dhāretu, jānātūti attho. Ajjataggeti etthāyaṃ agga-saddo ādiatthe, tasmā ajjataggeti ajjataṃ ādiṃ katvāti evamattho veditabbo. Ajjatanti ajjabhāvaṃ. “Ajjadagge”ti vā pāṭho, da-kāro padasandhikaro, ajja aggaṃ katvāti attho. Pāṇupetanti pāṇehi upetaṃ. Yāva me jīvitaṃ pavattati, tāva upetaṃ, anaññasatthukaṃ tīhi saraṇagamanehi saraṇaṃ gataṃ upāsakaṃ kappiyakāraṃ maṃ bhagavā dhāretu jānātu. Ahañhi sacepi me tikhiṇena asinā sīsaṃ chindeyya, neva buddhaṃ “na buddho”ti vā, dhammaṃ “na dhammo”ti vā, saṅghaṃ “na saṅgho”ti vā vadeyyanti evaṃ attasanniyyātanena saraṇaṃ agamāsi. Evaṃ “abhikkanta”ntiādināṃ anuttānapadattho veditabbo, vitthāro pana heṭṭhā verañjakaṇḍavaṇṇanāyaṃ āgatoyevāti idha na dassito.

28. Bhūmiṃ paccavekkhantassāti attanā diṭṭhamatthaṃ paccavekkhantassa. Iddhābhisaṅkhāraṃ paṭippassambhesīti yathā taṃ seṭṭhi gahapati tattha nisinnova yasaṃ kulaputtaṃ passati, tathā adhiṭṭhāsīti attho. Adhivāsetūti sampaṭicchatu. Ajjatanāyāti yaṃ me tumhesu sakkāraṃ karoto ajja bhavissati puññañca pītipāmojjañca, tadatthāya. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvenāti bhagavā kāyaṅgaṃ vā vācaṅgaṃ vā acopetvā abbhantareyeva khantiṃ karonto tuṇhībhāvena adhivāsesi, seṭṭhissa anuggahatthaṃ manasāva sampaṭicchīti vuttaṃ hoti. “Ehi bhikkhū”ti bhagavā avocāti tassa kira iddhimayapattacīvarassa upanissayaṃ olokento anekāsu jātīsu cīvarādiatṭhaparikkhāradānaṃ disvā “ehi bhikkhū”ti avoca. So tāvadeva bhaṇḍu kāsāvavasano aṭṭhahi bhikkhuparikkhārehi sarīre paṭimukkeheva vassasatṭhikatthero viya bhagavantaṃ namassamānova nisīdi. Yo hi cīvarādiḥ aṭṭha parikkhāre pattacīvarameva vā sotāpannādiariyassa puthujjanasseva vā sīlasampannassa datvā “idaṃ parikkhāradānaṃ anāgate ehibhikkhubhāvāya paccayo hotū”ti patthanaṃ paṭṭhapeti, tassa taṃ sati adhikārasampattiyaṃ buddhānaṃ sammukhībhāve iddhimayaparikkhāralābhāya saṃvattatīti veditabbaṃ.

29. Paṇītenāti uttamera. Sahatthāti sahatthena. Santappetvāti suṭṭhu tappetvā, paripuṇṇaṃ suhitaṃ yāvadatthaṃ katvā. Sampavāretvāti suṭṭhu pavāretvā, alaṃ alanti hatthasaññāya paṭikkhipāpetvā. Bhuttāvinti bhuttavantaṃ. Onītapattapāṇinti pattato onītapāṇiṃ, apanītahatthanti vuttaṃ hoti. “Onittapattapāṇi”ntipi pāṭho, tassattho - onittaṃ nānābhūtaṃ vinābhūtaṃ pattaṃ pāṇito assāti onittapattapāṇi, taṃ onittapattapāṇiṃ, hatthe ca pattañca dhovivā ekamantaṃ pattaṃ nikkhipitvā nisinnanti attho. Ekamantaṃ nisīdimṣūti bhagavantaṃ evaṃbhūtaṃ ñatvā ekasmiṃ okāse nisīdimṣūti attho. Dhammiyā kathāyātiādīsu taṅkhaṇānurūpāya dhammiyā kathāya diṭṭhadhammikasamparāyikaatthaṃ sandassetvā kusale ca dhamme samādapetvā tatha ca naṃ samuttejetvā saussāhaṃ katvā tāya ca saussāhatāya aññehi ca vijjamānaguṇehi sampahaṃsetvā dhammaratanavassaṃ vassitvā uttāyāsanaṃ pakkāmi.

Yasassa pabbajjākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Catugihisahāyapabbajjākathāvaṇṇanā

30. Idāni tassa sahāyānaṃ pabbajjaṃ dassento “assosum kho”tiādimāha. Tatrāyaṃ anuttānapadavaṇṇanā - seṭṭhino ca anuseṭṭhino ca yesaṃ kulānaṃ tāni seṭṭhānuseṭṭhīni kulāni, tesāṃ seṭṭhānuseṭṭhīnaṃ kulānaṃ, pavenivasena āgatehi seṭṭhīhi ca anuseṭṭhīhi ca samannāgatānaṃ kulānanti attho. Vimalotiādīni tesāṃ puttānaṃ nāmāni. Kesamassum ohāretvāti kesañca massuñca oropetvā. Kāsāyāni vatthānīti kāsāyarasapītāni brahmacariyaṃ carantānaṃ anucchavikāni vatthāni. Orakoti ūnako lāmako. Sesamettha vuttanayameva.

Catugihisahāyapabbajjākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Paññāsagihisahāyapabbajjākathāvaṇṇanā

31. Paññāsamattānaṃ gihisahāyānaṃ pabbajjāyapi yaṃ vattabbaṃ, taṃ vuttameva. Imesaṃ pana sabbesaṃ pubbayogo vattabboti taṃ dassetuṃ “yasaādīnaṃ kulaputtānaṃ ayaṃ pubbayogo”tiādimāha. Tattha vaggabandhanenāti gaṇabandhanena, ekībhūtāti vuttaṃ hoti. Anāthasarīrānīti anāthāni matakalevarāni. Paṭijaggantāti bahi nīharitvā jhāpentā.

Paññāsagihisahāyapabbajjākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Mārakathāvaṇṇanā

32. Idāni saraṇagamanūpasampadaṃ dassetuṃ “atha kho bhagavā”tiādi āraddhaṃ. Tatrāyaṃ anupubbapadavaṇṇanā - muttāhanti mutto ahaṃ. Cārikanti anupubbagamanacārikaṃ, gāmanigamarājadhānīsu anukkamena gamanasāṅkhātaṃ cārikanti attho. Carathāti divasaṃ yojanaparamaṃ gacchantā caratha. Mā ekena dve agamitthāti ekena maggena dvīsu gatesu ekasmiṃ dhammaṃ desente ekena tuṇhībhūtena ṭhātappaṃ hoti, tasmā evamāha. Ādikalyāṇanti ādimhi kalyāṇaṃ sundaraṃ bhaddakaṃ, tathā majjhāpariyosānesu. Ādimajjhāpariyosānañca nāmetaṃ sāsanaṃ ca desanāya ca vasena dubbidhaṃ. Tattha sāsanaṃ sīlaṃ ādi, samathavipassanāmaggā majjhaṃ, phalanibbānāni pariyosānaṃ. Sīlasamādhayo vā ādi, vipassanāmaggā majjhaṃ, phalanibbānāni pariyosānaṃ. Sīlasamādhivipassanā vā ādi, maggo majjhaṃ, phalanibbānāni pariyosānaṃ. Desanāya pana catuppadikagāthāya tāva paṭhamapādo ādi, dutiyatatiyā majjhaṃ, catuttho

pariyosānaṃ. Pañcapadachappadānaṃ paṭhamapādo ādi, avasānapādo pariyosānaṃ, sesā majjhaṃ. Ekānusandhikassa suttassa nidānaṃ ādi, idamavocāti pariyosānaṃ, sesaṃ majjhaṃ. Anekānusandhikassa suttassa majjhe bahukampi anusandhi majjhameva, nidānaṃ ādi, idamavocāti pariyosānaṃ. Sāttanti sāttakaṃ katvā desetha. Sabyañjananti byañjanehi ceva padehi ca paripūraṃ katvā desetha. Kevalaparipuṇṇanti sakalaparipuṇṇaṃ. Parisuddhanti nirupakkilesaṃ. Brahmacariyanti sikkhattayasaṅgahaṃ sāsanaṃ brahmacariyaṃ. Pakāsethāti āvi karotha.

Apparajakkhajātikāti paññācakkhumhi appakilesarajasabhāvā, dukūlasaññiyā paṭicchannā viya catuppadikagāthāpariyosāne arahattaṃ pattuṃ samatthā sattā santīti attho. Parihāyantīti alābhaparihāniyā dhammato parihāyanti. Tenevāha “anadhigataṃ nādhigacchantā visesādhigamato parihāyanti”ti. Senānigamoti senāya nigamo. Paṭhamakappikānaṃ kira tasmim̐ tṭhāne senāniveso ahosi, tasmā so padeso “senānigamo”ti vuccati. “Senānigāmo”tipi pāṭho, senāni nāma sujātāya pitā, tassa gāmoti attho. Tenupasaṅkamissāmīti nāhaṃ tumhe uyyojetvā pariveṇādīni kāretvā upaṭṭhākādīhi paricariyamāno viharissāmi, tiṇṇaṃ pana jaṭilānaṃ aḍḍhuḍḍhāni pāṭihāriyasahassāni dassetvā dhammameva desetum̐ upasaṅkamissāmi.

33. Māro pāpimāti attano visayaṃ atikkamituṃ paṭipanne satte māretīti māro, pare pāpe niyojeti, sayaṃ vā pāpe niyuttoti pāpimā. Aññānipissa kaṇho adhipati vasavattī antako namuci pamattabandhūtiādīni bahūni nāmāni, idha pana nāmadvayameva gahitaṃ. Upasaṅkamīti “ayaṃ samaṇo gotamo mahāyuddhaṃ vicārento viya ‘mā ekena dve agamittha, dhammaṃ desethā’ti satṭhi jane uyyojeti, imasmim̐ pana ekasmim̐ dhammaṃ desente mayhaṃ cittassa sātāṃ natthi, evaṃ bahūsu desentesu kuto bhavissati, paṭibāhāmi na”nti cintetvā upasaṅkami.

Sabbapāsehiṭi sabbehi kilesapāsehi. Ye dibbā ye ca mānusāti ye dibbakāmaguṇasaṅkhātā mānusakakāmaguṇasaṅkhātā ca kilesapāsā nāma atthi, sabbehi tehi tvaṃ baddhoti vadati. Mahābandhanabaddhoti mahatā kilesabandhanena baddho, mahati vā bandhane baddho, kilesabandhanassa tṭhānabhūte bhavacārake baddhoti attho. Na me samaṇa mokkhasīti samaṇa tvaṃ mama visayato na muccissasi. “Na me samaṇa mokkhasī”ti ca idaṃ māro “muttāhaṃ, bhikkhave, sabbapāsehi”ti bhagavato vacanaṃ asaddahanto vadati, saddahantopi vā “evamayaṃ paresaṃ sattānaṃ mokkhāya ussāhaṃ na kareyyā”ti santajjento kohaṇṇe tṭhatvā vadati.

Nihatoti tvaṃ mayā nihato, nibbisevanabhāvaṃ gamito parājitoti attho. Antalikkhe carante pañcābhiññepi bandhatīti antalikkhacaro. Rāgapāso hi antalikkhacaresupi kiccasāadhanato “antalikkhacaro”ti vuccati, teneva naṃ māropi antalikkhacaroti maññati. Manasi jātoti mānaso, manasampayuttoti attho. Sesamettha uttānatthameva.

Mārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pabbajjūpasampadākathāvaṇṇanā

34. “Anujānāmi bhikkhave”tiādikāya pana pāṭiyā yo pabbajjūpasampadāvinicchayo vattabbo, taṃ vitthārato dassetuṃ “pabbajjāpekkhaṃ kulaputtaṃ pabbājentenā”tiādīmāha. Tattha ye puggalā paṭikkhittāti sambandho. Sayaṃ pabbājetabboti kesacchedanādīni sayaṃ karontena pabbājetabbo. Kesacchedanaṃ

kāsāyacchādanam saraṇadānanti hi imāni tīṇi karonto “pabbājeti”ti vuccati. Etesu ekaṃ dve vāpi karonto tathā voharīyatiyeva, tasmā etaṃ pabbājehīti kesacchedanam kāsāyacchādanañca sandhāya vuttaṃ. Upajjhāyaṃ uddissa pabbājetīti etthāpi ese va nayo. Khaṇḍasīmaṃ netvāti bhaṇḍukammārocana-pariharaṇattham vuttaṃ. Tena sabhikkhuke vihāre aññampi “etassa kese chindā”ti vattum na vaṭṭati. Pabbājetvāti kesacchedanam sandhāya vadati. Bhikkhuto añño pabbājetum na labhatīti saraṇadānam sandhāya vuttaṃ. Tenevāha “sāmaṇero panā”tiādi. Bhabbarūpoti bhabbasabhāvo. Tamevattham pariyāyantaarena vibhāveti “sahetuko”ti. Nātoti pākaṭo. Yasassīti parivārasampattiya samannāgato.

Vaṇṇasaṇṭhānagandhāsaya-kāsavasena asucijeguccha-paṭikūlabhāvaṃ pākaṭam karontenāti sambandho. Tattha kesā nāmete vaṇṇatopi paṭikūlā, saṇṭhānatopi gandhatopi āsayatopi okāsato pi paṭikūlā. Manuññepi hi yāgupatte vā bhattapatte vā kesavaṇṇam kiñci disvā “kesamissakamidaṃ, haratha na”nti jigucchanti, evaṃ kesā vaṇṇato pi paṭikūlā. Rattim bhuñjantāpi kesasaṇṭhānam akkavākaṃ vā makacivākaṃ vā chupitvā tatheva jigucchanti, evaṃ saṇṭhānato pi paṭikūlā.

Telamakkhanapupphadhūmādisaṅkhāravirahitānañca kesānam gandho paramajeguccho hoti, tato jegucchataro aggimhi pakkhittānam. Kesā hi vaṇṇasaṇṭhānato appaṭikūlāpi siyum, gandhena pana paṭikūlāyeva. Yathā hi daharassa kumārakassa vaccaṃ vaṇṇato haliddivaṇṇam, saṇṭhānatopi haliddipiṇḍisaṇṭhānam. Saṅkāraṭṭhāne chaḍḍitañca uddhumātakakālasunakhasarīram vaṇṇato tālapakkavaṇṇam, saṇṭhānato vaṭṭetvā vissatṭhamudiṅgasāṇṭhānam, dāṭhāpissa sumanamakuḷasadisā, taṃ ubhayampi vaṇṇasaṇṭhānato siyā appaṭikūlam, gandhena pana paṭikūlameva, evaṃ kesāpi siyum vaṇṇasaṇṭhānato appaṭikūlā, gandhena pana paṭikūlāyevāti. Yathā pana asuciṭṭhāne gāmanissandena jātāni sūpeyyapaṇṇāni nāgarikamanussānam jegucchāni honti aparibhogāni, evaṃ kesāpi pubbalohitamuttakarīsapittasemhādinissandena jātattā paramajegucchāti evaṃ āsayato pi paṭikūlā. Ime ca kesā nāma gūtharāsīmhi utṭhitakaṇṇakaṃ viya ekatimsakoṭṭhāsarāsīmhi jātā, te susānasaṅkāraṭṭhānādīsu jātasākaṃ viya parikhādīsu jātakamalakuvalayādipupphaṃ viya ca asuciṭṭhāne jātattā paramajegucchāti evaṃ okāsato pi paṭikūlātiādinā nayena tacapañcakassa vaṇṇādivasena paṭikūlabhāvaṃ pakāsentenāti attho.

Nijjīvanissattabhāvaṃ vā pākaṭam karontenāti ime kesā nāma sīsakaṭāhapaliveṭhanacamme jātā. Tattha yathā vammikamatthake jātesu kunthatiṇesu na vammikamatthako jānāti “mayi kunthatiṇāni jātāni”ti, nāpi kunthatiṇāni jānanti “mayam vammikamatthake jātāni”ti, evameva na sīsakaṭāhapaliveṭhanacammaṃ jānāti “mayi kesā jātā”ti, nāpi kesā jānanti “mayam sīsakaṭāhapaliveṭhanacamme jātā”ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti kesā nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūtiādinā nayena nijjīvanissattabhāvaṃ pakāsentena. Pubbeti purimabuddhānam santike. Madditasāṅkhāroti nāmarūpavavatthānena ceva paccayapariggahavasena ca ñāṇena parimadditasāṅkhāro. Bhāvitabhāvanoti kalāpasammasanādinā sabbaso kusalahāvanāya pūraṇena bhāvitabhāvano.

Adinnaṃ na vaṭṭatīti ettha pabbajjā na ruhatīti vadanti. Anuññātaupasampadāti ñatticatutthakammena anuññātaupasampadā. Thānakaraṇasampadanti ettha urādīni ṭhānāni, saṃvutādīni karaṇānīti veditabbāni. Anunāsikantaṃ katvā dānakāle antarā vicchedaṃ akatvā dātabbānīti dassetuṃ “ekasambandhānī”ti vuttaṃ. Vicchinditvāti

ma-kārantam katvā dānasamaye vicchedam katvā. Sabbamassa kappiyākappiyam ācikkhitabbanti dasasikkhāpadavinimuttaṃ parāmāsāparāmāsādibhedam kappiyākappiyam ācikkhitabbaṃ. Ābhisamācārikesu vinetabboti iminā sekhiyaupajjhāyavattādiābhisamācārikasīlamanena pūretabbaṃ, tattha ca kattabbassa akaraṇe akattabbassa ca karaṇe daṇḍakammāraho hotīti dīpeti.

Pabbajjūpasampadākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyamāarakathāvaṇṇanā

35. Atha kho bhagavā vassaṃvuṭṭhotiādikāya pana pāliya ayaṃ apubbapadavaṇṇanā. Yonisomanasikārāti upāyamanasikārena, aniccādīsu aniccādito manasikaraṇenāti attho. Yoniso sammappadhānāti upāyavīriyena, anuppannākusalānuppādanādividhinā pavattavīriyenāti attho. Vimuttīti ukkaṭṭhaniddesena arahattaphalavimutti vuttā. Ajjhabhāsīti “ayaṃ attanā vīriyaṃ katvā arahattaṃ patvāpi na tussati, idāni aññesampi ‘pāpuṇāthā’ti ussāhaṃ karoti, paṭibāhessāmi na”nti cintetvā abhāsi. Mārapāsenāti kilesapāsenā. Sesamettha vuttanayameva.

Dutiyamāarakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhaddavaggiyakathāvaṇṇanā

36. Tiṃsabhaddavaggiyavatthumhi yathābhirantaṃ viharitvāti yathāajjhāsayaṃ viharitvā. Buddhānañhi ekasmiṃ ṭhāne vasantānaṃ chāyūdakādīnaṃ vipattiṃ vā aphāsukasenāsaṇaṃ vā manussānaṃ assaddhādibhāvaṃ vā āgamma anabhirati nāma natthi, tesam sampattiyā “idha phāsuṃ viharāmā”ti abhiramitvā ciravīhāropi natthi. Yattha pana tathāgate viharante sattā saraṇesu vā tīsu paṭiṭṭhahanti, sīlāni vā samādiyanti, pabbajanti vā, sotāpattimaggādīnaṃ vā paresaṃ upanissayo hoti, tattha buddhā satte tāsū sampattīsu paṭiṭṭhāpanaajjhāsayaṃ vasanti, tāsam abhāve pakkamanti. Tena vuttaṃ “yathāajjhāsayaṃ viharitvā”ti. Ajjhogāhetvāti pavisitvā. Tiṃsamattāti tiṃsapamāṇā. Sesamettha vuttanayameva.

Bhaddavaggiyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Uruvelapāṭihāriyakathāvaṇṇanā

37-38. Uruvelakassapavatthumhi jaṭiloti jaṭādharo. Jaṭā assa atthīti hi jaṭilo. Netīti nāyako, sāmaṃ vineti attano laddhiṃ sikkhāpetīti vināyako. Sace te kassapa agarūti kassapa sace tuyhaṃ bhāriyaṃ aphāsukaṃ kiñci natthi. Agyāgāreti aggisālāyaṃ. Ubhinnaṃ sajotibhūtānanti ubhosu sajotibhūtesu pajjalitesu. Yatra hi nāmāti yo nāma.

39. Ajjaṇhoti ajja ekadivasaṃ. Aggisālamhīti agyāgāre. Sumanamanasoti sundaracittasaṅkhātamanā. Tejodhātūsu kusalo ti tejjasānaṃ sampattīsu kusalo. Udicchareti ullokesuṃ, parivāresunti vā attho. Pattamhi odahitvāti patte pakkhipitvā. Dhuvabhattenāti niccabhattenā.

40. Abhikkantāya rattiyāti ettha abhikkanta-saddo khaye vattati, tena parikkhīṇāyarrattiyāti attho. Ete hi cattāro mahārājāno majjhimayāmasamanantare āgatā. Niyāmo kiresa devatānaṃ, yadidaṃ buddhānaṃ vā buddhasāvakānaṃ vā upaṭṭhānaṃ āgacchantā majjhimayāmasamanantare āgacchanti. Abhikkantavaṇṇanāti

abhirūpachavivaṇṇā, itthavaṇṇā manāpavaṇṇāti vuttaṃ hoti. Devatā hi manussalokaṃ āgacchamānā pakatīvaṇṇaṃ pakatiiddhiṃ jahitvā oḷārikaṃ attabhāvaṃ katvā atirekavaṇṇavatthālaṅkāra-kāyādīhi obhāsaṃ muñcamānādivasena ca dibbaṃ iddhānubhāvaṃca nimminivā naṭasamajjādīni gacchantā manussā viya abhisāṅkhatena kāyena āgacchanti. Tattha kāmāvacarā anabhisāṅkhatenapi āgantūṃ sakkonti oḷārikarūpattā. Tathā hi te kabalīkārāhārabhakkhā, rūpāvacarā pana anabhisāṅkhatena kāyena āgantūṃ na sakkonti sukhumatararūpattā. Tesañhi atisukhumova attabhāvo, na tena iriyāpathakappaṇaṃ hoti. Tasmā brahmalokepi brahmāno yebhuyyena nimmitarūpeneva pavattanti. Mūlapaṭisandhirūpañhi nesam ativiya sukhumamahārūpaṃ, kevalaṃ taṃ cittuppādassa nissayādhiṭṭhānabhūtaṃ saṅghānavantaṃ hutvā tiṭṭhati.

Kevalakappanti ettha kevala-saddassa anavasesattaṃ attho, kappa-saddassa samantabhāvo, tasmā kevalakappaṃ vanasaṇḍanti anavasesaṃ samantato vanasaṇḍanti attho. Anavasesaṃ pharituṃ samatthassapi hi obhāssa kenaci kāraṇena ekadesapharaṇampi siyā, ayaṃ pana sabbaso pharātīti dassetuṃ samantattho kappa-saddo gahito. Atha vā īsaṃ asamatthaṃ kevalakappaṃ. Bhagavato pabhāya anobhāsīameva hi padesaṃ devatā attano pabhāya obhāsenti. Na hi bhagavato pabhā kāyaci pabhāya abhibhūyati, sūriyādīnampi pana pabhaṃ sā abhibhuyya tiṭṭhatīti. Obhāsetvāti vatthālaṅkārasarīrasamuṭṭhitāya ābhāya pharitvā, cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekapajjotaṃ karitvāti attho. Devatānañhi sarīrābhā dasadvādasayojanamattatṭhānaṃ tato bhiyyopi pharitvā tiṭṭhati, tathā vatthābharaṇādīsu samuṭṭhitā pabhā. Catuddisāti catūsu disāsu. Yatra hi nāmāti yaṃ nāma.

43. Aṅgamagadhāti ubho aṅgamagadharaṭṭhavāsino. Iddhipāṭihāriyanti iddhibhūtaṃ pāṭihāriyaṃ, na ādesanānusāsanīpāṭihāriyanti attho. Tividhañhi pāṭihāriyaṃ iddhipāṭihāriyaṃ ādesanāpāṭihāriyaṃ anusāsanīpāṭihāriyanti. Tattha “idha bhikkhu ekopi hutvā bahudhā hoti, bahudhāpi hutvā eko hoti āvibhāvaṃ tirobhāva”ntiādinayappavattaṃ iddhividhameva iddhipāṭihāriyaṃ. “Idha bhikkhu parasattānaṃ parapuggalānaṃ cittampi ādisati, cetasikampi ādisati, vitakkitampi ādisati, vicāritampi ādisati ‘evampi te mano, itthampi te mano’”tiādinayappavattaṃ parassa cittaṃ ṇatvā kathaṇaṃ ādesanāpāṭihāriyaṃ. “Idha bhikkhu evamanusāsati ‘evaṃ vitakketha, mā evaṃ vitakkayittha, evaṃ manasi karotha, mā evaṃ mānasā karittha, idaṃ pajahatha, idaṃ upasampajja viharathā’”ti evamādinayappavattā sāvakaṇaṃ buddhānaṃca sabbakālaṃ desetabbadhammadesanā anusāsanīpāṭihāriyaṃ.

Tattha pāṭihāriyapadassa vacanatthaṃ paṭipakkhaharaṇato rāgādikilesāpanayanato pāṭihāriyanti vadanti. Bhagavato pana paṭipakkhā rāgādayo na santi ye haritabbā, puthujjanānampi vigatūpakkilese aṭṭhaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe iddhividhaṃ vattati, tasmā tattha pavattavohārena ca na sakkā idha pāṭihāriyanti vattūṃ. Sace pana mahākāruṇikassa bhagavato veneyyagatā ca kilesā paṭipakkhā, tesam haraṇato pāṭihāriyanti vuttaṃ, evaṃ sati yuttametaṃ. Atha vā bhagavato ca sāsanaṃ ca paṭipakkhā tiṭṭhiyā, tesam haraṇato pāṭihāriyaṃ. Te hi diṭṭhiharaṇavasena diṭṭhippakāsane asamatthabhāvena ca iddhiādesanānusāsanīhi haritā apanītā hontīti. Paṭīti vā ayaṃ saddo pacchāti etassa atthaṃ bodheti “tasmim paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo”tiādīsu viya, tasmā samāhite citte vigatūpakkilesena katakiccena pacchā haritabbaṃ pavattetabbanti paṭihāriyaṃ,

attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇaṃ paṭihāriyaṃ, iddhiādesanānusāsaniyo ca vigatūpakkilesena katakiccena sattahitatthaṃ puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkilesesu parasattānaṃ upakkilesaharaṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti, paṭihāriyameva pāṭihāriyaṃ. Paṭihāriye vā iddhiādesanānusāsānīsamudāye bhavaṃ ekekaṃ pāṭihāriyanti vuccati. Paṭihāriyaṃ vā catutthajjhānaṃ maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātaṃ nimittabhūte, tato vā āgatanti pāṭihāriyaṃ. Svātanāyāti sve dātabbassa atthāya.

44. Paṃsukūlaṃ uppannaṃ hotīti pariyesaṃānassa paṭilābhavasena uppannaṃ hoti. Vicittapaṭihāriyadassanattāva sā pariyesaṇā. Yasmā pāṇinā phuṭṭhamatte sā pokkharaṇī nimmitā ahosi, tasmā vuttaṃ “pāṇinā pokkharaṇiṃ khaṇitvā”ti.

46-49. Jaṭilāti tāpasā. Te hi jaṭādhāritāya idha “jaṭilā”ti vuttā. Antaraṭṭhakāsu himapātasamayeti hemantassa utuno abbhantarabhūte māghamāsassa avasāne catasso, phagguṇamāsassa ādimhi catassoti evaṃ ubhinnamantare aṭṭharattīsu himapatanakāle. Nerañjarāya ummujjantīti keci tasmīṃ titthasammate udaye paṭhamāṃ nimuggasakalasarīrā tato ummujjantā vuṭṭhahanti uppilavanti. Nimujjantīti sasīsaṃ udaye osīdanti. Ummujjananimujjanampi karontīti punappunaṃ ummujjananimujjanānīpi karonti. Tattha hi keci “ekummujjaneneva pāpasuddhi hotī”ti evaṃdiṭṭhikā, te ummujjanameva katvā gacchanti. Ummujjanaṃ pana nimujjanamantarena natthīti avinābhāvato nimujjanampi te karontiyeva. Yepi “ekanimujjaneneva pāpasuddhi hotī”ti evaṃdiṭṭhikā, tepi ekavārameva nimujjitvā vuttanayeneva avinābhāvato ummujjanampi katvā pakkamanti. Apare “punappunaṃ ummujjananimujjanāni katvā nahāte pāpasuddhi hotī”ti evaṃdiṭṭhikā, te kālena kālaṃ ummujjananimujjanāni karonti. Te sabbepi sandhāya vuttaṃ “ummujjantīpi nimujjantīpi ummujjananimujjanampi karontī”ti. Ettha ca kiñcāpi nimujjanapubbakaṃ ummujjanaṃ, nimujjanameva pana karontā katipayā, ummujjanaṃ tadubhayañca karontā bahūti tesāṃ yebhuyyabhāvadassanattāṃ ummujjanaṃ paṭhamāṃ vuttaṃ.

50-51. Udakavāhakoti udakogho. Reṇuhatāyāti rajogatāya, rajokiṇṇāyāti vuttaṃ hoti. Neva ca kho tvaṃ kassapa arahāti etena tadā kassapassa asekkhabhāvaṃ paṭikkhipati, nāpi arahattamaggasamāpannoti etena sekkhabhāvaṃ. Ubhayenapissa anariyabhāvameva dīpeti. Sāpi te paṭipadā natthi, yāya tvaṃ arahā vā assasi arahattamaggaṃ vā samāpannoti iminā panassa kalyāṇaputhujjanabhāvampi paṭikkhipati. Tattha paṭipadāti sīlavisuddhiādayo cha visuddhiyo. Paṭipajjati etāya ariyamaggoti paṭipadā. Assasīti bhavēyyāsī. Cirapaṭikāti cirakālato paṭṭhāya, nāgadamanato paṭṭhāyāti attho. Khārikājamissanti ettha khārīti araṇīkamaṇḍalusūciādayo tāpasaparikkhārā, taṃ haraṇakājaṃ khārikājaṃ. Aggihutamissanti dabbīādiaggipūjopakaraṇaṃ.

52-53. Upasaggoti upaddavo. Idāni aḍḍhuḍḍhāni pāṭihāriyasahassāni ekato gaṇetvā dassetuṃ “bhagavato adhiṭṭhānena pañca kaṭṭhasatāni na phāliyiṃsū”tiādi āraddhaṃ. Nāgadamanādīni pana soḷasa pāṭihāriyāni idha na gaṇitāni, tehi saddhiṃ soḷasātirekaadḍhuḍḍhapāṭihāriyasahassānīti veditabbaṃ.

Ādittapariyāyasuttavaṇṇanā

54. Idāni tassa bhikkhusahassassa ādittapariyāyadesanāya arahattappattiṃ dassetuṃ “atha kho bhagavā”tiādi āraddhaṃ. Tattha gayāyaṃ viharati gayāsīseti gayānāmikāya nadiyā avidūre bhavattā gāmo gayā nāma, tassāṃ gayāyaṃ viharati. Samīpatthe cetāṃ bhumma vacanaṃ. Gayāgāmassa hi avidūre gayāti ekā

pokkharaṇīpi atthi nadīpi gayāsīsanāmako hatthikumbhasadiso piṭṭhipāsāṇopi. Yattha bhikkhusahassassa okāso pahoti, bhagavā tattha viharati. Tena vuttaṃ “gayāsīse”ti, gayāgāmassa āsanne gayāsīsanāmako piṭṭhipāsāṇe viharatīti vuttaṃ hoti. Bhikkhū āmantesīti tesam sappāyadhammadesanam vicinitvā taṃ desessāmīti āmantesi. Bhagavā hi taṃ iddhimayapattacīvaradharam samaṇasahassam ādāya gayāsīsam gantvā tena parivārīto nisīditvā “katarā nu kho etesam dhammakathā sappāyā”ti cintento “ime sāyam pātaṃ aggaṃ paricaranti, imesam dvādasāyatanaṇi ādittāni sampajjalitāni viya katvā dassessāmi, evaṃ ime arahattaṃ pāpuṇitum sakkhissanti”ti sannipitthānamakāsi. Atha nesam tathā desetum “sabbaṃ, bhikkhave, āditta”ntiadinā imaṃ ādittapariyāyam abhāsi.

Tattha sabbaṃ nāma catubbidham sabbasabbaṃ āyatanasabbaṃ sakkāyasabbaṃ padesasabbanti. Tattha -

“Na tassa addiṭṭhamidhatthi kiñci;
Atha aviññātamajānitabbaṃ;
Sabbaṃ abhiññāsi yadatthi neyyaṃ;
Tathāgato tena samantacakkhū”ti -

Idaṃ sabbasabbaṃ nāma. “Sabbaṃ vo, bhikkhave, desessāmi, taṃ suṇāthā”ti idaṃ āyatanasabbaṃ nāma. “Sabbadhammamūlapariyāyam vo, bhikkhave, desessāmi”ti idaṃ sakkāyasabbaṃ nāma. “Sabbadhammesu vā paṭhamasamannāhāro uppajjati cittaṃ mano mānasam tajjā manoviññāṇadhātū”ti idaṃ padesasabbaṃ nāma. Iti pañcārammaṇamattaṃ padesasabbaṃ, tebhūmakā dhammā sakkāyasabbaṃ, catubhūmakā dhammā āyatanasabbaṃ, yaṃ kiñci neyyaṃ sabbasabbaṃ. Padesasabbaṃ sakkāyasabbaṃ na pāpuṇāti tassa tebhūmakadhammesupi ekadesassa asaṅgaṇhanato. Sakkāyasabbaṃ āyatanasabbaṃ na pāpuṇāti lokuttaradhammānaṃ asaṅgaṇhanato. Āyatanasabbaṃ sabbasabbaṃ na pāpuṇāti. Kasmā? Yasmā āyatanasabbena catubhūmakadhammāva pariggahitā, na lakkhaṇapaññattiyoti. Imasmiṃ pana sutte āyatanasabbaṃ adhippetam, tatthāpi idha vipassanupagadhammāva gahetabbā.

Cakkhūti dve cakkhūni ñāṇacakkhu ceva maṃsacakkhu ca. Tattha ñāṇacakkhu pañcavidham buddhacakkhu dhammacakkhu samantacakkhu dibbacakkhu paññācakkhūti. Tesu buddhacakkhu nāma āsayānusayañāṇaṇceva indriyaparopariyattañāṇaṇca, yaṃ “buddhacakkhunā lokam volokento”ti āgataṃ. Dhammacakkhu nāma heṭṭhimā tayo maggā tīṇi ca phalāni, yaṃ “virajam vītamalam dhammacakkhum udapādī”ti āgataṃ. Samantacakkhu nāma sabbaññutaññāṇam, yaṃ “pāsādamārūyha samantacakkhū”ti āgataṃ. Dibbacakkhu nāma ālokavaḍḍhanena uppannañāṇam, yaṃ “dibbena cakkhunā visuddhenā”ti āgataṃ. Paññācakkhu nāma catusaccaparicchedakañāṇam, yaṃ “cakkhum udapādī”ti āgataṃ. Maṃsacakkhupi duvidham sasambhāracakkhu pasādacakkhūti. Tesu yvāyam akkhikūpake akkhipaṭalehi parivārīto maṃsapinḍo, yattha catasso dhātuyo vaṇṇagandharasoja sambhavo jīvitam bhāvo cakkhuppasādo kāyappasādoti saṅkhepato terasa sambhārā honti, vitthārato pana catasso dhātuyo vaṇṇagandharasoja sambhavoti ime nava catusamuṭṭhānavasena chattimsa, jīvitam bhāvo cakkhuppasādo kāyappasādoti ime kammamuṭṭhānā tāva cattāroti cattālīsa sambhārā honti, idaṃ sasambhāracakkhu nāma. Yaṃ panettha

setamaṇḍalaparicchinnena kaṇhamāṇḍalena parivārite diṭṭhimaṇḍale sanniviṭṭhaṃ rūpadassanasamatthaṃ pasādamattaṃ, idaṃ pasādacakkhu nāma. Tassa tato paresaṇca sotādīnaṃ vitthārakathā visuddhimagge vuttāva.

Tattha yadidaṃ pasādacakkhu, tañca gahetvā bhagavā “cakkhu āditta”ntiādimāha. Tattha ādittanti padittaṃ, sampajjalitaṃ ekādasahi aggīhi ekajālībhūtanti attho. Cakkhusannissitaṃ viññāṇaṃ cakkhuviññāṇaṃ, cakkhusa vā kāraṇabhūtassa viññāṇaṃ cakkhuviññāṇaṃ. Kāmaṃ rūpāloka manasikārādayopi tassa viññāṇassa kāraṇaṃ, te pana sādharmaṇakāraṇaṃ, cakkhu asādhāraṇanti asādhāraṇakāraṇenāyaṃ niddeso yathā “yavaṅkuro”ti. Sotaviññāṇādīsupi ese va nayo. Cakkhusannissito phasso cakkhusamphasso, cakkhuviññāṇasampayuttaphassassettaṃ adhivacanaṃ. Sotasamphassādīsupi ese va nayo. Cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitanti cakkhusamphassaṃ mūlapaccayaṃ katvā uppannā sampañcchanasantīraṇavoṭṭhabbanajavanavedanā. Cakkhuviññāṇasampayuttāya pana vedanāya cakkhusamphassassa paccayabhāve vattabbameva natthi. Cakkhusamphasso hi saha jātāya vedanāya saha jātādivasena, asaha jātāya upanissayādivasena paccayo hoti. Teneva “cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā”ti vuttaṃ. Sotadvāavedanādīsupi ese va nayo. Ettha pana manoti bhavaṅgacittaṃ manodvārassa adhippetattā. Dhammāti dhammārammaṇaṃ. Manoviññāṇanti saha vajjana kaṃ javanaṃ. Manosamphassoti bhavaṅgasaha jātō phasso. Vedayitanti āvajjanavedanāya saddhiṃ javanavedanā. Bhavaṅgasampayuttāya pana vedanāya gaha ṇe vattabbameva natthi. Āvajjanaṃ vā bhavaṅgato amocetvā manoti sāvajjanaṃ bhavaṅgaṃ datṭhabbaṃ. Dhammāti dhammārammaṇameva. Manoviññāṇanti javanaviññāṇaṃ. Manosamphassoti bhavaṅgāvajjanasaha jātō phasso. Vedayitanti javanasaha jātā vedanā, bhavaṅgāvajjanasaha jātāpi va ṭṭatiye va.

Rāgagginātiādīsū rāgo va anudahanatṭhena aggīti rāgaggi. Rāgo hi tikhiṇaṃ hutvā uppajjamāno satte anudahati jhāpeti, tasmā “aggī”ti vuccati. Itaresupi dvīsu ese va nayo. Tatrimāni vatthūni - ekā daharabhikkhunī cittalapabbatavihāre uposathāgāraṃ gantvā dvārapālarūpaṃ olokayamānā ṭhitā. Athassā anto rāgo tikhiṇataro hutvā uppanno, tasmā taṃsamuṭṭhānā tejodhātu ativiya tikhiṇabhāvena saddhiṃ attanā saha jātadhammehi hadaya padesaṃ jhāpesi yathā taṃ bāhirā tejodhātu sannissayaṃ, tena sā bhikkhunī jhāyitvā kālamakāsi. Bhikkhuniyo gacchamānā “ayaṃ daharā ṭhitā, pakkosatha na”nti āhaṃsu. Ekā gantvā “kasmā ṭhitāsī”ti hatthe gaṇhi. Gahitamattā parivattitvā papatā. Idaṃ tāva rāgassa anudahanatāya vatthu.

Dosassa pana anudahanatāya manopadosikā devā datṭhabbā. Tesu kira eko devaputto “nakkhattaṃ kīlissāmī”ti saparivāro rathena vīthiṃ paṭipajjati. Athaṇṇo nikkhamanto taṃ purato gacchantaṃ disvā “bho ayaṃ kapaṇo adiṭṭhapubbaṃ viya etaṃ disvā pītiyā uddhumāto viya bhijjamāno viya ca gacchatī”ti kujjhati. Purato gacchantopi nivattitvā taṃ kuddhaṃ disvā kuddhā nāma suvijānā hontīti kuddhabhāvamassa ṇatvā “tvaṃ kuddho mayhaṃ kiṃ karissasi, ayaṃ sampatti mayā dānasīlādīnaṃ vasena laddhā, na tuyhaṃ vasenā”ti paṭikujjhati. Ekasmiṇhi kuddhe itaro akuddho rakkhati. Kuddhassa hi so kodho itarasmīṃ akujjhante anupādāno ekavārameva uppattiyā anāsevano cāvetuṃ na sakkoti, udakaṃ patvā aggī viya nibbāyati, tasmā akuddho taṃ cavanato rakkhati. Ubhosu pana kuddhesu ekassa kodho itarassa paccayo hoti, tassapi kodho itarassa paccayo hotīti ubho kandantānaṃyeva orodhānaṃ cavanti. Ubhosu hi kuddhesu bhiyyo bhiyyo

aññamaññamhi parivaḍḍhanavasena tikhiṇasamudācāro nissayadahanaraso kodho uppajjamāno hadayavatthum niddahanto accantasukhumālaṃ karajakāyaṃ vināseti, tato sakalopi attabhāvo antaradhāyati. Idaṃ dosassa anudahanatāya vatthu.

Mohassa pana anudahanatāya khiḍḍāpadosikā devā daṭṭhabbā. Mohavasena hi tesam satisammoso hoti, tasmā khiḍḍāvasena āhārakālaṃ ativattetvā kālaṃ karonti. Te kira puññavisesādhigatena mahantena attano sirivibhavena nakkhattaṃ kīlanta tāya sampattimahantatāya “āhāraṃ paribhuñjima, na paribhuñjimhā”tipi na jānanti. Atha ekāhārātikkamanato paṭṭhāya niraṇṇaṃ khādantāpi pivantāpi cavantiyeva na tiṭṭhanti. Kasmā? Kammajatejassa balavatāya. Manussānañhi kammajatejo mando, karajakāyo balavā. Tesam tejassa mandatāya karajakāyassa balavatāya sattāhampi atikkamitvā uṇhodakaacchayāguādīhi sakkā vatthum upatthambhetum. Devānaṃ pana tejo balavā hoti ulārapuññanibhattatā ulāragarusiniddhasudhāhāraṇato ca, karajaṃ mandaṃ mudusukhumālabhāvato. Teneva hi bhagavā indasālaguhāyaṃ pakatipathaviyaṃ patitṭhātum asakkantaṃ sakkā devarājānaṃ “olārikakāyaṃ adhiṭṭhāhi”ti āha, tasmā te ekaṃ āhāraṃ atikkamitvā saṇṭhātum na sakkanti. Yathā nāma gimhānaṃ majjhanhike tattapāsāṇe ṭhapitaṃ padumaṃ vā uppalaṃ vā sāyanhasamaye ghaṭasatenapi siñciyamānaṃ pākatiṃ na hoti vinassatiyeva, evameva pacchā niraṇṇaṃ khādantāpi pivantāpi cavantiyeva na tiṭṭhanti.

Ko pana tesam āhāro, kā āhāraṇatī? Sabbesampi kāmāvacaradevānaṃ sudhā āhāro, so heṭṭhimehi heṭṭhimehi uparimānaṃ uparimānaṃ paṇītatamo hoti. Taṃ yathāsakaṃ divasavasena divase divase bhuñjanti. Keci pana “biḷārapadappamānaṃ sudhāhāraṃ bhuñjanti. So jivhāya ṭhapitamatto yāva kesagganakhaggā kāyaṃ pharati, tesameva divasavasena sattadivaṃ yāpanasamatthova hoti”ti vadanti.

Ke pana te khiḍḍāpadosikā nāma devāti? Ime nāmāti aṭṭhakathāyaṃ vicāraṇā natthi, “kammajatejo balavā hoti, karajaṃ manda”nti avisesena vuttatā pana ye keci kabalīkārāhārūpajīvino evaṃ karonti, te evaṃ cavantīti veditabbā. Keci panāhu “nimmānaratiparanimmitavasavattino te devā. Khiḍḍāya padussanamatteneva hete khiḍḍāpadosikāti vuttā”ti. Manopadosikā pana cātumahārājikāti aṭṭhakathāyameva vuttaṃ. Keci pana “khiḍḍāpadosikāpi cātumahārājikāyevā”ti vadanti. Evaṃ tāva rāgādayo tayo anudhanaṭṭhena “aggī”ti veditabbā. Jātiādittayaṃ pana nānappakāradukkhavatthubhāvena anudahanato aggī. Sokādīnaṃ anudahanatā pākāyeva. Sesametta vuttanayameva. Iti imasmiṃ sutte dukkhalakkhaṇaṃ kathitaṃ cakkhādīnaṃ ekādasahi aggīhi ādittabhāvena dukkhamatāya dukkhabhāvassa kathitattā.

Ādittapariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Uruvelapāṭihāriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bimbisārasamāgamakathāvaṇṇanā

55. Idāni “atha kho bhagavā gayāsīse yathābhirantaṃ viharitvā”tiādīsu yā sā anuttānapadavaṇṇanā, taṃ dassetaṃ “laṭṭhivaneṭi tāluyyāne”tiādī āraddhaṃ. Tattha tāluyyāneṭi tālarukkhānaṃ bahubhāvato evaṃladdhanāme uyyāne. Appekacce yena bhagavā tenaṇjaliṃ paṇāmetvātiādīsu añjaliṃ paṇāmetvāti ye ubhatopakkhikā, te sandhāyetaṃ vuttaṃ. Te kira evaṃ cintayimsu “sace no micchādiṭṭhikā codessanti ‘kasmā tumhe samaṇaṃ gotamaṃ vanditthā’ti, tesam ‘kiṃ añjalimattakaraṇenaṇi vanditaṃ hoti’ti vakkhāma. Sace no sammādiṭṭhikā codessanti ‘kasmā bhagavantaṃ

na vanditthā'ti, 'kiṃ sīsena bhūmiṃ paharanteneva vanditaṃ hoti, nanu añjalikammampi vandanā evā'ti vakkhāmā'ti. Nāmagottaṃ sāvetvāti "bho gotama, ahaṃ asukassa putto datto nāma mitto nāma idha āgato'ti vadantā nāmaṃ sāventi nāma, "bho gotama, ahaṃ vāsettho nāma kaccāno nāma idhāgato'ti vadantā gottaṃ sāventi nāma. Ete kira daliddā jiṇṇakulaputtā parisamajjhe nāmagottavasena pākaṭā bhavissāmāti evaṃ akaṃsu. Ye pana tuṇhībhūtā nisīdiṃsu, te kerāṭikā ceva andhabālā ca. Tattha kerāṭikā "ekaṃ dve kathāsallāpe karonte vissāsiko hoti, atha vissāse sati ekaṃ dve bhikkhā adātuṃ na yutta'nti tato attānaṃ mocentā tuṇhī nisīdanti. Andhabālā aññānatāyeva avakkhittā mattikāpiṇḍo viya yattha katthaci tuṇhībhūtā nisīdanti.

Kisakovadānoti ettha kisakānaṃ ovaḍāno kisakovadānoti imaṃ tāva atthavikappaṃ dassetuṃ "tāpasacariyāya kisasarīrattā'tiādi vuttaṃ. Aggihuttanti aggiparicaraṇaṃ. Rūpādayova idha kāmānīyaṭṭhena "kāmā'ti vuttāti āha "ete rūpādayo kāme'ti. Yaññā abhivadantīti yāgahetu ijjhantīti vadanti. Upadhīsūti ettha cattāro upadhī kāmupadhi khandhupadhi kilesupadhi abhisāṅkhārūpadhīti. Kāmāpi hi "yaṃ pañca kāmagaṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ kāmānaṃ assādo'ti evaṃ vuttassa sukhasa adhiṭṭhānabhāvato upadhīyati ettha sukhaṃ iminā vacanatthena "upadhī'ti vuccanti. Khandhāpi khandhamūlakassa dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, kilesāpi apāyadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, abhisāṅkhārāpi bhavadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato "upadhī'ti vuccanti, tesu khandhupadhi idhādhippetoti āha "khandhupadhīsū malanti ṇātvā'ti. Yaññā malameva vadantīti yāgahetu malameva ijjhatīti vadanti. Yiṭṭheti mahāyāge. Huteti divase divase kattabbaaggiparicaraṇe. Kāmabhave asattanti kāmabhave alaggaṃ, tabbinimuttanti vuttaṃ hoti.

57-58. Āsīsanāti patthanā. Dibbasuvaṇṇesupi siṅgīsuvaṇṇassa sabbasetṭhattā "siṅgīnikkhasavaṇṇo'ti vuttaṃ. Yatheva hi manussaparibhoge suvaṇṇe yuttikataṃ hīnaṃ, tato rasaviddhaṃ seṭṭhaṃ, rasaviddhato ākaruppannaṃ, tato yaṃ kiñci dibbaṃ seṭṭhaṃ, evaṃ dibbasuvaṇṇesupi cāmīkarato sātakumbhaṃ, sātakumbhato jambunadaṃ, jambunadato siṅgīsuvaṇṇaṃ, tasmā taṃ sabbasetṭhaṃ. Siṅgīnikkhanti ca nikkhaparimāṇena siṅgīsuvaṇṇena kataṃ suvaṇṇapaṭṭaṃ. Ūkanikkhena katañhi ghaṭṭanamajjanakkhamaṃ na hoti, atirekena kataṃ ghaṭṭanamajjanaṃ khamati, vaṇṇavantaṃ pana na hoti, pharusadhātukaṃ khāyati, nikkhena kataṃ ghaṭṭanamajjanañceva khamati vaṇṇavantañca hoti. Nikkhaṃ pana vīsatisuvaṇṇanti keci. Pañcavīsatisuvaṇṇanti apare. Majjhimanikāyaṭṭhakathāyaṃ pana "nikkhaṃ nāma pañcasuvaṇṇā'ti vuttaṃ. Suvaṇṇo nāma catudharaṇanti vadanti.

Dasasu ariyavāsesu vutthavāsoti -

"Idha, bhikkhave, bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti chaḷaṅgasamannāgato ekārakkho caturāpasseno panuṇṇapaccekasacco samavayasatṭhesano anāvilasaṅkappo passaddhakāyasaṅkhāro suvimuttacitto suvimuttapañño.

"Kathañca, bhikkhave, bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno kāmaccando pahīno hoti, byāpādo pahīno hoti, thinamiddhaṃ pahīnaṃ hoti, uddhaccakukkuccaṃ pahīnaṃ hoti, vicikicchā pahīnā hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti.

"Kathañca, bhikkhave, bhikkhu chaḷaṅgasamannāgato hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano, upekkhako

viharati sato sampajāno. Sotena saddaṃ sutvā...pe... ghānena gandhaṃ ghāyitvā... jivhāya rasaṃ sāyitvā... kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā... manasā dhammaṃ viññāya neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu chaḷaṅgasamannāgato hoti.

“Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ekārakkho hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu satārakkhena cetasā samannāgato hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ekārakkho hoti.

“Kathañca, bhikkhave, bhikkhu caturāpasseno hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu saṅkhāyekaṃ paṭisevati, saṅkhāyekaṃ adhivāseti, saṅkhāyekaṃ parivajjeti, saṅkhāyekaṃ vinodeti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu caturāpasseno hoti.

“Kathañca, bhikkhave, bhikkhu panuṇṇapaccekasacco hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu yāni tāni puthusamaṇabrāhmaṇānaṃ puthupaccekasaccāni, sabbāni tāni nuṇṇāni honti panuṇṇāni cattāni vantāni muttāni pahīnāni paṭinissaṭṭhāni. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu panuṇṇapaccekasacco hoti.

“Kathañca, bhikkhave, bhikkhu samavayasaṭṭhesano hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno kāmesanā pahīnā hoti, bhavesanā pahīnā hoti, brahmacariyesanā paṭippassaddhā. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu samavayasaṭṭhesano hoti.

“Kathañca, bhikkhave, bhikkhu anāvilasaṅkappo hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno kāmasaṅkappo pahīno hoti, byāpādasāṅkappo pahīno hoti, vihiṃsāsaṅkappo pahīno hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu anāvilasaṅkappo hoti.

“Kathañca, bhikkhave, bhikkhu passaddhakāyasaṅkhāro hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu passaddhakāyasaṅkhāro hoti.

“Kathañca, bhikkhave, bhikkhu suvimuttacitto hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno rāgācittaṃ vimuttaṃ hoti, dosā cittaṃ vimuttaṃ hoti, mohā cittaṃ vimuttaṃ hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu suvimuttacitto hoti.

“Kathañca, bhikkhave, bhikkhu suvimuttapañño hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu ‘rāgo me pahīno ucchinnaṃ tālāvatthukato anabhāvaṃkato āyatiṃ anuppādadhammo’ti pajānāti, ‘doso me pahīno...pe... moho me pahīno ucchinnaṃ tālāvatthukato anabhāvaṃkato āyatiṃ anuppādadhammo’ti pajānāti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu suvimuttapañño hoti’ti -

Evamāgatesu dasasu ariyavāsesu vutthavāso.

Tattha vasanti etthāti vāsā, ariyānaṃ eva vāsāti ariyavāsā anariyānaṃ tādisānaṃ vāsānaṃ asambhavato. Ariyāti cettha ukkaṭṭhaniddesena khīṇāsavā gahitā. Ekārakkhoti ekā satsaṅkhātā ārakkhā etassāti ekārakkho. Khīṇāsavassa hi tīsu

dvāresu sabbakāle sati ārakkhakkiccam sādheti. Tenevassa carato ca tiṭṭhato ca
suttassa ca jāgarassa ca satataṃ samitaṃ ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhitaṃ hotīti
vuccati.

Caturāpassenoti cattāri apassenāni apassayā etassāti caturāpasseno. Saṅkhāyāti
ñāṇena. Paṭisevatīti ñāṇena ñatvā sevitaḥḥayuttakameva sevati. Tassa vitthāro
“paṭisaṅkhā yoniso cīvaraṃ paribhuñjati”tiādinā nayena veditabbo. Saṅkhāyekaṃ
adhivāsetīti ñāṇena ñatvā adhivāsetaḥḥayuttakameva adhivāseti. Vitthāro panettha
“paṭisaṅkhā yoniso khamo hoti sītassā”tiādinā nayena veditabbo. Parivajjetīti ñāṇena
ñatvā parivajjetaḥḥayuttakameva parivajjeti. Tassa vitthāro “paṭisaṅkhā yoniso
caṇḍaṃ hatthiṃ parivajjeti”tiādinā nayena veditabbo. Vinodetīti ñāṇena ñatvā
vinodetabbameva vinodeti nudati nīharati anto vasituṃ na deti. Tassa vitthāro
“uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti”tiādinā nayena veditabbo.

Panuṇṇapaccekasaccoti “idameva dassanaṃ saccaṃ, idameva sacca”nti evaṃ
pāṭiyekkaṃ gahitattā paccekasaṅkhātāni diṭṭhisaccāni panuṇṇāni nīhaṭāni pahīnāni
assāti panuṇṇapaccekasacco. Puthusamaṇabrāhmaṇānanti bahūnaṃ
samaṇabrāhmaṇānaṃ. Ettha ca samaṇāti pabbajjupagatā. Brāhmaṇāti bhovādino.
Puthupaccekasaccānīti bahūni pāṭekkasaccāni, “idameva dassanaṃ saccaṃ,
idameva sacca”nti pāṭiyekkaṃ gahitāni bahūni saccānīti attho. Nuṇṇānīti nīhaṭāni.
Panuṇṇānīti suṭṭhu nīhaṭāni. Cattānīti vissaṭṭhāni. Vantānīti vamitāni. Muttānīti
chinnabandhanāni katāni. Pahīnānīti pajahitāni. Paṭinissaṭṭhānīti yathā na puna cittaṃ
ārohani, evaṃ paṭivissajjitāni. Sabbāneva cetāni ariyamaggādhigamato pubbe
gahitassa diṭṭhigāhassa vissaṭṭhabhāvavevacanāni.

Samavayasatṭhesanoti ettha avayāti anūnā. Satṭhāti nissatṭhā. Sammā avayā satṭhā
esanā assāti samavayasatṭhesano, sammā vissaṭṭhasabbaesanoti attho. “Rāgā
cittaṃ vimutta”ntiādihi maggassa kiccanipphatti kathitā rāgādīnaṃ
pahīnabhāvadīpanato. “Rāgo me pahīno”tiādihi paccavekkhaṇāmukhena
ariyaphalaṃ kathitaṃ. Adhigate hi aggaphale sabbaso rāgādīnaṃ
anuppādadhammataṃ pajānāti, taṅca pajānanaṃ paccavekkhaṇaṇāṇanti. Tattha
pañcaṅgavippahānapaccekasaccāpanodanaesanāsamavayasajjanāni “saṅkhāyekaṃ
paṭisevati adhivāseti parivajjeti vinodetī”ti vuttasu apassenesu vinodanā ca
maggakiccāneva, itare ca maggeneva samijjhanti.

Dasabaloti kāyabalasaṅkhātāni ñāṇabalasaṅkhātāni ca dasa balāni etassāti dasabalo.
Duvidhañhi tathāgatassa balaṃ kāyabalaṃ ñāṇabalaṃ. Tesu kāyabalaṃ
hatthikulānusārena veditabbaṃ. Vuttañhettaṃ porāṇehi -

“Kāḷāvakaṇca gaṅgeyyaṃ, paṇḍaraṃ tambapiṅgalaṃ;
Gandhamaṅgalahemaṇca, uposathachaddantime dasā”ti.

Imāni hi dasa hatthikulāni. Tattha kāḷāvakanti pakatihatthikulaṃ daṭṭhabbaṃ. Yaṃ
dasannaṃ purisānaṃ kāyabalaṃ, taṃ ekassa kāḷāvakassa hatthino. Yaṃ dasannaṃ
kāḷāvakaṇaṃ balaṃ, taṃ ekassa gaṅgeyyassa. Yaṃ dasannaṃ gaṅgeyyānaṃ, taṃ
ekassa paṇḍarassa. Yaṃ dasannaṃ paṇḍarānaṃ, taṃ ekassa tambassa. Yaṃ
dasannaṃ tambānaṃ, taṃ ekassa piṅgalassa. Yaṃ dasannaṃ piṅgalānaṃ, taṃ
ekassa gandhahatthino. Yaṃ dasannaṃ gandhahatthīnaṃ, taṃ ekassa maṅgalassa.
Yaṃ dasannaṃ maṅgalānaṃ, taṃ ekassa hemavatassa. Yaṃ dasannaṃ
hemavatānaṃ, taṃ ekassa uposathassa. Yaṃ dasannaṃ uposathānaṃ, taṃ ekassa

chaddantassa. Yaṃ dasannaṃ chaddantānaṃ, taṃ ekassa tathāgatassa kāyabalaṃ. Nārāyanasaṅghātabalanti idameva vuccati. Tattha nārā vuccanti rasmiyo, tā bahū nānāvidhā tato uppajjantīti nārāyanaṃ, vajiraṃ, tasmā vajirasaṅghātabalanti attho. Tadevaṃ pakatihatthigaṇanāya hatthīnaṃ koṭisahassānaṃ, purisagaṇanāya dasannaṃ purisakoṭisahassānaṃ balaṃ hoti. Idaṃ tāva tathāgatassa kāyabalaṃ.

Ñānabalaṃ pana pāliyaṃ āgatameva. Tatrāyaṃ pāli -

“Dasa kho panimāni, sārīputta, tathāgatassa tathāgatabalāni, yehi balehi samannāgato tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti. Katamāni dasa? Idha, sārīputta, tathāgato ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāti, yampi, sārīputta, tathāgato ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāti. Idampi, sārīputta, tathāgatassa tathāgatabalaṃ hoti, yaṃ balaṃ āgamma tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti.

“Puna caparaṃ, sārīputta, tathāgato atītānāgatapaccuppannānaṃ kammamādānānaṃ ṭhānaṃ hetuso vipākaṃ yathābhūtaṃ pajānāti...pe...

“Puna caparaṃ, sārīputta, tathāgato sabbatthagāminiṃ paṭipadaṃ yathābhūtaṃ pajānāti...pe...

“Puna caparaṃ, sārīputta, tathāgato anekadhātuṃ nānādhātuṃ lokaṃ yathābhūtaṃ pajānāti...pe...

“Puna caparaṃ, sārīputta, tathāgato sattānaṃ nānādhimuttikaṃ yathābhūtaṃ pajānāti...pe...

“Puna caparaṃ, sārīputta, tathāgato parasattānaṃ parapuggalānaṃ indriyaparopariyattaṃ yathābhūtaṃ pajānāti...pe...

“Puna caparaṃ, sārīputta, tathāgato jhānavimokkhasamādhisamāpattīnaṃ saṃkilesaṃ vodānaṃ vuṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ pajānāti...pe...

“Puna caparaṃ, sārīputta, tathāgato anekavihiṭaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Seyyathidaṃ? Ekampi jātiṃ dvepi jātiyo...pe... iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihiṭaṃ pubbenivāsaṃ anussarati...pe...

“Puna caparaṃ, sārīputta, tathāgato dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāti...pe...

“Puna caparaṃ, sārīputta, tathāgato āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati...pe... idampi, sārīputta, tathāgatassa tathāgatabalaṃ hoti, yaṃ balaṃ āgamma tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti. Imāni kho, sārīputta, dasa tathāgatassa tathāgatabalāni”ti.

Tattha ṭhānañca ṭhānatoti kāraṇaṃ kāraṇato. “Ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ

dhammānaṃ hetū paccayā uppādāya, taṃ taṃ tñānaṃ. Ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ na hetū na paccayā uppādāya, taṃ taṃ aṭṭhāna’’nti pajānanto tñānaṃ tñānato aṭṭhānaṃ aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāti. Yampīti yena ñāṇena.

Kammasamādānānanti samādiyitvā katānaṃ kusalākusalakammānaṃ, kammameva vā kammasamādānaṃ. Tñānaso hetusoti paccayato ceva hetuto ca. Tattha gatiupadhikālapayogā vipākassa tñānaṃ, kammaṃ hetu.

Sabbatthagāmininti sabbagatigāminiṃca agatigāminiṃca. Paṭipadanti maggaṃ. Yathābhūtaṃ pajānātīti bahūsupi manussesu ekameva pāṇaṃ ghātentesu kāmāṃ sabbesampi cetanā tassevekassa jīvitindriyārammaṇā, taṃ pana kammaṃ tesāṃ nānākāraṃ. Tesu hi eko ādarena chandajāto karoti, eko ‘’ehi tvampi karohī’’ti parehi nippīlito karoti, eko samānacchando viya hutvā appaṭibāhiyamāno vicarati, tasmā tesu eko teneva kammaṃ niraye nibbattati, eko tiracchānāyoniyaṃ, eko pettivisaye. Taṃ tathāgato āyūhanakkhaṇeaya ‘’iminā nīhārena āyūhitattā esa niraye nibbattissati, esa tiracchānāyoniyaṃ, esa pettivisaye’’ti jānāti. Niraye nibbattamānampi ‘’esa mahāniraye nibbattissati, esa ussaniraye’’ti jānāti. Tiracchānāyoniyaṃ nibbattamānampi ‘’esa apādako bhavissati, esa dvipādako, esa catuppādo, esa bahuppādo’’ti jānāti. Pettivisaye nibbattamānampi ‘’esa nijjhāmatāṇhiko bhavissati, esa khuppiṇasiko, esa paradattūpajīvī’’ti jānāti. Tesu ca kammesu ‘’idaṃ kammaṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhissati, etaṃ aññena dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkaṃ bhavissatī’’ti jānāti.

Tathā sakalagāmaṃsikesu ekato piṇḍapātaṃ dadamānesu kāmāṃ sabbesampi cetanā piṇḍapātārammaṇāva, taṃ pana kammaṃ tesāṃ nānākāraṃ. Tesu hi eko ādarena karotīti sabbāṃ purimasadisāṃ. Tasmā tesu ca keci devaloke nibbattanti, keci manussaloke. Taṃ tathāgato āyūhanakkhaṇeaya jānāti. ‘’Iminā nīhārena āyūhitattā esa manussaloke nibbattissati, esa devaloke, tatthāpi esa khattiyakule, esa brāhmaṇakule, esa vessakule, esa suddakule, esa paranimmitavasavattīsu, esa nimmānarattīsu, esa tusittesu, esa yāmesu, esa tāvatimmesu, esa cātumahārājikesu, esa bhummadevesū’’tiādinā tattha tattha hīnapaṇītasuvaṇṇadubbaṇṇaappaparivāramahāparivāratādibhedāṃ taṃ taṃ visesaṃ āyūhanakkhaṇeaya jānāti.

Tathā vipassanaṃ paṭṭhapentesuaya ‘’iminā nīhārena esa kiñci sallakkhetuṃ na sakkhissati, esa mahābhūtamattameva vavatthapessati, esa rūpapariggahe eva tñassati, esa arūpapariggaheaya, esa nāmarūpapariggaheaya, esa paccayapariggaheaya, esa lakkhaṇārammaṇikavipassanāyameva, esa paṭhamaphaleaya, esa dutiyaphale eva, esa tatiyaphale eva, esa arahattaṃ pāpuṇissatī’’ti jānāti. Kasiṇaparikkammaṃ karontesupi ‘’imassa parikkammamattameva bhavissati, esa nimittaṃ uppādessati, esa appanaṃ eva pāpuṇissati, esa jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ gaṇhissatī’’ti jānāti.

Anekadhātuntī cakkhūdhātuādīhi, kāmadhātuādīhi vā dhātūhi bahudhātūṃ. Nānādhātuntī tāsaṃyeva dhātūnaṃ vilakkhaṇattā nānappakāradhātūṃ. Lokanti khandhāyatanadhātulokaṃ. Yathābhūtaṃ pajānātīti tāsaṃ dhātūnaṃ aviparītato sabhāvaṃ paṭivijjhati.

Nānādhimuttikatanti hīnādīhi adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvaṃ. Parasattānanti padhānasattānaṃ. Parapuggalānanti tato paresaṃ hīnasattānaṃ. Ekattameva vā etaṃ padadvayaṃ, veneyyavasena pana dvedhā vuttaṃ. Indriyaparopariyattanti

saddhādīnaṃ indriyānaṃ parabhāvañca aparabhāvañca, vuddhiñca hāniñcāti attho.

Jhānavimokkhasamādhisamāpattinanti paṭhamādīnaṃ catunnaṃ jhānānaṃ, “rūpī rūpāni passatī”tiādīnaṃ aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ, savitakkasavicārādīnaṃ tiṇṇaṃ samādhīnaṃ, paṭhamajjhānasamāpattiādīnañca navannaṃ anupubbasaṃpattiṇaṃ. Saṃkilesanti hānabhāgiyadhammaṃ. Vodānanti visesabhāgiyadhammaṃ. Vuṭṭhānanti “vodānampi vuṭṭhānaṃ, tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhāna”nti evaṃ vuttaṃ paguṇajjhānañceva bhavaṅgaphalasamāpattiyo ca. Heṭṭhimaṃ heṭṭhimañhi paguṇajjhānaṃ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṃ hoti, tasmā “vodānampi vuṭṭhāna”nti vuttaṃ. Bhavaṅgena sabbajhānehi vuṭṭhānaṃ hoti, phalasamāpattiyaṃ nirodhasamāpattito vuṭṭhānaṃ hoti. Tametaṃ sandhāya “tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhāna”nti vuttaṃ. Sabbaññānañca vitthārakathāya vinicchayo sammohavinodaniyaṃ vibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ vutto. Pubbenivāsānussatidibbacakkhuāsavakkhayaññakathā pana verañjakaṇḍe vitthāritāyeva.

Imāni kho sārīputtāti yāni pubbe “dasa kho paṇimāni, sārīputta, tathāgatassa tathāgatabalānī”ti avocaṃ, imāni tānīti appanaṃ karoti. Tattha paravādikathā hoti “dasabalaññaṃ nāma pāṭiyekkaṃ natthi, sabbaññūtaññāṇassevāyaṃ pabhedo”ti, taṃ na tathā daṭṭhabbaṃ. Aññaṃeva hi dasabalaññaṃ, aññaṃ sabbaññūtaññāṇaṃ. Dasabalaññaṃ sakasakakiccameva jānāti, sabbaññūtaññāṇaṃ tampi tato avasesampi pajānāti. Dasabalaññesu hi paṭhamamā kāraṇākāraṇameva jānāti, dutiyaṃ kammantaravipākantameva, tatiyaṃ kammāparicchedameva, catutthaṃ dhātunānattakāraṇameva, pañcamamā sattānaṃ ajjhāsayaḍhimuttimeva, chaṭṭhaṃ indriyānaṃ tikkhamudubhāvameva, sattamaṃ jhānādīhi saddhiṃ tesamā saṃkilesādimeva, aṭṭhamamā pubbenivutthakhandhasantatimeva, navamaṃ sattānaṃ cutipatisandhimeva, dasamaṃ saccaparicchedameva. Sabbaññūtaññāṇaṃ pana etehi jānitabbañca tato uttariñca pajānāti, etesaṃ pana kiccaṃ na sabbamā karoti. Tañhi jhānaṃ hutvā appetuṃ na sakkoti, iddhi hutvā vikubbituṃ na sakkoti, maggo hutvā kilese khetuṃ na sakkoti. Iti yathāvuttakāyabalena ceva ñāṇabalena ca samannāgatattā bhagavā “dasabalo”ti vuccati.

Dasahi asekkhehi aṅgehi upetoti “asekkhā sammādiṭṭhi, asekkho sammāsaṅkappo, asekkhā sammāvācā, asekkho sammākammanto, asekkho sammāājīvo, asekkho sammāvāyāmo, asekkhā sammāsaṭi, asekkho sammāsamādhī, asekkhamā sammāññaṃ, asekkhā sammāvimutti”ti evaṃ vuttehi dasahi asekkhadhammehi samannāgato. Asekkhā sammādiṭṭhiādayo ca sabbe phalasampayuttadhammā eva. Ettha ca sammādiṭṭhi sammāññānanti dvīsu ṭhānesu paññāva kathitā “sammā dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi, sammā pajānanaṭṭhena sammāñña”nti. Atthi hi dassanañānānaṃ visaye pavattiākāraviseso. Sammāvimuttīti iminā pana padena vuttāvasesā phalasamāpattisahagatadhammā saṅgahitāti veditabbā. Ariyaphalasampayuttadhammāpi hi sabbaso paṭipakkhato vimuttataṃ upādāya vimuttīti vattabbaṃ labhanti.

59. Vacanasaddena appasaddanti ārāmupacārena gacchato addhikajanassapi vacanasaddena appasaddaṃ. Nagaranigghosasaddenāti avibhāvitatthena nagare manussānaṃ nigghosasaddena. Manussehi samāgamma ekajjhaṃ pavattitasaddo hi nigghoso. Anusañcaraṇajanassāti antosañcārino janassa. Manusānaṃ rahassakiriyaṭṭhāniyanti manussānaṃ rahassakaraṇassa yuttaṃ anucchavikaṃ. Vivekānurūpanti ekībhāvassa anurūpaṃ. Sesamettha uttānameva.

Sāriputtamoggallānapabbajjākathāvaṇṇanā

60. Idāni “tena kho pana samayena sañcayo paribbājako”tiādīsu apubbapadavaṇṇanaṃ dassento “sāriputtamoggallānā”tiādimāha. Tattha sārībrāhmaṇiṃ putto sārīputto, moggallībrāhmaṇiṃ putto moggallāno. Amhākaṃ kira bhagavato nibbattito puretameva sārīputto rājagahanagarassa avidūre upatissagāme sārībrāhmaṇiṃ nāma kucchiyaṃ paṭisandhiṃ gaṇhi. Taṃdivasamevassa sahāyopi rājagahasseeva avidūre kolitagāme moggallībrāhmaṇiṃ kucchiyaṃ paṭisandhiṃ gaṇhi. Tāni kira dvepi kulāni yāva sattamā kulaparivaṭṭā ābaddhapaṭibaddhasahāyāneva. Tesāṃ dvinnāṃ ekadivasameva gabbhaparihāraṃ adaṃsu. Dasamāsaccayena jātānampi tesāṃ chasaṭṭhi dhātiyo upanayiṃsu. Nāmaggaṇadivase sārībrāhmaṇiṃ puttassa upatissagāme jeṭṭhakulassa puttattā “upatisso”ti nāmaṃ akaṃsu, itarassa kolitagāme jeṭṭhakulassa puttattā “kolito”ti nāmaṃ akaṃsu. Tena vuttaṃ “gihikāle upatisso kolitoti evaṃ paññāyamānanāmā”ti.

Aḍḍhateyyasatamāṇavakaparivārāti ettha pañcapañcasatamāṇavakaparivārātīpi vadanti. Vuttañhetuṃ aṅguttaranikāyaṭṭhakathāyaṃ -

“Upatissamāṇavakassa kīlanatthāya nadiṃ vā uyyānaṃ vā gamanakāle pañca suvaṇṇasivikāsātāni parivārāni honti, kolitamāṇavakassa pañca ājaññarathasātāni. Dvepi janā pañcapañcamāṇavakasataparivārā hontī”ti.

Rājagahe ca anusaṃvacchamaṃ giraggasamajjaṃ nāma hoti. Tesāṃ dvinnampi ekaṭṭhāneyeva mañcakaṃ bandhanti. Dvepi ekatova nisīditvā samajjaṃ passitvā hasitabbaṭṭhāne hasanti, saṃvegaṭṭhāne saṃvijjanti, dāyaṃ dātuṃ yuttaṭṭhāne dāyaṃ denti. Tesāṃ imināva niyāmena ekadivasam samajjaṃ passantānaṃ paripākagatatā ṇāṇassa purimadivasesu viya hasitabbaṭṭhāne hāso vā saṃvegaṭṭhāne saṃvijjanaṃ vā dāyaṃ dātuṃ yuttaṭṭhāne dāyadānaṃ vā nāhosi. Dvepi pana janā evaṃ cintayiṃsu “kiṃ ettha oloketabbaṃ atthi, sabbepe appatte vassasate apaṇṇattikabhāvaṃ gamissanti, amhehi pana ekaṃ mokkhadhammaṃ gavesituṃ vaṭṭatī”ti ārammaṇaṃ gahetvā nisīdiṃsu. Tato kolito upatissaṃ āha “samma upatissa, na tvaṃ aññadivasesu viya haṭṭhapahaṭṭho, anattamanadhātukosi, kiṃ te sallakkhita”nti. “Samma kolita, etesaṃ olokane sāro natthi, niratthakametaṃ, attano mokkhadhammaṃ gavesituṃ vaṭṭatī”ti idaṃ cintayanto nisinnomhīti. Tvaṃ pana kasmā anattamanoti. Sopi tattheva āha. Athassa attanā saddhiṃ ekajjhāsayataṃ ñatvā upatisso evamāha “amhākaṃ ubhinnaṃ sucintitaṃ, mokkhadhammaṃ pana gavesantehi ekā pabbajjā laddhuṃ vaṭṭati, kassa santike pabbajāmā”ti.

Tena kho pana samayena sañcayo paribbājako rājagahe paṭivasati mahatiyā paribbājakaparisāya saddhiṃ. Te “tassa santike pabbajissāmā”ti pañcahi māṇavakasatehi saddhiṃ sañcayassa santike pabbajiṃsu. Tesāṃ pabbajitakālato paṭṭhāya sañcayo atirekalābhaggaṃyaggappatto ahosi. Te katipāheneva sabbaṃ sañcayassa samayaṃ parimadditvā “ācariya, tumhākaṃ jānanaṃ samayo ettakova, udāhu uttariṃ atthī”ti pucchīṃsu. Sañcayo “ettakova, sabbaṃ tumhehi ñāta”nti āha. Tassa kathaṃ sutvā cintayiṃsu “evaṃ sati imassa santike brahmacariyavāso niratthako, mayaṃ mokkhadhammaṃ gavesituṃ nikkhantā, so imassa santike uppādetuṃ na sakkā, mahā kho pana jambudīpo, gāmanigamarājadhāniyo carantā

avassaṃ mokkhadhammadesakaṃ ācariyaṃ labhissāma”ti. Te tato paṭṭhāya “yattha yattha paṇḍitā samaṇabrāhmaṇā atthī”ti suṇanti, tattha tattha gantvā pañhasākacchaṃ karonti, tehi puṭṭhaṃ pañhaṃ aṇṇo kathetuṃ samattho nāma natthi, te pana tesaṃ pañhaṃ vissajjenti. Evaṃ sakalajambudīpaṃ pariggaṇhitvā nivattitvā sakaṭṭhānameva āgantvā “samma kolita, yo paṭṭhamaṃ amataṃ adhigacchati, so āroceṭū”ti katikaṃ akaṃsu. Imameva vatthum saṅkhipitvā dassento “tatra nesaṃ mahājanaṃ disvā...pe... katikaṃ akaṃsū”ti āha.

Tattha channaparibbājakassāti setapaṭadharassa paribbājakassa. Tena nāyaṃ naggaparibbājakoti dasseti. Pāsādikena abhikkantenātiādīsu pāsādikenāti pasādāvahena sāruppena samaṇānucchavikena. Abhikkantenāti gamanena. Paṭikkantenāti nivattanena. Ālokitenāti purato dassanena. Vilokitenāti ito cito dassanena. Samiñjitenāti pabbasaṅkocanena. Pasāritenāti tesameva pasāraṇena. Sabbattha itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṃ, tasmā satisampajaññahehi vabhisāṅkhatattā pāsādikaabhikkantapaṭikkantaālokitavilokitasamiñjitapasārito hutvāti vuttaṃ hoti. Okkhittacakkhūti heṭṭhākhittacakkhu. Iriyāpathasampannoti tāya pāsādikaabhikkantādītāya sampannairiyāpatho. Atthikehi upaṇṇātanti “maraṇe sati amatenapi bhavitabba”nti evaṃ anumānaññaṇena “atthī”ti upagataṃ nibbānaṃ nāma, taṃ magganto pariyesanto yannūnāhaṃ imaṃ bhikkhum piṭṭhito piṭṭhito anubandheyyanti sambandho. Sudinnakaṇḍe vuttappakāraṇti “dānapatīnaṃ gharesu sālā honti, āsanāni cettha paññattāni honti, upaṭṭhāpitaṃ udakakañjiyaṃ, tattha pabbajitā piṇḍāya caritvā nisīditvā bhuñjanti. Sace icchanti, dānapatīnampi santakaṃ gaṇhanti, tasmā tampi aṇṇatarassa kulassa īdisāya sālāya aṇṇataraṃ kuṭṭamūlanti veditabba”nti evaṃ vuttappakāraṃ.

Appaṃ vā bahuṃ vā bhāsassūti paribbājako “ahaṃ upatisso nāma, tvaṃ yathāsattiyā appaṃ vā bahuṃ vā pāvada, etaṃ nayasatena nayasahassena paṭivijjhitaṃ mayhaṃ bhāro”ti cintetvā evamāha. Nirodho ca nirodhupāyo ca ekadesasarūpekasesanayena “nirodho”ti vuttoti dassento “atha vā”tiādīmāha. Paṭipādentoti nigamento. Imaṃ dhammapariyāyaṃ sutvā virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhum udapādīti ettha paribbājako paṭhamapadadvayameva sutvā sahasanayasampanne sotāpattiphale paṭiṭṭhahi. Itarapadadvayaṃ sotāpannakāle niṭṭhāsīti veditabbaṃ.

Bahukehi kappanahutehīti ettha dasa dasakāni sataṃ, dasa satāni sahasaṃ, sahasānaṃ sataṃ satahasaṃ, satahasānaṃ sataṃ koṭi, koṭisatasahasānaṃ sataṃ pakoṭi, pakoṭisatasahasānaṃ sataṃ koṭipakoṭi, koṭipakoṭisatasahasānaṃ sataṃ ekanahutanti veditabbaṃ.

61. Atha kho sārīputto paribbājako yena moggallāno paribbājako tenupasaṅkamīti sotāpanno hutvā uparivisesse appavattante “bhavissati ettha kāraṇa”nti sallakkhetvā therāṃ āha “bhante, mā upari dhammadesanaṃ vaḍḍhayittha, ettakameva hotu, kahaṃ amhākaṃ satthā vasatī”ti. Veḷuvane paribbājakāti. “Bhante, tumhe purato yātha, mayhaṃ eko sahāyako atthi, amhehi ca aṇṇamaṇṇaṃ katikā katā ‘yo paṭṭhamaṃ amataṃ adhigacchati, so āroceṭū’ti, ahaṃ taṃ paṭiññaṃ mocetvā sahāyakaṃ gahetvā tumhākaṃ gatamaggeneva satthu santikaṃ āgamissāmī”ti pañcapaṭiṭṭhitena therassa pādesu nipatitvā tikkhattum padakkhiṇaṃ katvā therāṃ uyyojetvā paribbājakārāmābhimukho agamāsi.

62. Sāriputtaṃ paribbājakaṃ etadavocāti “ajja mayhaṃ sahāyassa mukhavaṇṇo na aññadivasesu viya, addhā anena amataṃ adhigataṃ bhavissatī”ti amatādhigamaṃ pucchanto etadavoca. Sopissa “āmāvuso, amataṃ adhigata”nti paṭijānitvā sabbaṃ pavattiṃ ārocetvā tameva gāthaṃ abhāsi. Gāthāpariyosāne moggallāno paribbājako sotāpattiphale patiṭṭhahi. Tena vuttaṃ “atha kho moggallānassa paribbājakassa...pe... dhammacakkhuṃ udapādī”ti. Gacchāma mayaṃ, āvuso, bhagavato santiketi “kahaṃ samma satthā vasatī”ti pucchitvā “veḷuvane kira samma, evaṃ no ācariyena assajittherena kathita”nti vutte evamāha.

Sāriputtatthero ca nāmesa sadāpi ācariyapūjakova, tasmā sahāyaṃ moggallānaṃ paribbājakaṃ evamāha “amhehi adhigataṃ amataṃ amhākaṃ ācariyassa sañcayaparibbājakassapi kathessāma, bujhamāno paṭivijjhissati, appaṭivijjhanto amhākaṃ saddahitvā satthu santikaṃ gamissati, buddhānaṃ desanaṃ sutvā maggaphalappaṭivedhaṃ karissatī”ti. Tato dvepi janā sañcayassa santikaṃ agamaṃsu. Tena vuttaṃ “atha kho sāriputtamoggallānā yena sañcayo paribbājako tenupasaṅkamimsū”ti. Upasaṅkamitvā ca “ācariya, tvaṃ kiṃ karosi, loka buddho uppanno, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho, āyāma dasabalaṃ passissāmā”ti. So “kiṃ vadatha tātā”ti tepi vāretvā lābhaggayasaggappavattimeva nesaṃ dīpeti. Te “amhākaṃ evarūpo antevāsikavāso niccameva hotu, tumhākaṃ pana gamanaṃ vā agamanaṃ vā jānāthā”ti āhaṃsu. Sañcayo “ime ettakaṃ jānantā mama vacanaṃ na karissantī”ti ñatvā “gacchatha tumhe tātā, ahaṃ mahallakakāle antevāsikavāsaṃ vasitum na sakkomī”ti āha. Te anekehipi kāraṇasatehi taṃ bodhetum asakkontā attano ovāde vattamānaṃ janamaṃ ādāya veḷuvanaṃ agamaṃsu. Pañcasu antevāsikasatesu aḍḍhateyyasatā nivattiṃsu, aḍḍhateyyasatā tehi saddhiṃ agamaṃsu. Tena vuttaṃ “atha kho sāriputtamoggallānā tāni aḍḍhateyyāni paribbājakasatāni ādāya yena veḷuvanaṃ tenupasaṅkamimsū”ti.

Vimutteti yathāvuttalakkaṇe nibbāne tadārammaṇāya phalavimuttiyā adhimutte ne sāriputtamoggallāne byākāsīti sambandho.

Evaṃ byākaritvā ca satthā catuparisamajjhe dhammaṃ desento nesaṃ parisāya cariyavasena dhammadesanaṃ vaḍḍhesi, ṭhapetvā dve aggasāvake sabbepi aḍḍhateyyasatā paribbājakā arahattaṃ pāpuṇṇimsu. Satthā “etha bhikkhavo”ti hatthaṃ pasāresi, sabbesaṃ kesamassu antaradhāyi, iddhimayapattacīvaraṃ kāyapaṭibaddhaṃ ahosi. Aggasāvakānampi iddhimayapattacīvaraṃ āgataṃ, uparimaggattayakiccaṃ pana na niṭṭhāti. Kasmā? Sāvakaṃ pāramīñāṇassa mahantatāya. Athāyasmā mahāmoggallāno pabbajitadivasato sattame divase magadharatṭhe kallavāḷagāmaṃ upanissāya samaṇadhammaṃ karonto thinamiddhaṃ okkamanto satthārā saṃvejito thinamiddhaṃ vinodetvā tathāgatena dinnaṃ dhātukammaṭṭhānaṃ suṇantova uparimaggattayakiccaṃ niṭṭhāpetvā sāvakaṃ pāramīñāṇassa matthakaṃ patto. Sāriputtattheropi pabbajitadivasato addhamāsaṃ atikkamitvā satthārā saddhiṃ tameva rājagahaṃ upanissāya sūkarakhataleṇe viharanto attano bhāgineyyassa dīghanakhaparibbājakassa vedanāpariggahasuttante desiyamāne suttānusārena ñāṇaṃ pesetvā parassa vaḍḍhitabhattaṃ bhuñjanto viya sāvakaṃ pāramīñāṇassa matthakaṃ patto. Tenevāha “mahāmoggallānatthero sattahi divasehi arahatte patiṭṭhito, sāriputtatthero addhamāsenā”ti.

Yadipi mahāmoggallānatthero na cirasseva arahattaṃ patto, dhammasenāpati tato cirena, evaṃ santepi sāriputtattherova mahāpaññatara. Mahāmoggallānatthero hi

sāvakānaṃ sammasanacāraṃ yaṭṭhikoṭiyā uppīlento viya ekadesameva sammasantō satta divase vāyāmitvā arahattaṃ patto. Sāriputtatthero ṭhapetvā buddhānaṃ paccekabuddhānañca sammasanacāraṃ sāvakānaṃ sammasanacāraṃ nippadesaṃ sammasi, evaṃ sammasantō addhamāsaṃ vāyāmi. Ukkamsagatassa sāvakānaṃ sammasanacārassa nippadesena pavattiyamānattā sāvakapāramīññāssa ca tathā paripācetaḥbattā. Yathā hi puriso “veṇuyatṭhiṃ gaṇhissāmī”ti mahājaṭaṃ veṇuṃ disvā “jaṭaṃ chindantassa papañco bhavissatī”ti antarena hatthaṃ pavesetvā sampattameva yaṭṭhiṃ mūle ca agge ca chinditvā ādāya pakkameyya, so kiñcāpi paṭhamataraṃ gacchati, yaṭṭhiṃ pana sāraṃ vā ujūṃ vā na labhati. Aparō tathārūpameva veṇuṃ disvā sace sampattayaṭṭhiṃ gaṇhissāmi, sāraṃ vā ujūṃ vā na labhissāmīti kacchaṃ bandhitvā mahantena satthena veṇujaṭaṃ chinditvā sārā ceva ujū ca yaṭṭhiyo uccinitvā ādāya pakkameyya, ayaṃ kiñcāpi pacchā gacchati, yaṭṭhiyo pana sārā ceva ujū ca labhati, evaṃsāmpadamidaṃ imesaṃ dvinnāṃ therānaṃ padhānaṃ.

Sammasanacāro ca nāmettha vipassanābhūmi veditabbā sammasaṇaṃ carati etthāti sammasanacāroti katvā. Tattha buddhānaṃ sammasanacāro dasasahassalokadhātuyaṃ sattasantānagatā anindriyabaddhā ca saṅkhārāti vadanti. Koṭisatasahassacakkavāḷesūti apare. Tathā hi attaniyavasena paṭiccasamuppādanayaṃ otarivā chaṭṭiṃsakoṭisatasahassamukhena buddhānaṃ mahāvajiraññaṃ pavattaṃ. Paccekabuddhānaṃ sasantānagatehi saddhiṃ majjhimadesavāsīsattasantānagatā anindriyabaddhā ca saṅkhārā sammasanacāroti vadanti. Jambudīpavāsīsantānagatāti keci. Sasantānagate sabbadhamme parasantānagate ca santānavibhāgaṃ akatvā bahiddhābhāvasāmaññaṭo sammasaṇaṃ, ayaṃ sāvakānaṃ sammasanacāro. Moggallānatthero pana bahiddhā dhammepi sasantānavibhāgena keci keci uddharitvā sammasi, tañca kho ñāṇena phuṭṭhamattaṃ katvā. Tena vuttaṃ “yaṭṭhikoṭiyā uppīlento viya ekadesameva sammasantō”ti. Tattha ñāṇena nāma yāvatā neyyaṃ vattitabbaṃ, tāvatā avattanato “yaṭṭhikoṭiyā uppīlento viyā”ti vuttaṃ, anupadadhammavipassanāya abhāvato “ekadesameva sammasantō”ti vuttaṃ. Dhammasenāpatinopi yathāvuttasāvakānaṃ vipassanāya bhūmiyeva sammasanacāro. Tattha pana therō sātisaṃ niravasesaṃ anupadañca sammā vipassi. Tena vuttaṃ “sāvakānaṃ sammasanacāraṃ nippadesaṃ sammasi”ti.

Ettha ca sukkhavipassakā lokiyābhiññappattā pakatisāvakā mahāsāvakā aggasāvakā paccekabuddhā sammāsambuddhāti chasu janesu sukkhavipassakānaṃ jhānābhiññāhi anadhigatapaññānepuññattā andhānaṃ viya icchitapadesokkamaṇaṃ vipassanākāle icchiticchitadhammabhāvanā natthi, te yathāpariggahitadhammatteyeva vipassanaṃ vaḍḍhenti. Lokiyābhiññappattā pana pakatisāvakā yena mukhena vipassanaṃ ārabhanti, tato aññenapi vipassanaṃ vitthārikaṃ kātuṃ sakkonti vipulaññāntā. Mahāsāvakā abhinīhārasampannattā tato sātisaṃ vipassanaṃ vitthārikaṃ kātuṃ sakkonti. Aggasāvakesu dutiyo abhinīhārasampattiyā samādhānassa sātisaṃyattā vipassanaṃ tatopi vitthārikaṃ karoti. Paṭhamo pana tatopi mahāpaññatāya sāvakehi asādhāraṇaṃ katvā vipassanaṃ vitthārikaṃ karoti. Paccekabuddhā tehipi mahābhinīhāratāya attano abhinīhārānurūpaṃ tatopi vitthārikaṃ vipassanaṃ karonti. Buddhānaṃ sammadeva paripūritapaññāpāramīpabhāvitā sabbaññaṭaññādhigamassa anurūpā yathā nāma katavāavedhaparicayena sarabhaṅgasadisena dhanuggahena khitto saro antarā rukkhalaṭṭhāsu asajjamāno lakkheyyeva patati, na sajjati na virajjati, evaṃ antarā

asajjamānā avirajjamānā vipassanā sammasanīyadhammesu yāthāvato nānāyehi pavattati, yaṃ “mahāvajirañña”nti vuccati.

Etesu ca sukkhavipassakānaṃ vipassanācāro khajjotappabhāsadiso, abhiññappattapakatisāvakānaṃ dīpappabhāsadiso, mahāsāvakānaṃ ukkāppabhāsadiso, aggasāvakānaṃ osadhitārakappabhāsadiso, paccekabuddhānaṃ candappabhāsadiso, sammāsambuddhānaṃ rasmisahassapaṭimaṇḍitasaradasūriyamaṇḍalasadiso hutvā upaṭṭhāti. Tathā sukkhavipassakānaṃ vipassanācāro andhānaṃ yaṭṭhikoṭiyā gamanasadiso, lokiyābhiññappattapakatisāvakānaṃ daṇḍakasetugamanasadiso, mahāsāvakānaṃ jaṅghasetugamanasadiso, aggasāvakānaṃ sakaṭasetugamanasadiso, paccekabuddhānaṃ mahājaṅghamaggagamanasadiso, sammāsambuddhānaṃ mahāsakaṭamaggagamanasadiso. Tathā buddhānaṃ paccekabuddhānaṃ vipassanā cintāmayañāṇasaṃvaḍḍhitattā sayambhūñābhūtā, itaresaṃ sutamayañāṇasaṃvaḍḍhitattā paropadesasambhūtāti veditabbā.

Idāni ubhinnaṃpi therānaṃ pubbayogaṃ dassetuṃ “atīte kirā”tiādimāha. Taṃ sabbam uttānatthameva.

63. Giribbajanagaranti samantā pabbataparikkhitaṃ vajasadisaṃ hutvā tiṭṭhatīti giribbajanti evaṃladdhanāmaṃ rājagahanagaraṃ. Usūyanakiriyāya kammabhāvaṃ sandhāya “upayogatte vā”ti vuttaṃ.

Sāriputtamoggallānapabbajjākathāvaṇṇanā tiṭṭhitā.

Upajjhāyavattakathāvaṇṇanā

64. Vajjāvajjaṃ upanijjhāyatīti upajjhāyo, natthi upajjhāyo etesanti anupajjhāyakā. Tenāha “vajjāvajjaṃ upanijjhāyakena garunā virahitā”ti. Tattha vajjāvajjanti khuddakaṃ mahantaṃca vajjaṃ. Vuddhiattho hi ayamakāro “phalāphala”ntiādīsu viya. Uttiṭṭhapattanti ettha ucchiṭṭha-saddasamānattho uttiṭṭha-saddo. Tenevāha “tasmiñhi manussā ucchiṭṭhasaññino, tasmā uttiṭṭhapattanti vutta”nti. Piṇḍāya caraṇakapattanti iminā pana pattassa sarūpadassanamukhena ucchiṭṭhakappanāya kāraṇaṃ vibhāvitaṃ. Tasminti tasmim piṇḍāya caraṇakapatte.

65. Sagāravā sappatissāti ettha garubhāvo gāravaṃ, pāsāṇacchattaṃ viya garukaraṇīyatā. Saha gāravenāti sagāravā. Garunā kismiñci vutte gāravavasena patissavanaṃ patisso, patissavabhūtaṃ taṃsabhāgañca yaṃkiñci gāravanti attho. Saha patissenāti sappatissā, ovādaṃ sampaṭicchantaṃ attho. Patissīyatīti vā patisso, garukātabbo. Tena saha patissenāti sappatissā. Atṭhakathāyaṃ pana byañjanavicāraṃ akatvā atthamattameva dassetuṃ “garukabhāvañceva jeṭṭhakabhāvañca upaṭṭhapetvā”ti vuttaṃ. Sāhūti sādhu. Lahūti agaru, mama tuyhaṃ upajjhāyabhāve bhāriyaṃ nāma natthīti attho. Opāyikanti upāyapaṭisaṃyuttaṃ te upajjhāyaggahaṇaṃ iminā upāyena tvaṃ me ito paṭṭhāya bhāro jātosīti vuttaṃ hoti. Patirūpanti anurūpaṃ tava upajjhāyaggahaṇanti attho. Pāsādikenāti pasādāvahena kāyavacīpayogena. Sampādehīti tividhasikkhaṃ nipphādehīti attho. Kāyena vāti hatthamuddādiṃ dassento kāyena vā viññāpeti. Gahito tayā...pe... viññāpetīti “sāhū”tiādīsu ekaṃ vadantoyeva imamatthaṃ viññāpetīti vuccati. Tenevāha “idameva hī”tiādi. Sādhūti sampaṭicchanaṃ sandhāyāti upajjhāyena “sāhū”ti vutte saddhivihārikassa “sādhū”ti sampaṭicchana vacanaṃ sandhāya. Kasmā nappamaṇanti āha “āyācanadānamattena hī”tiādi, saddhivihārikassa “upajjhāyo me,

bhante, hohī”ti āyācanamattena, upajjhāyassa ca “sāhū”tiādinā dānavacanamattenāti attho. Na ettha sampatīcchanam aṅganti saddhivihārikassa sampatīcchanavacanam ettha upajjhāyaggahaṇe aṅgam na hoti.

66. Sammāvattanāti sammāpavatti. Assāti saddhivihārikassa. Tādisameva mukhadhovanodakam dātabbanti utumhi sarīrasabhāve ca ekākāre tādisameva dātabbam. Dve cīvarānīti pārūpanam saṅghāṭiṇca sandhāya vadati. Yadi evam “saṅghāṭiyo”ti kasmā vuttanti āha “sabbañhi cīvaram saṅghaṭitattā saṅghāṭīti vuccatī”ti. Padavītiḥārehīti ettha padaṃ vītiharati etthāti padavītiḥāro, padavītiḥāraṇaṭṭhānam dūtavilambitam akatvā samagamane dvinnam padānam antare muṭṭhiratanamattam. Padānam vā vītiḥāraṇam abhimukham haritvā nikkhepo padavītiḥāroti evamettha attho daṭṭhabbo. Ito paṭṭhāyāti “na upajjhāyassa bhaṇamānassā”ti ettha vutta na-kārato paṭṭhāya. Sabbattha dukkaṭāpatti veditabbāti “īdisesu gilānopi na muccatī”ti dassanattam vuttam. Aññampi hi yathāvuttam upajjhāyavattam anādariyena akarontassa agilānassa vattabhede sabbattha dukkaṭameva. Teneva vakkhati “agilānena hi saddhivihārikena saṭṭhivassenapi sabbam upajjhāyavattam kātabbam, anādarena akarontassa vattabhede dukkaṭam. Na-kārapaṭisaṃyuttesu pana padesu gilānassapi paṭikkhattakiriyaṃ karontassa dukkaṭamevā”ti. Āpattiyā āsannavācanti āpattijanakameva vacanam sandhāya vadati. Yāya hi vācāya āpattiṃ āpajjati, sā vācā tassā āpattiyā āsannāti vuccati.

Cīvarena pattam veṭhetvāti ettha “uttarāsaṅgassa ekena kaṇṇena veṭhetvā”ti gaṇṭhipadesu vuttam. Gāmeti gāmapariyāpanne tādisa kismiñci padese. Antaraghareti antogehe. Paṭikkamaneti āsanāsālāyam. Tikkhattum pāṇiyena pucchitabboti sambandho, ādimhi majjhe anteti evam tikkhattum pucchitabboti attho. Upakaṭṭhoti āsanno. Dhotavālikāyāti nirajāya parisuddhavālikāya. Sace pahotīti vuttamevattham vibhāveti “na kenaci gelaññena abhibhūto hotī”ti. Pariveṇam gantvāti upajjhāyassa pariveṇam gantvā.

Upajjhāyavattakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

67. Saddhivihārikavattakathā uttānatthāyeva.

Nasammāvattanādikathāvaṇṇanā

68. Nasammāvattanādikathāyam gehassitapemanti “pitā me aya”nti evam uppannapemam. Upajjhāyamhi pitucittupaṭṭhānameva hi idha gehassitapemam nāma. Na hi idam akusalapakkhiyam gehassitapemam sandhāya vuttam paṭividdhasaccānam pahīnānugedhānam tadasambhavato, na ca bhagavā bhikkhū saṃkilese niyojeti, gehassitapemasadisattā pana pemamukhena mettāsineho idha vuttoti veditabbam. “Tesu eko vattasampanno bhikkhu...pe... tesam anāpattī”ti vacanato sace eko vattasampanno bhikkhu “bhante, tumhe appossukkā hotha, aham tumhākam saddhivihārikam antevāsikam vā gilānam upaṭṭhahissāmi, ovaditabbam ovadissāmi, iti karaṇīyesu ussukkam āpajjissāmi”ti vadati, te eva vā saddhivihārikādayo “bhante, tumhe kevalam appossukkā hothā”ti vadanti, vattam vā na sadiyanti, tato paṭṭhāya ācariyupajjhāyānam anāpattīti vadanti. Sesamettha uttānameva.

Nasammāvattanādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Rādhabrāhmaṇavatthukathāvaṇṇanā

69. Rādhabrāhmaṇavatthumhi kiso ahoṣīti khādituṃ vā bhuñjituṃ vā asakkonto tanuko ahosi appamaṃsalohito. Uppaṇḍuppaṇḍukajātoti sañjātuppaṇḍuppaṇḍukabhāvo paṇḍupalāsappaṭibhāgo. Dhamanisanthatagattoti pariyaḍinnamaṃsalohitattā sirājāleneva santharitagatto. Adhikāranti adhikiriyaṃ, sakkāranti vuttaṃ hoti. Kataṃ jānantīti katañño, kataṃ pākāṭaṃ katvā jānantīti katavedino. Kiṃ pana thero bhagavatā bārāṇasiyaṃ tīhi saraṇagamanehi anuññātaṃ pabbajjaṃ upasampadañca na jānātīti? No na jānāti. Yadi evaṃ “kathāhaṃ, bhante, taṃ brāhmaṇaṃ pabbājemi upasampādemī”ti kasmā āhāti imaṃ anuyogaṃ sandhāyāha “kiñcāpi āyasmā sārīputto”tiādi. Parimaṇḍalehīti paripuṇṇehi. Aññathā vā vattabbaṃ aññathā vadatīti “bhante”ti vattabbaṃ “bandhe”ti vadati.

71-73. Samanantarāti anantaraṃ. Paṇṇattivītikkamaṃ karotīti sikkhāpadavītikkamaṃ karoti. Attabhāvapariharaṇatthaṃ nissīyantīti nissayā, piṇḍiyālopabhojanādikā cattāro paccayā. Tattha piṇḍiyālopabhojananti jaṅghapiṇḍiyabalena caritvā ālopamattaṃ laddhabhojanaṃ. Atirekalābhoti “piṇḍiyālopabhojanaṃ nissayā”ti evaṃ vuttabhikkhāhāralābhato adhikalābho saṅghabhaddatī. Tattha sakalassa saṅghassa dātabbabbhattaṃ saṅghabhaddatthaṃ. Katipaye bhikkhū uddisitvā dātabbabbhattaṃ uddesabbhattaṃ. Nimantetvā dātabbabbhattaṃ nimantanaṃ. Salākaṃ gāhāpetvā dātabbabbhattaṃ salākabbhattaṃ. Ekasmiṃ pakkhe ekadivasaṃ dātabbabbhattaṃ pakkhikaṃ. Uposathe dātabbabbhattaṃ uposathikaṃ. Pāṭipadadivase dātabbabbhattaṃ pāṭipadikaṃ. Vitthārakathā nesaṃ senāsanakkhandhakavaṇṇanāyaṃ āvi bhavissati.

Vihāroti pākāraparicchinno sakalo āvāso. Aḍḍhayogoti

Dīghapāsādo. Garuḷasaṅghānapāsādotipi vadanti. Pāsādoti caturassapāsādo. Hammiyanti muṇḍacchadanapāsādo. Apare pana bhaṇanti “vihāro nāma dīghamukhapāsādo, aḍḍhayogo ekapassacchadanakasenāsaṇaṃ, tassa kira ekapasse bhitti uccatarā hoti, itarapasse nīcā, tena taṃ ekapassacchadanakaṃ hoti, pāsādo āyatacaturassapāsādo, hammiyaṃ muṇḍacchadanam candikaṅgaṇayutta”nti. Guhāti pabbataguhā. Pūtimuttanti yaṃ kiñci muttaṃ. Yathā suvaṇṇavaṇṇopi kāyo “pūtikāyo”ti vuccati, evaṃ abhinavampi muttaṃ pūtimuttameva. Sesamettha uttānatthameva.

Rādhabrāhmaṇavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ācariyavattakathāvaṇṇanā

75. Upasenavatthumhi āciṇṇanti caritaṃ vattaṃ anudhammatā. Kacci bhikkhu khamanīyanti bhikkhu kacci tuyhaṃ idaṃ catucakkaṃ navadvāraṃ sarīrayantaṃ khamanīyaṃ sakkā khamituṃ sahituṃ pariharituṃ, na kiñci dukkhaṃ uppādetīti. Kacci yāpanīyanti kacci sabbakiccesu yāpetuṃ sakkā, na kiñci antarāyaṃ dassetīti. Jānantāpi tathāgatātievamādi yaṃ parato “kati vassosi tvaṃ bhikkhū”tiādinā pucchi, tassa parihāradassanatthaṃ vuttaṃ. Tatrāyaṃ saṅkhepattho - tathāgatā nāma jānantāpi sace tādisaṃ pucchākāraṇaṃ hoti, pucchanti. Sace pana tādisaṃ pucchākāraṇaṃ natthi, jānantāpi na pucchanti. Yasmaṃ pana buddhānaṃ ajānaṇaṃ nāma natthi, tasmā “ajānantāpī”ti na vuttaṃ. Kālaṃ viditvā pucchantīti sace tassā pucchāya so kālo hoti, evaṃ taṃ kālaṃ viditvā pucchanti. Sace na hoti, evampi kālaṃ viditvā na pucchanti. Evaṃ pucchantāpi ca atthasaṃhitam tathāgatā

pucchanti, yaṃ atthanissitaṃ kāraṇanissitaṃ, tadeva pucchanti, no anathasaṃhitam. Kasmā? Yasmā anathasaṃhite setughāto tathāgatānaṃ. Setu vuccati maggo, maggeneva tādisassa vacanassa ghāto samucchediti vuttaṃ hoti.

Idāni atthasaṃhitanti ettha yaṃ atthanissitaṃ vacanaṃ tathāgatā pucchanti, taṃ dassento “dvīhi ākārehi”tiādīmāha. Tattha ākārehi kāraṇehi. Dhammaṃ vā desessāmāti aṭṭhuppattiyuttaṃ suttaṃ vā pubbacaritakāraṇayuttaṃ jātakam vā kathayissāma. Sāvakānaṃ vā sikkhāpadaṃ paññāpessāmāti sāvakānaṃ vā tāya pucchāya vītikkamaṃ pākaṭam katvā garukaṃ vā lahukaṃ vā sikkhāpadaṃ paññāpessāma āṇam ṭhapessāma. Atilahunti atisīgham.

76. Aññatitthiyavattumhi aññatitthiyapubboti pubbe aññatitthiyo bhūtoti aññatitthiyapubbo. Ettha ca titthaṃ jānitabbam, titthakaro jānitabbo, titthiyā jānitabbā, titthiyasāvakā jānitabbā. Tattha titthaṃ nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo. Ettha hi sattā taranti uppilavanti ummujjanimujjam karonti, tasmā “tittha”nti vuccanti. Tāsaṃ diṭṭhīnaṃ uppādetā titthakaro nāma pūraṇakassapādiko. Tassa laddhiṃ gahetvā pabbajitā titthiyā nāma. Te hi titthe jātāti titthiyā, yathāvuttaṃ vā diṭṭhigatasāṅkhātāṃ titthaṃ etesaṃ atthīti titthikā, titthikā eva titthiyā. Tesam paccayadāyakā titthiyasāvakāti veditabbā. Sahadhammikaṃ vuccamānoti sahadhammikenā vuccamāno, karaṇatthe upayogavacanaṃ. Pañcahi sahadhammikehi sikkhitabbattā, tesam vā santakattā “sahadhammika”nti laddhanāmena buddhapaññattena sikkhāpadena vuccamānoti attho. Pasūroti tassa nāmaṃ. Paribbājakoti gihibandhanaṃ pahāya pabbajjupagato.

Taṃyeva titthāyatananti ettha dvāsaṭṭhidiṭṭhisāṅkhātāṃ titthameva āyatananti titthāyatanaṃ, titthaṃ vā etesaṃ atthīti titthino, titthiyā, tesam āyatanantipi titthāyatanaṃ. Āyatananti ca “assānaṃ kambojo āyatanaṃ, gunnaṃ dakkhiṇapatho āyatana”nti ettha sañjātiṭṭhānaṃ āyatanaṃ nāma.

“Manorame āyatane, sevanti naṃ vihaṅgamā;
Chāyaṃ chāyatthino yanti, phalatthaṃ phalabhojino”ti. -

Ettha samosaraṇaṭṭhānaṃ. “Pañcimāni, bhikkhave, vimuttāyatanāni”ti ettha kāraṇam, taṃ idha sabbampi labbhati. Sabbepi hi diṭṭhigatikā sañjāyamānā imāsuyeva dvāsaṭṭhiyā diṭṭhīsu sañjāyanti, samosaramānāpi etāsuyeva samosaranti sannipatanti, diṭṭhigatikabhāve ca nesaṃ imāyeva dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo kāraṇam, tasmā yathāvuttaṃ titthameva sañjātiādinā atthena āyatananti titthāyatanaṃ, tenevatthena titthīnaṃ āyatanantipi titthāyatanaṃ.

Āyasmato nissāya vacchāmīti ettha āyasmatotī upayogatthe sāmivacanaṃ, āyasmantaṃ nissāya vasissāmīti attho. Byatto...pe... vuttalakkaṇoyevāti parisupaṭṭhāpakabahussutaṃ sandhāya vadati. Pañcahupāli aṅgehītiādīsu yaṃ vattabbam, taṃ parato āvi bhavissati.

Ācariyavattakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañāmanākhamāpanākathāvaṇṇanā

80. Yaṃ pubbe lakkhaṇam vuttanti sambandho, “teneva lakkhaṇena nissayantevāsikassa āpatti veditabbā”ti potthakesu pāṭho dissati, “na teneva lakkhaṇena nissayantevāsikassa āpatti veditabbā”ti evaṃ panettha pāṭho veditabbo. Saddhivihārikassa vuttalakkaṇena nissayantevāsikassa āpatti na veditabbāti evaṃ

panettha atthopi veditabbo. Aññathā “nissayantevāsikena hi yāva ācariyaṃ nissāya vasati, tāva sabbaṃ ācariyavattaṃ kātappa”nti idaṃ virujjheyya. Idañhi vacanaṃ nissayantevāsikassa amuttanissayasessa vattaṃ akarontassa āpattīti dīpeti. Tasmā saddhivihārikassa yathāvuttavattaṃ akarontassa nissayamuttakassa amuttakassapi āpatti, nissayantevāsikassa pana amuttanissayasessa āpattīti gahetabbaṃ. Teneva visuddhimaggepi ñātipalibodhakathāyaṃ -

“Ñātīti vihāre

ācariyupajjhāyasaddhivihārikaantevāsikasamānupajjhāyakasamānācariyakā, ghare mātā pitā bhaginī bhātāti evamādikā. Te gilānā imassa palibodhā honti, tasmā so palibodho upaṭṭhahitvā tesaṃ pākatikakaraṇena upacchinditabbo. Tattha upajjhāyo tāva gilāno sace lahuṃ na vuṭṭhāti, yāvajīvaṃ paṭijaggitabbo. Tathā pabbajjācariyo upasampadācariyo saddhivihāriko upasampāditaṃ pabbājitaantevāsikasamānupajjhāyakā ca. Nissayācariya uddesācariya nissayantevāsika uddesantevāsikasamānācariyakā pana yāva nissayauddesā anupacchinnā, tāva paṭijaggitabbā”ti -

Vibhāgena vuttaṃ. Ayañca vibhāgo “teneva lakkhaṇena nissayantevāsikassa āpatti veditabbā”ti evaṃ pāṭhe sati na yujjheyya. Ayañhi pāṭho saddhivihārikassa viya nissayantevāsikassapi yathāvuttavattaṃ akarontassa nissayamuttakassa amuttakassapi āpattīti imamatthaṃ dīpeti, tasmā vuttanayenevettha pāṭho gahetabbo.

Pabbajjaupāsampadadhammantevāsikehi pana...pe... tāva vattaṃ kātappanti pabbajjācariyaupāsampadācariyadhammācariyānaṃ

Etehi yathāvuttavattaṃ kātappaṃ. Tattha yena sikkhāpadāni dinnāni, ayaṃ pabbajjācariyo. Yena upāsampadakkammaṃ vuttā, ayaṃ upāsampadācariyo. Yo uddesaṃ paripucchāṃ vā deti, ayaṃ dhammācariyoti veditappaṃ. Sesamettha uttānameva.

Paṇāmanākhamāpanākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Nissayapaṭippassaddhikathāvaṇṇanā

83. Nissayapaṭippassaddhikathāyaṃ disaṃ gatoti puna āgantukāmo anāgantukāmo vā hutvā vāsathāya kañci disaṃ gato. Bhikkhuno sabhāgatanti pesalabhāvaṃ. Oloketvāti upaparikkhitvā. Vibbhante...pe... tattha gantabbanti ettha sace kenaci karaṇīyena tadaheva gantaṃ asakkonto katipāhena gamissāmīti gamane saussāho hoti, rakkhatīti vadanti. Mā idha paṭikkamīti mā idha pavasi. Tatreva vasitabbanti tattheva nissayaṃ gahetvā vasitappaṃ. Taṃyeva vihāraṃ...pe... vasitaṃ vaṭṭatīti ettha upajjhāyena pariccattatā upajjhāyasamodhānaparihāro natthi, tasmā upajjhāyena samodhānatassapi ācariyassa santike gahitanissayo na paṭippassambhati.

Ācariyamhā nissayapaṭippassaddhīsu ācariyo pakkanto vā hotīti ettha “pakkantoti disaṃ gato”tiādinā upajjhāyassa pakkamane yo vinicchayo vutto, so tattha vuttanayeneva idhāpi sakkā viññātunti taṃ avatvā “koci ācariyo āpucchitvā pakkamatī”tiādinā aññoyeva nayo āraddho, ayañca nayo upajjhāyapakkamanepi veditabboyeva. Idisesu hi ṭhānesu ekattha vuttalakkaṇaṃ aññatthāpi daṭṭhabbaṃ. Sace dve leḍḍupāte atikkamitvā nivattati, paṭippassaddho hotīti ettha ettāvata

disāpakkanto nāma hotīti antevāsike anikkhattadhurepi nissayo paṭippassambhati. Ācariyupajjhāyā dve leḍḍupāte atikkamma aññasmiṃ vihāre vasantīti bahiupacārasīmāyaṃ antevāsikasaddhivihārikānaṃ vasanaṭṭhānato dve leḍḍupāte atikkamma aññasmiṃ senāsane vasanti, antoupacārasīmāyaṃ pana dve leḍḍupāte atikkamitvāpi vasato nissayo na paṭippassambhati. “Sacepi ācariyo muñcitukāmovā hutvā nissayapaṇāmanāya paṇāmetī”tiādi sabbam upajjhāyassa āṇattiyampi veditabbam. Sesamettha uttānameva.

Nissayapaṭippassaddhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Upasampādetabbapañcakakathāvaṇṇanā

84. Pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgatenātiādīsu na sāmaṇero upaṭṭhāpetabboti upajjhāyena hutvā sāmaṇero na gahetabbo. Ayamatto aṅguttaranikāyaṭṭhakathāyaṃ vuttoyeva.

“Attānameva paṭhamam, patirūpe nivesaye;
Athaññamanusāseyya, na kilisseyya paṇḍito”ti. -

Imassa anurūpavasena paṭhamam tāva attasampattiyam niyojetum “na asekkhena sīlakkhandhenā”tiādi vuttam, na āpattiaṅgavasena. Tattha asekkhena sīlakkhandhenāti asekkhassa sīlakkhandho asekkho sīlakkhandho nāma. Asekkhassa ayanti hi asekkho, sīlakkhandho. Evaṃ sabbattha. Evañca katvā vimuttiñāṇadassanasaṅkhātassa paccavekkhaṇaṇāṇassapi asekkhatā upapannā. Asekkhasīlanti ca na maggaphalameva adhippetam, atha kho yaṃkiñci asekkhasantāne pavattasīlam lokiyalokuttaramissakassa sīlassa idhādhippetattā. Samādhikkhandhādīsopi vimuttikkhandhapariyosānesu ayameva nayo. Tasmā yathā sīlasamādhipaṇṇakkhandhā missakā adhippetā, evaṃ vimuttikkhandhopīti tadaṅgavimuttiādayopi veditabbā, na paṭippassaddhivimutti eva. Vimuttiñāṇadassanam pana lokiyameva. Teneva samyuttanikāyaṭṭhakathāyaṃ vuttam “purimehi catūhi padehi lokiyalokuttarasīlasamādhipaṇṇāvimuttiyo kathitā, vimuttiñāṇadassanam paccavekkhaṇaṇāṇam hoti, tam lokiyamevā”ti.

Assaddhotiādīsu tīsu vatthūsu saddhā etassa natthīti assaddho. Sukkapakkhe saddahatīti saddho, saddhā vā etassa atthītipi saddho. Natthi etassa hirīti ahiriko, akusalasamāpattiyā ajigucchamānassetam adhivacanam. Hirī etassa atthīti hirimā. Na ottappatīti anottappī, akusalasamāpattiyā na bhāyatīti vuttam hoti. Tabbiparīto ottappī. Kucchitam sīdatīti kusīto, hīnavīriyassetam adhivacanam. Āraddham vīriyam etassāti āraddhavīriyo, sammappadhānayuttassetam adhivacanam. Muṭṭhā sati etassāti muṭṭhassati, naṭṭhassatīti vuttam hoti. Upaṭṭhitā sati etassāti upaṭṭhitassati, niccam ārammaṇābhimukhappavattasatissetam adhivacanam.

Adhisīle sīlavipanno ca ajjhācāre ācāravipanno ca āpajjitvā avuṭṭhito. Sassatucchedasaṅkhātam antam gaṇhāti gāhayatīti vā antaggāhikā, micchādiṭṭhi. Purimāni dve padānīti “na paṭibalo hoti antevāsīm vā saddhivihāriṃ vā gilānam upaṭṭhātum vā upaṭṭhāpetum vā, anabhiratam vūpakāsetum vā vūpakāsāpetum vā”ti imāni dve padāni.

Abhivisiṭṭho uttamo samācāroti abhisamācāro, abhisamācārova sikkhitabbato sikkhāti ābhisamācārikā sikkhā, abhisamācāram vā ārabba paññattā sikkhā ābhisamācārikā. Maggabrahmacariyassa ādibhūtāti ādibrahmacariyakā,

ubhatovibhaṅgapariyāpannasikkhāyetam adhivacanam. Teneva
 “ubhatovibhaṅgapariyāpannam ādibrahmacariyakam, khandhakavattapariyāpannam
 ābhisamācārika”nti visuddhimagge vuttam. Tasmā sekkhapaṇṇattiyanti ettha
 sikkhitabbato sabbāpi ubhatovibhaṅgapariyāpannā paṇṇattīti gahetabbā. Teneva
 gaṇṭhipadepi vuttam “sekkhapaṇṇattiyanti pārājikamādiṃ katvā
 sikkhitabbasikkhāpadapaññattiya”nti. Sesamettha uttānatthameva.

Upasampādetabbapañcakakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Aññatitthiyapubbavatthukathāvaṇṇanā

86. Aññatitthiyavatthumhi ājīvako acelakoti duvidho naggaparibbājakoti āha
 “naggaparibbājakasseva ājīvakassa vā”tiādi. Tattha ājīvako upari ekameva vattham
 upakacchake pavesetvā paridahati, heṭṭhā naggo. Acelako sabbena sabbam
 naggoyeva.

87. Āmisakiñcikkhasampadānam nāma appamattakasseva deyyadhammassa
 anuppadānam. Rūpūpajīvikāti attano rūpaṃyeva nissāya jīvantiyo. Vesiya gocaro
 mittasanthavavasena upasaṅkamitabbaṭṭhānam assāti vesiyaṅgocaro. Esa nayo
 sabbattha. Yobbanappattā yobbanātītā vāti ubhayenapi mahallikā
 anividdhakumāriyova vadati. Bhikkhuniyo nāma ussannabrahmacariyā, tathā
 bhikkhūpi. Tesam aññamaññavisabhāgavatthubhāvato santhavavasena
 upasaṅkamane katipāheneva brahmacariyantarāyo siyāti āha “tāhi saddhiṃ
 khippameva vissāso hoti, tato sīlam bhijjati”ti. Sesamettha uttānameva.

Aññatitthiyapubbavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcābādhavatthukathāvaṇṇanā

88. Pañcābādhavatthumhi nakhapitṭhippamāṇanti ettha “kaniṭṭhaṅgulinakhapitṭhi
 adhippetā”ti tīsupi gaṇṭhipadesu vuttam. “Tañce nakhapitṭhippamāṇampi
 vaḍḍhanakapakkhe ṭhitam hoti, na pabbājetabbo”ti iminā sāmāññato lakkhaṇam
 dassitam, tasmā yattha katthaci sarīrāvayavesu nakhapitṭhippamāṇam
 vaḍḍhanakapakkhe ṭhitañce, na vaṭṭatīti siddham. Evañca sati
 nakhapitṭhippamāṇampi avaḍḍhanakapakkhe ṭhitañce, sabbattha vaṭṭatīti āpannam,
 tañca na sāmāññato adhippetanti padesaviseseyeva niyametvā dassento “sace
 panā”tiādimāha. Sace hi avisesena nakhapitṭhippamāṇam avaḍḍhanakapakkhe
 ṭhitam vaṭṭeyya, “nivāsanapārūpanehi pakatipaacchanne ṭhāne”ti padesaniyamam
 na kareyya, tasmā nivāsanapārūpanehi pakatipaṭicchannaṭṭhānato aññattha
 nakhapitṭhippamāṇam avaḍḍhanakapakkhe ṭhitampi na vaṭṭatīti siddham,
 nakhapitṭhippamāṇato khuddakataram pana avaḍḍhanakapakkhe
 vaḍḍhanakapakkhe vā ṭhitam hotu, vaṭṭati nakhapitṭhippamāṇato khuddakatarassa
 vaḍḍhanakapakkhe avaḍḍhanakapakkhe vā ṭhitassa mukhādīsuyeva paṭikkhattattā.

Gaṇḍepi imināva nayena vinicchayo veditabbo. Tattha pana mukhādīsu
 kolaṭṭhimattato khuddakataropi gaṇḍo na vaṭṭatīti visum na dassito. “Mukhādi
 appaṭicchannaṭṭhāne avaḍḍhanakapakkhe ṭhitopi na vaṭṭatī”ti ettakameva hi tattha
 vuttam, tathāpi kuṭṭhe vuttanayena mukhādīsu kolaṭṭhippamāṇato khuddakataropi
 gaṇḍo na vaṭṭatīti viññāyati, tasmā avaḍḍhanakapakkhe ṭhitopīti ettha pi-saddo
 avuttasampiṇḍanattho. Tena kolaṭṭhimattato khuddakataropi na vaṭṭatīti ayamattho
 dassitoyevāti ayamamhākam khanti. Pakativaṇṇe jāteti rogahetukassa

vikāraṇaṇṇassa abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Kolaṭṭhimattakoti badaraṭṭhippamāṇo. Suchaviṃ kāretvāti sañjātaḥaviṃ kāretvā. “Sañchaviṃ kāretvā”ti pāṭho, vijjamānachaviṃ kāretvāti attho. Padumapuṇḍarīkapattavaṇṇanti rattapadumasetapadumavasena padumapattavaṇṇaṃ. Sosabyādhīti khayarogo.

Pañcābhādivatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Rājabhaṭṭādivatthukathāvaṇṇanā

90-96. Rājabhaṭṭādivatthūsu āhaṃsūti manussā vadiṃsu. Tasmā...pe... evamāhāti yasmā sayaṃ dhammassāmī, tasmā bhikkhūhi apabbājitabbaṃ coraṃ aṅgulimālaṃ pabbājetvā āyatiṃ akaraṇatthāya bhikkhūnaṃ sikkhāpadaṃ paññapento “na, bhikkhave, dhajabandho coro pabbājetabbo, yo pabbājeyya, āpatti dukkaṭassā”ti āha. Uparamantīti viramanti nivattanti. Bhinditvāti andubandhanaṃ bhinditvā. Chinditvāti saṅkhalikabandhanaṃ chinditvā. Muñcitvāti rajjubandhanaṃ muñcitvā. Vivaritvāti gāmaḥbandhanādīsu gāmadvārādīni vivaritvā. Apassamānānaṃ vā palāyatīti purisaguttiyaṃ purisānaṃ apassamānānaṃ palāyati. Upaḍḍhupaḍḍhanti thokaṃ thokaṃ.

97. Abhisekādisu bandhanāgārādīni sodhenti, taṃ sandhāyāha “sabbasādhāraṇena vā nayaṇā”ti. Sace sayameva paṇṇaṃ āropenti, na vaṭṭatīti tā bhujissitthiyo “mayampi dāsiyo homā”ti sayameva dāsipaṇṇaṃ likhāpenti, na vaṭṭati. Takkaṃ sīse āsittakasadisāva hontīti yathā adāse karontā takkena sīsaṃ dhovitvā adāsaṃ karonti, evaṃ ārāmikavacanena dinnattā adāsāva teti adhippāyo. Takkāsiñcanaṃ pana sihaḷadīpe cārittanti vadanti. Neva pabbājetabboti vuttanti kappiyavacanena dinnepi saṅghassa ārāmikadāsattā evaṃ vuttaṃ. Nissāmikadāso nāma yassa sāmikā saputtadārādayo matā honti, na koci tassa pariggāhako, sopi pabbājetuṃ na vaṭṭati, taṃ pana attanāpi bhujissaṃ kātuṃ vaṭṭati. Ye vā pana tasmaṃ raṭṭhe sāmīno, tehipi kārāpetuṃ vaṭṭati. “Devadāsiputtaṃ pabbājetuṃ vaṭṭatī”ti tīsu gaṇṭhipadesu vuttaṃ. Dāsassa pabbajitvā attano sāmike disvā palāyantassa āpatti natthīti vadanti. Sesam sabbattha uttānameva.

Rājabhaṭṭādivatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Nissayamuccanakakathāvaṇṇanā

103. Nissayamuccanakassa vattesu pañcakachakkesu pana ubhayāni kho pana...pe... anubyañjanasoti ettha “sabbopi cāyaṃ pabhedo mātikāṭṭhakathāyaṃ nātāyaṃ nāto hotī”ti tīsupi gaṇṭhipadesu vuttaṃ. Āpattiṃ jānātītiādīsu ca “pāṭhe avattamānepi ‘idaṃ nāma katvā idaṃ āpajjati’ti jānāti ce, vaṭṭatī”ti tattheva vuttaṃ. Tañca kho pubbe pāṭhe paguṇe kateti gahetabbanti ca ācariyupajjhāyānampi eseṇa nayoti ca keci vadanti. Sesamettha uttānameva.

Nissayamuccanakakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Rāhulavatthukathāvaṇṇanā

105. Rāhulavatthumhi tattheva vihariṃsūti sabbepi te arahattaṃ pattakālato paṭṭhāya ariyā nāma majjhataṭṭhā hontīti rañño pahitasāsaṇaṃ dasabalassa anārocetvāva tattha vihariṃsu. Ekadivasam jātaṃ kāludāyīṃ nāma amaccanti ayaṃ kira padumuttarabuddhakāle haṃsavatīnagare kulagehe nibbatto satthu dhammadesanaṃ suṇanto satthāraṃ ekaṃ bhikkhuṃ kulappasādakānaṃ

aggaṭṭhāne ṭhapentaṃ disvā adhikārakammaṃ katvā taṃ ṭhānantaraṃ patthesi. So yāvajīvaṃ kusalaṃ katvā devamanussesu saṃsaranto amhākaṃ bodhisattassa mātukucchiyaṃ paṭisandhiggahaṇadivase kapilavatthusmiṃyeva amaccagehe paṭisandhiṃ gaṇhi. Jātaḍivase bodhisattena saddhiṃyeva jātoti taṃ divasaṃyeva dukūlacumbaṭake nipajjāpetvā bodhisattassa upaṭṭhānatthāya nayiṃsu. Bodhisattena hi saddhiṃ bodhirukkho rāhulamātā catasso nidhikumbhiyo ārohaniyahatthī kaṇḍako channo kāḷudāyīti ime satta ekadivase jātattā sahaajātā nāma ahesuṃ. Athassa nāmaggaḇaṇadivase sakalanagaraṣṣa udaggacittadivase jātoti udāyītveva nāmaṃ akaṃsu. Thokaṃ kāḷadhātukattā pana kāḷudāyī nāma jāto. So bodhisattena saddhiṃ kumārakīḷaṃ kīḷanto vuddhiṃ agamāsi.

Saṭṭhimattāhi gāthāhīti -

“Aṅgārino dāni dumā bhadante;
Phalesino chadanaṃ vippahāya;
Te accimantova pabhāsayanti;
Samayo mahāvīra bhāgīrasānaṃ.

“Nātisītaṃ nātiuṇhaṃ, nātidubbhikkhachātakaṃ;
Saddalā haritā bhūmi, esa kālo mahāmunī”ti. -

Ādikāhi saṭṭhimattāhi gāthāhi. “Pokkharavassanti pokkharapattavaṇṇamudaka”nti gaṇṭhipadesu vuttaṃ. Pokkharapattappamaṇaṃ majjhe uṭṭhahitvā anukkamena satapaṭalaṃ sahaṣṣapaṭalaṃ hutvā vassanakavassantipi vadanti. Tasmīṃ kira vassante temetukāmāva tementi, na itare. Ekopi rājā vā...pe... gato natthīti dhammadeṣanaṃ sutvā pakkantesu ṇāṭīsu ekopi rājā vā rājamahāmatto vā “sve amhākaṃ bhikkhaṃ gaṇhathā”ti nimantetvā gato natthi. Pitāpissa suddhodanamahārājā “mayhaṃ putto mama gehaṃ anāgantvā kahaṃ gamissatī”ti animantetvāva agamāsi, gantvā pana gehe vīsatiyā bhikkhusaḇaṣṣānaṃ yāguādīni paṭiyādāpetvā āsanāni paññāpesi.

Kulanagareti ṇāṭikulassa nagare. Uṇhīsato paṭṭhāyāti sīsato paṭṭhāya. Uṇhīsanti hi uṇhīsasadisattā bhagavato paripuṇṇanalāṭassa paripuṇṇasīsassa ca etaṃ adhivacanaṃ. Bhagavato hi dakkhiṇakaṇṇacūḷikato paṭṭhāya maṃsapaṭalaṃ uṭṭhahitvā sakalanalāṭaṃ chādayamaṇaṃ pūrayamaṇaṃ gantvā vāmakaṇṇacūḷikāya patitṭhitaṃ saṇhatamatāya suvaṇṇavaṇṇatāya pabhassaratāya paripuṇṇatāya ca raṇṇo baddhaṇhīsapaṭṭo viya virocati. Bhagavato kira imaṃ lakkhaṇaṃ disvā rājūnaṃ uṇhīsapaṭṭaṃ akaṃsu. Añṇe pana janā aparipuṇṇasīsā honti, keci kappasīsā, keci phalasīsā, keci aṭṭhisīsā, keci tumbasīsā, keci kumbhasīsā, keci pabbhārasīsā, bhagavato pana āraggena vaṭṭetvā ṭhapitaṃ viya suparipuṇṇaṃ udakapubbuḷasadisampi hoti. Teneva uṇhīsaveṭṭhitasīsasadisattā uṇhīsaṃ viya sabbattha parimaṇḍalasīsattā ca uṇhīsasīsoti bhagavā vuccati.

Narasīhagāthāhi nāma aṭṭhahi gāthāhīti -

“Siniddhanīlamudukuṇcitakeso;
Sūriyanimmalatalābhinalāṭo;
Yuttatuṅgamudukāyatanāso;
Raṃsijālavitato naraṣīho”ti. -

Evamādikāhi aṭṭhahi gāthāhi. Gaṇṭhipadesu pana -

“Cakkavarāṅkītarattasupādo;
Lakkhaṇamaṇḍitaāyatapaṇhi;
Cāmarachattavibhūsitapādo;
Esa hi tuyha pitā naraśiḥo.

“Sakyakumāravarō sukhumālo;
Lakkhaṇacittikapuṇṇasarīro;
Lokaḥitāya gato naraṇīro;
Esa hi tuyha pitā naraśiḥo.

“Puṇṇasasaṅkanibho mukhavaṇṇo;
Devanaṛāna piyo naraṇāgo;
Mattaḡajindavilāsitagāmī;
Esa hi tuyha pitā naraśiḥo.

“Khattiyasambhavaaggakulīno;
Devamanussanamassitapādo;
Sīlasamādhīpatiṭṭhitacitto;
Esa hi tuyha pitā naraśiḥo.

“Āyatayuttasusaṇṭhitaṇāso;
Gopakhumo abhinīlasunetto;
Indadhaṇūabhinīlabhamūko;
Esa hi tuyha pitā naraśiḥo.

“Vaṭṭasuvaṭṭasusaṇṭhitagīvo;
Sīhahaṇū migarājasarīro;
Kaṇṇaṇasucchaviuttamaṇṇo;
Esa hi tuyha pitā naraśiḥo.

“Siniddhasugambhiraṇṇasagho;
Hiṅḡulabandhakarattasujivho;
Vīsativīsatisetasudanto;
Esa hi tuyha pitā naraśiḥo.

“Aṇṇaṇaṇṇasunīlasukeso;
Kaṇṇaṇapaṭṭavisuddhaṇalāto;
Osadhipaṇḍarasuddhasuṇṇo;
Esa hi tuyha pitā naraśiḥo.

“Gacchatinilapathe viya cando;
Tāraḡaṇāpariveṭṭhitarūpo;
Sāvakamaḡḡhagato samaṇindo;
Esa hi tuyha pitā naraśiḥo”ti. -

Imā nava gāthāyopi ettha dassitā, tā pana “aṭṭhahi gāthāhi”ti vacanena na samenti.
Uṇḥisato paṭṭhāya yāva pādatalāti vuttānukkamopi tattha na dissati. Bhikkhāya
caratīti bhikkhācāro.

Uttiṭṭheti uttiṭṭhitvā paresaṃ gharadvāre tṭatvā gahetabbapiṇḍe. Nappamajjheyyāti piṇḍacārikavattaṃ hāpetvā paṇītabhojanāni pariyesanto uttiṭṭhe pamajjati nāma, sapadānaṃ piṇḍāya caranto pana nappamajjati nāma, evaṃ karonto uttiṭṭhe nappamajjeyya. Dhammanti anesanaṃ pahāya sapadānaṃ caranto tameva bhikkhācariyadhammaṃ sucariṭaṃ care. Sukhaṃ setīti desanāmettamaṃ, evaṃ panetaṃ bhikkhāya cariyadhammaṃ caranto dhammacārī idhaloke ca paraloke ca catūhipi iriyāpathehi sukhaṃ viharatīti attho.

Dutiyagāthāya na naṃ duccharitanti vesiyādibhede agocare caranto naṃ bhikkhācariyadhammaṃ duccharitaṃ carati nāma, evaṃ acaritvā taṃ dhammaṃ care sucariṭaṃ, na naṃ duccharitaṃ care. Sesamettha vuttatthameva. Imaṃ pana dutiyagāthaṃ pitu nivesanaṃ gantvā abhāsīti veditabbaṃ. Teneva theragāthāsaṃvaṇṇanāyaṃ ācariyadhammapālattherena vuttaṃ “dutyadivase piṇḍāya pavittṭho ‘uttiṭṭhe nappamajjeyyā’ti gāthāya pitaraṃ sotāpattiphale patiṭṭhāpetvā nivesanaṃ gantvā ‘dhammaṃ care sucariṭa’nti gāthāya mahāpajāpatiṃ sotāpattiphale rājānañca sakadāgāmiphale patiṭṭhāpesī’ti. Dhammapadaṭṭhakathāyampi vuttaṃ “punadivase piṇḍāya pavittṭho ‘uttiṭṭhe nappamajjeyyā’ti gāthāya pitaraṃ sotāpattiphale patiṭṭhāpetvā ‘dhammaṃ care’ti gāthāya mahāpajāpatiṃ sotāpattiphale rājānañca sakadāgāmiphale patiṭṭhāpesī’ti.

Dhammapālajātakaṃ sutvā anāgāmiphale patiṭṭhāsīti punekadivasaṃ rājanivesane katapātārāso ekamantaṃ nisinnena rañña “bhante, tumhākaṃ dukkarakārikakāle ekā devatā maṃ upasaṅkamitvā ‘putto te kālakato’ti āha. Ahaṃ tassā vacanaṃ asaddahanto ‘na mayhaṃ putto bodhiṃ appatvā kālaṃ karotī’ti paṭikkhipinti vutte idāni kathaṃ saddahissatha, pubbepi aṭṭhikāni dassetvā ‘putto te mato’ti vutte na saddahitthā’ti imissā aṭṭhupattiyā mahādhammapālajātakaṃ kathesi. Taṃ sutvā rājā anāgāmiphale patiṭṭhahi.

Kesavissajjananti kulamariyādavasena kesoropanaṃ. Paṭṭabandhoti yuvarājapaṭṭabandho. Abhinavagharappavesanamaho ghamaṅgalaṃ, vivāhakarāṇamaho āvāhamaṅgalaṃ. Chattamaṅgalanti yuvarājachattamaṅgalaṃ. Janapadakalyāṇīti janapadamhi kalyāṇī uttamā chasārīradosarahitā pañcakalyāṇasamannāgatā. Sā hi yasmā nātidīghā nātirassā nātikisā nātithulā nātikālā nāccodātāti atikkantā mānusaṃ vaṇṇaṃ, appattā dibbaṃ vaṇṇaṃ, tasmā chasārīradosarahitā. Chavikalyāṇaṃ maṃsakalyāṇaṃ nahārukalyāṇaṃ aṭṭhikalyāṇaṃ vayakalyāṇanti imehi pana pañcahi kalyāṇehi samannāgatattā pañcakalyāṇasamannāgatā nāma. Tassā hi āgantukobhāsakiccaṃ natthi. Attano sarīrobhāseneva dvādasahatthaṭṭhāne ālokaṃ karoti, piyaṅgusāmā vā hoti suvaṇṇasāmā vā, ayamassā chavikalyāṇatā. Cattāro panassā hatthapādā mukhapariyosānañca lākhārasaparikkamaṃ viya rattapavāḷarattakambalasadisāṃ hoti, ayamassā maṃsakalyāṇatā. Vīsati pana nakhapattāni maṃsato amuttaṭṭhāne lākhārasapūritāni viya muttaṭṭhāne khīradhārāsadisāni honti, ayamassā nahārukalyāṇatā. Dvattiṃsa dantā suphusitā sudhotavajirapanti viya khāyanti, ayamassā aṭṭhikalyāṇatā. Vīsativassasatikāpi samānā soḷasavassuddesikā viya hoti nivalipalitā, ayamassā vayakalyāṇatā. Iti imehi pañcahi kalyāṇehi samannāgatattā janapadakalyāṇīti vuccati.

Tuvaṇṇanti sīghaṃ. Sopi bhagavantaṃ “pattaṃ gaṇhathā’ti vattumaṃ avisahamāno vihāraṃyeva agamāsīti. So kira tathāgate gāravena “pattaṃ vo bhante gaṇhathā’ti vattumaṃ nāsakkhi. Evaṃ pana cintesi “sopānasīse pattaṃ gaṇhissatī’ti. Satthā

tasmimpi ðhāne na gaṇhi. Itaro “sopānapādamūle gaṇhissatī”ti cintesi. Satthā tatthāpi na gaṇhi. Itaro “rājaṅgaṇe gaṇhissatī”ti cintesi. Satthā tatthāpi na gaṇhi. Kumāro nivattitukāmo aruciyā gacchanto satthu gāravena “pattaṃ gaṇhathā”ti vattumpi asakkonto “idha gaṇhissati, ettha gaṇhissatī”ti cinto gacchati. Janapadakalyāṇiyā ca vuttavacanaṃ tassa hadaye tiriyaṃ pativā viya ðhitaṃ. Nandakumāraṇhi abhisekamaṅgalaṃ na tathā pīlesi, yathā janapadakalyāṇiyā vuttavacanaṃ, tenassa cittasantāpo balavā ahoṣi. Atha naṃ “imasmiṃ ðhāne nivattissati, imasmiṃ ðhāne nivattissatī”ti cintentameva satthā vihāraṃ netvā “pabbajissasi nandā”ti āha. So buddhagāravena “na pabbajissāmi”ti avatvā “āma pabbajissāmi”ti āha. Satthā “tena hi nandaṃ pabbājethā”ti vatvā pabbājesi. Tena vuttaṃ “anicchamaṇaṃyeva bhagavā pabbājesī”ti. “Satthā kapilapuraṃ gantvā tatiyadivase nandaṃ pabbājesī”ti dhammapadaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, aṅguttaranikāyaṭṭhakathāyaṃ pana -

“Mahāsattopi sabbaññutaṃ patvā pavattitavaradhammacakko lokānuggahaṃ karonto rājagahato kapilavatthuṃ gantvā paṭhamadassaneneva pitaraṃ sotāpattiphale patitṭhāpesi, punadivase pitu nivesanaṃ gantvā rāhulamātāya ovādaṃ katvā sesajanassapi dhammaṃ kathesi, punadivase nandakumārassa abhisekagehappavesanaāvāhamaṅgalesu vattamānesu tassa nivesanaṃ gantvā kumāraṃ pattaṃ gāhāpetvā pabbājetuṃ vihārābhimukho pāyāsī”ti -

Vuttaṃ, idha pana “bhagavā kapilapuraṃ āgantvā dutiyadivase nandaṃ pabbājesī”ti vuttaṃ, sabbampetaṃ ācariyena taṃtaṃbhāṇakānaṃ tathā tathā anussavavasena pariharitvā āgatabhāvato tattha tattha tathā tathā vuttanti natthettha ācariyavacane pubbāparavirodho.

Brahmarūpavaṇṇanti brahmarūpasamānarūpaṃ. Tyassāti te assa. Vaṭṭānugatanti vaṭṭapariyāpannaṃ. Savighātanti dukkhasahitattā savighātaṃ, sadukkhanti attho. Sattavidhaṃ ariyadhaṇanti -

“Saddhādhaṇaṃ sīladhaṇaṃ, hiriottappiyaṃ dhaṇaṃ;
Sutadhanaṇca cāgo ca, paññā ve sattamaṃ dhana”nti. -

Evaṃ vuttaṃ sattavidhaṃ ariyadhaṇaṃ. Uñchācariyāyāti bhikkhācariyāya. Puttasineho uppajjamāno sakalasarīraṃ khobhetvā aṭṭhimiñjaṃ āhacca tiṭṭhatīti āha “puttapemaṃ bhante...pe... aṭṭhimiñjaṃ āhacca tiṭṭhatī”ti. Puttasineho hi balavabhāvato sahaṇāpāpavagassa savipphāratāya taṃsamutṭhānarūpadhammehi pharaṇavasena sakalasarīraṃ āloṇetvā aṭṭhimiñjaṃ āhacca tiṭṭhati. Yatra hi nāmāti yo nāma. Sesamettha uttānameva.

Rāhulavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sikkhāpadadaṇḍakammavatthukathāvaṇṇanā

106. Anujānāmi, bhikkhave, sāmaṇeraṇaṃ dasa sikkhāpadānītiādīsu sikkhitabbāni padāni sikkhāpadāni, sikkhākoṭṭhāsāti attho. Sikkhāya vā padāni sikkhāpadāni, adhisiḷaadhicittaadhipaññāsikkhāya adhigamupāyāti attho. Atthato pana kāmāvacarakusalacittasampayuttā viratiyo, taṃsāmpayuttadhammā panettha taggaṇaṇeneva gahetabbā. Saraseneva patanasabhāvassa antarā eva atipātanaṃ atipāto, saṇikaṃ patituṃ adatvā sīghaṃ pātananti attho. Atikkamma vā satthādīhi abhibhavitvā pātanaṃ atipāto, paṇassa atipāto pāṇatipāto, pāṇavadho pāṇaghātoti

vuttaṃ hoti. Pāṇoti cettha vohārato satto, paramatthato jīvitindriyaṃ. Tasmiṃ pana pāṇe pāṇasaññino jīvitindriyupacchedakaupakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānaṃ aññatarappavattā vadhakacetanā pāṇātipāto, tato pāṇātipātā.

Veramaṇīti verahetutāya verasaññitaṃ pāṇātipātādipāpadhammaṃ maṇati, “mayi idha t̥hitāya kathamāgacchasi”ti vā tajjenti viya nīharatīti veramaṇī. Viramati etāyāti vā viramaṇīti vattabbe niruttinayena “veramaṇī”ti vuttaṃ. Atthato pana veramaṇīti kāmāvacarakusalacittasampayuttā viratiyo. Sā “pāṇātipātādiṃ viramantassa yā tasmīṃ samaye pāṇātipātā āraṭi virati paṭivirati veramaṇī akiriya akaraṇaṃ anajjhāpatti velānatikkamo setughāto”ti evamādinā nayena vibhaṅge vuttā. Kāmañcesā veramaṇī nāma lokuttarāpi atthi, idha pana samādānavasappavattā virati adhippetāti lokuttarāya viratiyā samādānavasena pavattiasambhavato kāmāvacarakusalacittasampayuttā viratiyo gahetabbā.

Adinnādānā veramaṇītiādīsu adinnassa ādānaṃ adinnādānaṃ, parassaharaṇaṃ, theyyaṃ corikāti vuttaṃ hoti. Tattha adinnanti parapariggahitaṃ. Yattha paro yathākāmakāritaṃ āpajjanto adaṇḍāraho anupavajjo ca hoti, tasmīṃ pana parapariggahite parapariggahitasaañāno tadādāyakaupakkamasamuṭṭhāpikā theyyacetanā adinnādānaṃ.

Abrahmacariyaṃ nāma aseṭṭhacariyaṃ dvayaṃdvayasamāpatti. Sā hi “appassādā kāmā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnava ettha bhiyyo”tiādinā hīlītattā aseṭṭhā appasatthā cariyāti vā aseṭṭhānaṃ nihīnānaṃ itthipurisānaṃ cariyāti vā aseṭṭhacariyaṃ, aseṭṭhacariyattā abrahmacariyanti ca vuccati, atthato pana asaddhammasevanādhippāyena kāyadvārappavattā maggenamaggappaṭipattisamuṭṭhāpikā cetanā abrahmacariyaṃ.

Musāti abhūtaṃ atacchaṃ vatthu, vādoti tassa bhūtato tacchato viññāpanaṃ. Lakkhaṇato pana atathaṃ vatthum tathato paraṃ viññāpetukāmassa tathāviññāttisamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo musā vādīyati vuccati etāyāti katvā.

Surāmerayamajjappamādaṭṭhānāti ettha surāti pūvasurā piṭṭhasurā odanasurā kiṇṇapakkhittā sambhārasaṃyuttāti pañca surā. Merayanti pupphāsavo phalāsavo madhvāsavo guḷāsavo sambhārasaṃyuttoti pañca āsavā. Tattha pūve bhājane pakkhipitvā tajaṃ udakaṃ datvā madditvā katā pūvasurā. Evaṃ sesasurāpi. Kiṇṇāti pana tassā surāya bījaṃ vuccati, ye surāmodakāti vuccanti, te pakkhipitvā katā kiṇṇapakkhittā. Harītakīsāsapādinānāsambhārehi saṃyojitā sambhārasaṃyuttā. Madhukatālanālīkerādipuppharaso ciraparivāsito pupphāsavo. Panasādiphalaraso phalāsavo. Muddikāraso madhvāsavo. Ucchuraso guḷāsavo. Harītakaāmalakakaṭukabhaṇḍādinānāsambhārānaṃ raso ciraparivāsito sambhārasaṃyutto. Taṃ sabbampi madakaraṇavasena majjaṃ pivantaṃ madayatīti katvā. Pamādaṭṭhānanti pamādakāraṇaṃ. Yāya cetanāya taṃ majjaṃ pivanti, tassā etaṃ adhivacanaṃ. Surāmerayamajje pamādaṭṭhānaṃ surāmerayamajjappamādaṭṭhānaṃ, tasmā surāmerayamajjappamādaṭṭhānā.

Vikālabhojanāti aruṇuggamanato paṭṭhāya yāva majjhanhikā. Ayaṃ buddhādīnaṃ ariyānaṃ āciṇṇasamāciṇṇo bhojanassa kālo nāma, tadañño vikālo. Bhuñjitabbaṭṭhena bhojanaṃ, yāgubhattādi sabbam yāvakālikavatthu. Yathā ca “rattūparato”ti ettha rattiyā bhojanaṃ rattīti uttarapadalopena vuccati, evamettha bhojanajjhoharaṇaṃ bhojananti. Vikāle bhojanaṃ vikālabhojanaṃ, tato vikālabhojanā, vikāle yāvakālikavatthussa ajjhoharaṇāti attho. Atha vā na ettha kammaśādhano

bhuñjitabbatthavācako bhojanasaddo, atha kho bhāvasādhano
 ajjhoharaṇatthavācako gahetabbo, tasmā vikāle bhojanaṃ ajjhoharaṇaṃ
 vikālabhojanaṃ. Kassa pana ajjhoharaṇanti? Yāmakālikādīnaṃ anuññātattā
 vikālabhojana-saddassa vā yāvakālikajjhoharaṇe niruḥhattā yāvakālikassāti viññāyati,
 atthato pana kāyadvāpavattā vikāle yāvakālikajjhoharaṇacetanā
 “vikālabhojana”nti veditabbā.

Naccagītavāditavisūkadassanāti ettha sāsanaṃ ananulomattā visūkaṃ
 paṭṇibhūtaṃ dassananti visūkadassanaṃ. Naccādīnañhi dassanaṃ
 sachandarāgappavattito saṅkhepato “sabbapāpassa akaraṇa”ntiādinayappavattaṃ
 bhagavato sāsanaṃ na anulometi. Naccañca gītañca vāditañca visūkadassanañca
 naccagītavāditavisūkadassanaṃ. Attanā payojiyamānaṃ parehi
 payojāpiyamānañcettha naccaṃ naccabhāvasāmaññato pāliyaṃ ekeneva nacca-
 saddena gahitaṃ, tathā gītavādita-saddehi gāyanagāyāpanavādanavādāpanāni,
 tasmā attanā naccanaccāpanādivasena naccā ca gītā ca vādita ca antamaso
 mayūranaccādivasenapi pavattānaṃ naccādīnaṃ visūkabhūtā dassanā ca veramaṇīti
 evamettha attho daṭṭhabbo. Naccādīni attanā payojetuṃ vā parehi payojāpetuṃ vā
 payuttāni passituṃ vā neva bhikkhūnaṃ na bhikkhunīnaṃ vaṭṭati. Dassanena cettha
 savanampi saṅgahitaṃ virūpekasesanayena. Yathā sakaṃ visayaālocanasabhāvatāya
 vā pañcannaṃ viññāṇaṃ savanakiriyāyapi dassanasāṅkhepasambhavato
 “dassanā” icceva vuttaṃ. Teneva vuttaṃ “pañcāhi viññāṇehi na kañci dhammaṃ
 paṭivijānāti aññatra abhinipātamattā”ti. Dassanakamyatāya upasaṅkamitvā passato
 eva cettha vītikkamo hoti, ṭhitanisinnasayanokāse pana āgataṃ gacchantassa vā
 āpāthagataṃ passato siyā saṃkilesa, na vītikkamo.

Mālāgandhavilepanadhāraṇamaṇḍanavibhūsanatṭhānāti ettha mālāti yaṃ kiñci
 pupphaṃ. Kiñcāpi hi mālā-saddo loke baddhamālāvācako, sāsane pana ruḥhiyā
 pupphesupi vutto, tasmā yaṃ kiñci pupphaṃ baddhamabaddhaṃ vā, taṃ sabbam
 “mālā”ti daṭṭhabbaṃ. Gandhanti vāsacuṇṇadhūmādikam vilepanato aññaṃ yaṃ
 kiñci gandhajātaṃ. Vilepananti vilepanatthaṃ pīṭvā paṭiyattaṃ yaṃ kiñci
 chavirāgākaraṇaṃ. Pīṇandhanaṃ dhāraṇaṃ, ūnatṭhānapūraṇaṃ maṇḍanaṃ,
 gandhavasena chavirāgavasena ca sādīyanaṃ vibhūsaṇaṃ. Teneva
 dīghanikāyatṭhakathāyaṃ majjhimanikāyatṭhakathāyañca “pīṇandhanto dhāreti
 nāma, ūnatṭhānaṃ pūrento maṇḍeti nāma, gandhavasena chavirāgavasena ca
 sādīyanto vibhūseti nāmā”ti vuttaṃ. Paramatthajotikāyaṃ pana
 khuddakatṭhakathāyaṃ “mālādīsu dhāraṇādīni yathāsaṅkhyam yojetabbānī”ti
 ettakameva vuttaṃ. Ṭhānaṃ vuccati kāraṇaṃ, tasmā yāya dussīlyacetanāya tāni
 mālādhāraṇādīni mahājano karoti, sā dhāraṇamaṇḍanavibhūsanatṭhānaṃ.

Uccāsayanamahāsayanāti ettha uccāti ucca-saddena samānatthaṃ ekaṃ
 saddantaraṃ. Seti etthāti sayanaṃ, uccāsayanañca mahāsayanañca
 uccāsayanamahāsayanam. Uccāsayanaṃ vuccati pamāṇātikkantaṃ mañcādi.
 Mahāsayanaṃ akappiyattharaṇehi atthataṃ āsandādi. Āsanañcettha sayaneneva
 saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Yasmā pana ādhāre paṭikkhitte tadādhārā kiriyā
 paṭikkhittāva hoti, tasmā “uccāsayanamahāsayanā” icceva vuttaṃ, atthato pana
 tadupabhogabhūtanisajjānīpajjanehi virati dassitāti daṭṭhabbā. Atha vā
 uccāsayanamahāsayanāsayanāti etasmiṃ atthe ekasesanayena ayaṃ niddeso kato
 yathā “nāmarūpapaccayā saḷāyatana”nti, āsanakiriyāpubbakattā sayanakiriyāya
 sayanaggahaṇeneva āsanampi gahitanti veditabbam.

Jātarūparajatapaṭiggahaṇāti ettha jātarūpanti suvaṇṇaṃ. Rajatanti kahāpaṇo lohamāsako jatumāsako dārumāsakoti ye vohāraṃ gacchanti, tassa ubhayassapi paṭiggahaṇaṃ jātarūparajatapaṭiggahaṇaṃ. Tividhañcettha paṭiggahaṇaṃ kāyena vācāya manasāti. Tattha kāyena paṭiggahaṇaṃ uggahaṇaṃ, vācāya paṭiggahaṇaṃ uggahāpanaṃ, manasā paṭiggahaṇaṃ sādiyaṇaṃ. Tividhampi paṭiggahaṇaṃ sāmāññaniddesena ekasesanayena vā gahetvā “paṭiggahaṇā”ti vuttaṃ, tasmā neva uggahetuṃ na uggahāpetuṃ na upanikkhittaṃ vā sādituṃ vaṭṭati. Imāni pana dasa sikkhāpadāni gahaṭṭhānampi sādhaṇāni. Vuttañhetuṃ visuddhimagge “upāsakaupāsikānaṃ niccasīlavasena pañca sikkhāpadāni, sati vā ussāhe dasa, uposathaṅgavasena aṭṭhāti idaṃ gahaṭṭhasīla”nti. Ettha hi dasāti sāmaṇerehi rakkhitabbasīlamāha ghaṭikārādīnaṃ viya. Paramatthajotikāyaṃ pana khuddakaṭṭhakathāyaṃ “ādito dve catutthapañcamāni upāsakānaṃ sāmaṇerānañca sādhaṇāni niccasīlavasena, uposathasīlavasena pana upāsakānaṃ sattamaṭṭhamāṃ cekaṃ aṅgaṃ katvā sabbapacchimavajjāni sabbānipi sāmaṇerehi sādhaṇāni, pacchimaṃ pana sāmaṇerānameva visesabhūta”nti vuttaṃ, taṃ “sati vā ussāhe dasā”ti iminā na sameti. Nāsanavatthūti liṅganāsanāya vatthu, adhiṭṭhānaṃ kāraṇanti vuttaṃ hoti.

107. Kintīti kena nu kho upāyena. “Attano pariveṇanti idaṃ puggalikaṃ sandhāya vutta”nti gaṇṭhipadesu vuttaṃ. Ayamettha gaṇṭhipadakārānaṃ adhippāyo - “vassaggena pattasenāsanā”nti iminā tassa vassaggena pattam saṅghikasenāsanam vuttaṃ, “attano pariveṇa”nti imināpi tasseva puggalikasenāsanam vuttanti. Ayam panettha amhākaṃ khanti - “yattha vā vasatī”ti iminā saṅghikaṃ vā hotu puggalikaṃ vā, tassa nibaddhavasanaṃ kasenāsanam vuttaṃ. “Yattha vā paṭikkamati”ti iminā pana yaṃ ācariyassa upajjhāyassa vā vasanaṭṭhānaṃ upaṭṭhānādinimittam nibaddham pavisati, taṃ ācariyupajjhāyānaṃ vasanaṭṭhānaṃ vuttaṃ. Tasmā tadubhayaṃ dassetuṃ “ubhayenapi attano pariveṇaṇca vassaggena pattasenāsanānaṃ vutta”nti āha. Tattha attano pariveṇanti iminā ācariyupajjhāyānaṃ vasanaṭṭhānaṃ dassitam, vassaggena pattasenāsananti iminā pana tassa vasanaṭṭhānaṃ. Tadubhayampi saṅghikaṃ vā hotu puggalikaṃ vā, āvaraṇaṃ kātabbamevāti. Mukhadvārikanti mukhadvārena bhuñjitabbaṃ. Daṇḍakammaṃ katvāti daṇḍakammaṃ yojetvā. Daṇḍenti vinenti etenāti daṇḍo, soyeva kātabbattā kammanti daṇḍakammaṃ, āvaraṇādi.

Sikkhāpadadaṇḍakammavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Anāpucchāvaraṇavatthuādikathāvaṇṇanā

108. Daṇḍakammamassa karoṭhāti assa daṇḍakammaṃ yojetha āṇāpetha. Daṇḍakammanti vā niggahakammaṃ, tasmā niggahamassa karoṭhāti vuttaṃ hoti. Esa nayo sabbattha īdisesu ṭhānesu. Senāsanaggāho ca paṭippassambhatīti iminā ca chinnavasso ca hotīti dīpeti. Sace ākiṇṇadosova hoti, āyatiṃ samvare na tiṭṭhati, nikkadḍhitabboti ettha sace yāvatatiyaṃ vuccamāno na oramati, saṅghaṃ apaloketvā nāsetabbo. Puna pabbajjaṃ yācamānopi apaloketvā pabbājetabboti vadanti. Pacchimikāya vassāvāsikaṃ lacchatīti pacchimikāya puna vassaṃ upagatatā lacchatī. Apaloketvā lābho dātabboti chinnavassatāya vuttaṃ. Itarāni pañca sikkhāpadānīti vikālabhojanādīni pañca. Accayaṃ desāpetabboti “accayo maṃ, bhante, accagamā”tiādīnā nayena desāpetabbo.

Anāpucchāvaraṇavatthuādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṇḍakavatthukathāvaṇṇanā

109. Paṇḍakavatthumhi “yo kāḷapakke itthī hoti, juṇhapakke puriso, ayaṃ pakkhapaṇḍako”ti keci vadanti, aṭṭhakathāyaṃ pana “kāḷapakke paṇḍako hoti, juṇhapakke panassa pariḷāho vūpasammatī”ti apaṇḍakapakke pariḷāhavūpasamasseva vuttattā paṇḍakapakke ussannapariḷāhatā paṇḍakabhāvāpattīti viññāyati, tasmā idamevettha sārato pacceṭabbam. Itthibhāvo pumbhāvo vā natthi etassāti abhāvako. Tasmim yevassa pakkhe pabbajjā vāritāti ettha “apaṇḍakapakke pabbājetvā paṇḍakapakke nāsetabbo”ti tīsupi gaṇṭhipadesu vuttaṃ. Keci pana “apaṇḍakapakke pabbajito sace kilesakkhayaṃ pāpuṇāti, na nāsetabbo”ti vadanti, taṃ tesam matimattaṃ paṇḍakassa kilesakkhayaśambhavato khīṇakilesassa ca paṇḍakabhāvānupapattito. Ahetukapaṭisandhikathāyañhi avisesena paṇḍakassa ahetukapaṭisandhitā vuttā. Āsittausūyapakkhapaṇḍakānañca paṭisandhito paṭṭhāyeva paṇḍakasabhāvo, na pavattiyam yevāti vadanti. Teneva ahetukapaṭisandhiniddese jaccandhabadhirādayo viya paṇḍako jātisaddena visesetvā na niddiṭṭho. Idhāpi catutthapārājikasamvaṇṇanāyaṃ “abhabbapuggale dassentena paṇḍakatiracchānagataubhatobyañjanakā tayo vatthuvipannā ahetukapaṭisandhikā, tesam saggo avārito, maggo pana vārito”ti avisesena vuttaṃ.

Paṇḍakavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Theyyasamvāsakavatthukathāvaṇṇanā

110. Theyyasamvāsakavatthumhi kolaññāti mātuvamse pituvamse ca jātā mātāpitupubbahutisabbañātayo. Theyyāya samvāso etassāti theyyasamvāsako. So ca na samvāsamattasseva thenako idhādhippeto, atha kho liṅgassa tadubhayassa ca thenakopīti āha “tayo theyyasamvāsakā”tiādi. Na yathāvuḍḍhaṃ vandanaṃ sādīyatīti yathāvuḍḍhaṃ bhikkhūnaṃ vā sāmaṇerānaṃ vā vandanaṃ na sādīyati. Yathāvuḍḍhaṃ vandanaṃ sādīyatīti attanā musāvādaṃ katvā dassitavassānurūpaṃ yathāvuḍḍhaṃ vandanaṃ sādīyati. Bhikkhuvassagaṇanādikoti iminā na ekakammādikova idha samvāso nāmāti dasseti.

Rāja...pe... bhayenāti ettha bhaya-saddo paccekaṃ yojetabbo “rājabhayena dubbhikkhabhayenā”tiādinā. Samvāsaṃ nādhivāseti, yāva so suddhamānasoti rājabhayādīhi gahitaliṅgatāya so suddhamānaso yāva samvāsaṃ nādhivāsetīti attho. Yo hi rājabhayādīhi vinā kevalaṃ bhikkhū vañcetaṃ tehi saddhiṃ samvasitukāmatāya liṅgaṃ gaṇhāti, so asuddhacittatāya liṅgaggahaṇeneva theyyasamvāsako nāma hoti. Ayaṃ pana tādisena asuddhacittena bhikkhū vañcetaṃ tehi abhāvato yāva samvāsaṃ nādhivāseti, tāva theyyasamvāsako nāma na hoti. Teneva “rājabhayādīhi gahitaliṅgānaṃ ‘gihī maṃ samaṇoti jānantū’ti vañcanācette satipi bhikkhūnaṃ vañcetaṃ tehi abhāvā doso na jāto”ti tīsupi gaṇṭhipadesu vuttaṃ. Keci pana “vūpasantabhayatā idha suddhacittatā”ti vadanti, evaṃca satī so vūpasantabhayo yāva samvāsaṃ nādhivāseti, tāva theyyasamvāsako na hotīti ayamatto viññāyati. Imasmiñca atthe viññāyamāne avūpasantabhayassa samvāsasādiyanepi theyyasamvāsakatā na hotīti āpajjeyya, na ca aṭṭhakathāyaṃ avūpasantabhayassa samvāsasādiyanepi attheyyasamvāsakatā dassitā. Sabbapāsaṇḍiyabhattāni bhuñjantoti ca iminā avūpasantatayenapi samvāsaṃ asādiyanteneva vasitabbanti dīpeti. Teneva tīsupi gaṇṭhipadesu vuttaṃ “yasmā vihāraṃ āgantvā saṅghikaṃ

gaṇhantassa saṃvāsaṃ pariharitum dukkaraṃ, tasmā sabbapāsaṇḍiyabhaddhāni bhuñjantoti idaṃ vutta'nti, tasmā rājabhayādīhi gahitaliṅgatāyevettha suddhacittatāti gaṇhetabbāṃ.

Sabbapāsaṇḍiyabhaddhānīti sabbasāmayikānaṃ sādharmaṇaṃ katvā vīthicatukkādīsū ṭhapetvā dātabbabbhaddhāni. Kāyaparihāriyānīti kāyena pariharitabbāni. Abbhuggacchantīti abhimukhaṃ gacchanti. Kammantānuṭṭhānenāti kasigorakkhādikammakaraṇena. Tadeva pattacīvaraṃ ādāya vihāraṃ gacchatīti cīvarāni nivāsanapārūpanavasena ādāya pattañca aṃsakūṭe laggetvā vihāraṃ gacchati. Nāpi sayaṃ jānātīti “yo evaṃ pabbajati, so theyyasaṃvāsako nāma hotī”ti vā “evaṃ kātum na labhatī”ti vā “evaṃ pabbajito samaṇo na hotī”ti vā na jānāti. Yo evaṃ pabbajati, so theyyasaṃvāsako nāma hotīti idaṃ pana nidassanamattaṃ. Anupasampannakāleyevāti iminā upasampannakāle sutvā sacepi nāroceti, theyyasaṃvāsako na hotīti dīpeti.

Sikkhaṃ appaccakkhāya...pe... theyyasaṃvāsako na hotīti idaṃ bhikkhūhi dinnaliṅgassa apariccattattā na liṅgathena hoti, liṅgānurūpassa saṃvāsassa sādītattā nāpi saṃvāsathena hotīti vuttaṃ. Eko bhikkhu kāsāye saussāhova odātaṃ nivāsetvāti etthāpi idameva kāraṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Parato sāmaṇero saliṅge ṭhitotiādīnā sāmaṇerassa vuttavidhānesupi attheyyasaṃvāsakapakkhe ayameva nayo. Bhikkhuniyāpi eseva nayoti vuttamevatthaṃ “sāpi hi gihibhāvaṃ patthayamānā”tiādīnā vibhāveti. Yo koci vuḍḍhapabbajitoti sāmaṇeraṃ sandhāya vuttaṃ. Mahāpeḷādīsūti etena gihisantakaṃ dassitaṃ. Sayaṃ sāmaṇerova...pe... theyyasaṃvāsako na hotīti ettha kiñcāpi theyyasaṃvāsako na hoti, pārājikaṃ pana āpajjatiyeva. Sesamettha uttānameva.

Theyyasaṃvāsakavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Titthiyapakkantakakathāvaṇṇanā

Titthiyapakkantakakathāyaṃ tesaṃ liṅge ādinnamatte titthiyapakkantako hotīti “titthiyo bhavissāmī”ti gatassa liṅgaggahaṇeneva tesaṃ laddhipi gahitāyeva hotīti katvā vuttaṃ. Kenaci pana “tesaṃ liṅge ādinnamatte laddhiyā gahitāyapi aggahitāyapi titthiyapakkantako hotī”ti vuttaṃ, taṃ na gaṇhetabbāṃ. Na hi “titthiyo bhavissāmī”ti gatassa liṅgasampaṭicchanaṭo aññaṃ laddhiggahaṇaṃ nāma atthi. Liṅgasampaṭicchanaṭeneva hi so gahitaladdhiko hoti. Teneva “vīmaṃsanatthaṃ kusacīrādīni...pe... yāva na sampaṭicchati, tāva taṃ laddhi rakkhati. Sampaṭicchitamatte titthiyapakkantako hotī”ti vuttaṃ. Naggova ājīvakaṇaṃ upassayaṃ gacchati, padavāre padavāre dukkaṇṭanti “ājīvako bhavissa”nti asuddhacittena gamanapaccayā dukkaṇṭaṃ vuttaṃ. Naggena hutvā gamanapaccayāpi dukkaṇṭa na muccatiyeva. Kūṭavassaṃ gaṇentoti kūṭavassaṃ gaṇetvā saṃvāsaṃ sādīyantoti adhippāyo.

Titthiyapakkantakakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

111. Tiracchānagatavattu uttānameva.

Mātughātakādivatthukathāvaṇṇanā

112. Mātughātakādivatthūsu apavāhananti apagamaṇaṃ, patikaraṇanti attho. Yathā samānājātikassa vikopane kammaṃ garutaraṃ, na tathā vijātikassāti āha “manussitthibhūtā”ti. Puttasambandhena mātupitusamaññā, dattakittimādivasenapi

puttavohāro loke dissati, so ca kho pariyāyatoti nippariyāyasiddhatam dassetum “janikā mātā”ti vuttam. Yathā manussattabhāve ʘhitasseva kusalahammānam tikkhavisadasūrabhāvāpatti yathā tam tiṇṇampi bodhisattānam bodhittayanibbattiyam, evam manussattabhāve ʘhitasseva akusaladhammānampi tikkhavisadasūrabhāvāpattīti āha “sayampi manussajātikenevā”ti. Cutianantaram phalam anantaram nāma, tasmim anantare niyuttam, tam nibbattanena anantarakaraṇasīlam, anantarapayojanam vā ānantariyam, tena ānantariyena mātughātakakammena. Pitughātakepi yena manussabhūto janako pitā sayampi manussajātikeneva satā sañcicca jīvitā voropito, ayam ānantariyena pitughātakakammena pitughātakotiādīnā sabbam veditabbanti āha “pitughātakepi eseva nayo”ti.

Parivattaliṅgampi mātaram pitaram vā jīvitā voropentassa ānantariyakammam hotiyeva. Satipi hi liṅgaparivatte so eva ekakammanibbatto bhavaṅgappabandho jīvitindriyappabandho ca, nāññoti. Yo pana sayam manusso tiracchānabhūtam mātaram vā pitaram vā, sayam vā tiracchānabhūto manussabhūtam, tiracchānabhūto yeva vā tiracchānabhūtam jīvitā voropeti, tassa kammam ānantariyam na hoti, bhāriyam pana hoti, ānantariyam āhacceva tiṭṭhati. Eḷakacattukkam saṅgāmacattukkam coracattukañcetta kathetabbam. “Eḷakam māremī”ti abhisandhināpi hi eḷakatṭhāne ʘhitam manusso manussabhūtam mātaram vā pitaram vā mārento ānantariyam phusati maraṇādhippāyeneva ānantariyavatthuno vikopitattā. Eḷakābhisandhinā pana mātāpitāasandhinā vā eḷakam mārento ānantariyam na phusati ānantariyavatthuabhāvato. Mātāpitāabhisandhinā mātāpitāro mārento phusateva. Esa nayo itarasmimpi cattukadvaye. Yathā ca mātāpitūsu, evam arahante pi etāni cattukāni veditabbāni. Sabbattha hi purimam abhisandhicittam appamāṇam, vadhakacittam pana tadārammaṇam jīvitindriyañca ānantariyānānantarabhāve pamāṇam. Katānantariyakammo ca “tassa kammassa vipākam paṭibāhissāmī”ti sakalacakkavāḷam mahācetiyaṇṇam paṭibāhissāmīti kañcanathūpehi pūretvāpi sakalacakkavāḷam pūretvā nisinnassa bhikkhusaṅghassa mahādānam datvāpi buddhassa bhagavato saṅghāṭikaṇṇam amuñcanto vicarivāpi kāyassa bheda nirayameva upapajjati, pabbajjañca na labhati.

115. Icchamānanti odātavatthavasanaṇṇam icchamānaṇṇam. Tenevāha “gihibhāve sampāṭicchitamatteyevā”ti. Saṅghabhedakakathāvitthāro parato āvi bhavissati. Catunnam kammānanti apalokaṇādinam catunnam kammānaṇṇam. Duṭṭhacittena vuttamevattham vibhāveti “vadhakacittena”ti. Vadhakacetanāya hi dūsitacittam idha duṭṭhacittam nāma. Lohitam uppādetīti ettha tathāgatassa abhejjakāyatāya parūpakkamena cammacchedam katvā lohitaṇṇam samosarati, āghātena pakuppamānaṇṇam sañcitam hoti. Devadattena paviddhasilato bhijjivā gatasakkhalikāpi tathāgatassa pādantaṇṇam pahari, pharasunā pahaṇo viya pādo antolohitoyeva ahosi. Jīvako pana tathāgatassa ruciyā satthakena cammam chinditvā tamhā ʘhānā duṭṭhalohitam nīharitvā phāsumakāsi, tenassa puñṇakammameva ahosi. Tenāha “jīvako viyā”tiādi.

Atha ye parinibbute tathāgate cetiyam bhindanti, bodhim chindanti, dhātumhi upakkamanti, tesam kim hotīti? Bhāriyam kammam hoti ānantariyasadisam. Sadhātukam pana thūpaṇṇam vā paṭimaṇṇam vā bādhamānaṇṇam bodhisākham chinditum vaṭṭati. Sacepi tattha nilīnā sakuṇā cetiye vaccam pāṭenti, chinditum vaṭṭatiyeva.

Paribhogacetiyato hi sarīracetiyam garutaram. Cetiyavatthum bhinditvā gacchante bodhimūlepi chinditvā haritum vaṭṭati. Yā pana bodhisākhā bodhigharam bādhati, tam geharakkhaṇattham chinditum na labhati. Bodhiatthañhi geham, na gehatthāya bodhi. Āsanagharepi eseva nayo. Yasmiṃ pana āsanaghare dhātu nihitā hoti, tassa rakkhaṇatthāya bodhisākhā chinditum vaṭṭati. Bodhijagganattham ojoharaṇasākhā vā pūtiṭṭhānam vā chinditum vaṭṭatiyeva, satthu rūpakāyapaṭijaggane viya puññampi hoti.

Mātughātakādivatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ubhatobyañjanakavatthukathāvaṇṇanā

116. Ubhato byañjanamassa atthīti ubhatobyañjanakoti iminā asamānādhikaraṇavisayo bāhiratthasamāsoyam, purimapade ca vibhattialopoti dasseti. Byañjananti cettha itthinimittam purisanimittañca adhippetam. Atha ubhatobyañjanakassa ekameva indriyam, udāhu dveti? Ekameva “yassa itthindriyam uppajjati, tassa purisindriyam uppajjati? No. Yassa vā pana purisindriyam uppajjati, tassa itthindriyam uppajjati? No”ti ekasmiṃ santāne indriyadvayassa paṭisiddhattā, tañca kho itthiubhatobyañjanakassa itthindriyam, purisaubhatobyañjanakassa purisindriyam. Yadi evam dutiyabyañjanakassa abhāvo āpajjati. Indriyañhi byañjanakāraṇam vuttam, tañca tassa natthīti? Vuccate - na tassa indriyam dutiyabyañjanakāraṇam. Kasmā? Sadā abhāvato. Itthiubhatobyañjanakassa hi yadā itthiyā rāgacittam uppajjati, tadā purisabyañjanam pākaṭam hoti, itthibyañjanam paṭicchannam gulham hoti, tathā itarassa itaram. Yadi ca tesam indriyam dutiyabyañjanakāraṇam bhavēyya, sadāpi byañjanadvayam tiṭṭheyya, na pana tiṭṭhati, tasmā veditabbametam “na tassa tam byañjanakāraṇam, kammahāyānam pana rāgacittamevettha kāraṇa”nti.

Yasmā cassa ekameva indriyam hoti, tasmā itthiubhatobyañjanako sayampi gabbham gaṇhāti, parampi gaṇhāpeti. Purisaubhatobyañjanako param gaṇhāpeti, sayam pana na gaṇhāti. Yadi paṭisandhiyam purisaliṅgam, yadi paṭisandhiyam itthiliṅganti ca paṭisandhiyam liṅgasabbhāvo kurundiyamvutto, so ca ayutto. Pavattiyāmyeva hi itthiliṅgādīni samuṭṭhahanti, na paṭisandhiyam. Paṭisandhiyam pana indriyameva samuṭṭhāti, na liṅgādīni. Na ca indriyameva liṅganti sakkā vattum indriyaliṅgānam bhinnasabbhāvattā. Vuttañhetam aṭṭhasāliniyam -

“Itthattam itthibhāvoti ubhayam ekattham, itthisabbhāvoti attho. Ayam kammajo paṭisandhisamuṭṭhito. Itthiliṅgādi pana itthindriyam paṭicca pavatte samuṭṭhitam. Yathā bīje sati bījam paṭicca bījapaccayā rukkho vaḍḍhitvā sākhaṇiṭapasaṃpanno hutvā ākāsam pūretvā tiṭṭhati, evameva itthibhāvasāṅkhāte itthindriye sati itthiliṅgādīni honti. Bījam viya hi itthindriyam, bījam paṭicca vaḍḍhitvā ākāsam pūretvā ṭhitarukkho viya itthindriyam paṭicca itthiliṅgādīni pavatte samuṭṭhahanti. Tattha itthindriyam na cakkhuviññeyyam, manoviññeyyameva. Itthiliṅgādīni cakkhuviññeyyānipi manoviññeyyānipī”ti.

Tenevāha “tattha vicāraṇakkamo vitthārato aṭṭhasāliniyā dhammasaṅgahaṭṭhakathāya veditabbo”ti.

Ubhatobyañjanakavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Anupajjhāyakādivatthukathāvaṇṇanā

117. Sikkhāpadaṃ apaññattaṃ hotīti idheva paññattaṃ sikkhāpadaṃ sandhāya vuttaṃ. Upajjhaṃ aggāhāpetvāti “upajjhāyo me, bhante, hohī”ti evaṃ upajjhaṃ aggāhāpetvā. Kammavācāya pana upajjhāyakittanaṃ katamyevāti daṭṭhabbaṃ. Aññathā “puggalaṃ na parāmasatī”ti vuttakammavipattisambhavato kammaṃ kuppeyya, teneva “upajjhāyaṃ akittetvā”ti avatvā “upajjhaṃ aggāhāpetvā”icceva vuttaṃ. Yathā ca aparipuṇṇapattacīvarassa upasampādanakāle kammavācāya “paripuṇṇassa pattacīvara”nti asantavatthum kittetvā kammavācāya katāyapi upasampadā ruhati, evaṃ “ayaṃ buddharakkhito āyasmato dhammarakkhitassa upasampadāpekkho”ti asantaṃ puggalaṃ kittetvā kevalaṃ santapadanīharena kammavācāya katāya upasampadā ruhatiyevāti daṭṭhabbaṃ. Tenevāha “kammaṃ pana na kuppati”ti. “Na, bhikkhave, anupajjhāyako upasampādetabbo, yo upasampādeyya, āpatti dukkaṭassā”ti ettakameva vatvā “so ca puggalo anupasampanno”ti avuttattā kammavipattilakkaṇassa ca asambhavato “taṃ na gahetabba”nti vuttaṃ. “Pañcavaggakaraṇaṃce, bhikkhave, kammaṃ paṇḍakapañcamo kammaṃ kareyya, akammaṃ na ca karaṇīya”ntiādivacanato paṇḍakādīnampi ubhatobyañjanakapariyantānaṃ gaṇapūrakabhāveyeva kammaṃ kuppati, na aññathāti āha “ubhatobyañjanakupajjhāyapariyosānesupi eseva nayo”ti.

Anupajjhāyakādivatthukathāvaṇṇanā nīṭṭhitā.

Apattakādivatthukathāvaṇṇanā

118. Aññe vā bhikkhū dātukāmā hontīti sambandho. Anāmaṭṭhapiṇḍapātanti aggahitaaggaṃ piṇḍapātaṃ. Sāmaṇerabhāgasamako āmisabhāgoti ettha kiñcāpi sāmaṇerānaṃ āmisabhāgassa samakameva diyyamānattā visum sāmaṇerabhāgo nāma natthi, heṭṭhā gacchantaṃ pana bhattaṃ kadāci mandaṃ bhavye, tasmā upari aggahetvā sāmaṇerapāliyaṃ gahetvā dātabboti adhippāyo. Niyatapabbajjasseva cāyaṃ bhāgo dīyati. Teneva “apakkaṃ patta”ntiādi vuttaṃ.

Apattakādivatthukathāvaṇṇanā nīṭṭhitā.

Hatthacchinnādivatthukathāvaṇṇanā

119. Ajapadaketī ajapadasaṇṭhāne padese. Brahmujugattoti brahmā viya ujugatto. Avaseso sattoti iminā lakkhaṇena rahitasatto. Etena ṭhapetvā mahāpurisaṃ cakkavattiṇca itare sattā khujjapakkhikāti dasseti. Yebhuyyena hi sattā khandhe kaṭiyaṃ jāṇūsūti tīsu ṭhānesu namanti. Te kaṭiyaṃ namantā pacchato namanti, itaresu dvīsu ṭhānesu namantā purato namanti. Dīghasarīrā pana ekena passena vaṅkā honti, eke mukhaṃ unnāmetvā nakkhattāni gaṇayantā viya caranti, eke appamaṃsalohitā sūlasadisā honti, eke purato pabbhārā honti, pavedhamānā gacchanti. Parivaṭumoti samantato vaṭṭalo.

Aṭṭhisirācammasarīroti aṭṭhisirācammamattasarīro. Kappasīsoti dvidhābhūtasīso. Kekaroti tiriyaṃ passanto. “Udakatārakā nāma udakapubbuḷa”nti gaṇṭhipadesu vuttaṃ. Akkhitārakāti akkhibhaṇḍakā. Nippakhumakkhīti akkhidalamomehi virahitaakkhiko. Pakhuma-saddo hi loke akkhidalamomesu niruḷho. Paṭaṅgamaṇḍūko nāma mahāmukhamaṇḍūko. Eḷamukhoti nīccapaggharaṇakalālamukho. Sabbañcetanti “kacchugatto vā”tiādiṃ sandhāya vadati. Vātaṇḍikoti aṇḍakesu

vuddhirogena samannāgato. Vikaṭoti tiriyaṃ gamanapādehi samannāgato, yassa ca caṅkamato jāṇukā bahi gacchanti. Paṇhoti pacchato parivattapādehi samannāgato, yassa caṅkamato jāṇukā anto pavisanti.

Kudaṇḍapādatāya kāraṇaṃ vibhāveti “majjhe saṅkuṭitapādattā”ti. Agge saṅkuṭitapādattāti kuṇḍapādatāya kāraṇanidassanaṃ. Kuṇḍapādasseva gamanasabhāvaṃ vibhāveti “piṭṭhipādaggena caṅkamanto”ti. Mammananti khalitavacanaṃ. Yo ekameva akkharaṃ catupañcakkhattuṃ vadati, tassetam adhivacanaṃ.

Hatthacchinnādivatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Alajjīnissayavatthukathāvaṇṇanā

120. Nissayapaṭisaṃyuttavatthūsu bhikkhūhi samāno sīlādiguṇabhāgo assāti bhikkhusabhāgo, tassa bhāvo bhikkhusabhāgatā. Dve tīṇi divasāni vasitvā gantukāmena anissitena vasitabbanti ettha “yāva bhikkhusabhāgataṃ jānāmī”ti ābhogaṃ vināpi anissitena vasituṃ vaṭṭatīti adhippāyo. Bhikkhusabhāgataṃ pana jānanto “sve gamissāmi, kiṃ me nissayenā”ti aruṇaṃ uṭṭhapetuṃ na labhati. “Purāruṇā uṭṭhahitvāva gamissāmi”ti ābhogena sayantassa sace aruṇo uggacchati, vaṭṭati. “Sattāhaṃ vasissāmi”ti ālayaṃ karontena pana nissayo gahetabboti “sattāhamattaṃ vasissāmi, kiṃ bhikkhusabhāgatājānanenā”ti jānane dhuraṃ nikkhipitvā vasituṃ na labhati, bhikkhusabhāgataṃ upaparikkhitvā nissayo gahetabboti attho.

Gamikādinissayavatthukathāvaṇṇanā

121. Antarāmagge vissamanto vā...pe... anāpattīti asati nissayadāyake anāpatti. Tassa nissāyāti pāḷianurūpato vuttaṃ, taṃ nissāyāti attho. Sace pana āsāḷhīmāse...pe... tattha gantabbanti ettha sace so vassūpanāyikāya āsannāya gantukāmo suṇāti “asuko mahāthero āgamissatī”ti, tañce āgameti, vaṭṭati. Āgamentasseva ce vassūpanāyikadivaso hoti, hotu, gantabbaṃ tattha, yattha nissayadāyakaṃ labhati. Keci pana “sace so gacchanto jīvitantarāyaṃ brahmacariyantarāyaṃ vā passati, tattheva vasitabba”nti vadanti.

Gottena anussāvanānujānanakathāvaṇṇanā

122. “Itthannāmo itthannāmassa āyasmato”ti nāmakittanassa anussāvanāya āgatattā “nāhaṃ ussahāmi therassa nāmaṃ gahetu”nti vuttaṃ, “āyasmato pippalissa upasampadāpekkho”ti evaṃ nāmaṃ gahetuṃ na ussahāmīti attho. “Gottenapi anussāvetu”nti vacanato yena vohārena voharati, tena vaṭṭatīti siddhaṃ. “Konāmo te upajjhāyo”ti puṭṭhenapi gottameva nāmaṃ katvā vattabbanti siddhaṃ hoti, tasmā catubbidhesu nāmesu yena kenaci nāmena anussāvanā kātābbāti vadanti. Ekassa bahūni nāmāni honti, tattha ekaṃ nāmaṃ ñattiyā, ekaṃ anussāvanāya kātuṃ na vaṭṭati, atthato byañjanato ca abhinnāhi anussāvanāhi bhavitabbanti. Kiñcāpi “itthannāmo itthannāmassa āyasmato”ti pāḷiyaṃ “āyasmato”ti padaṃ pacchā vuttaṃ, kammavācāpāḷiyaṃ pana “ayaṃ buddharakkhito āyasmato dhammarakkhitassā”ti paṭhamaṃ likhitanti taṃ uppaṭipāṭiyā vuttanti na paccetabbaṃ. Pāḷiyañhi “itthannāmo itthannāmassa āyasmato”ti atthamattaṃ dassitaṃ, tasmā pāḷiyaṃ avuttopi “ayaṃ buddharakkhito āyasmato dhammarakkhitassā”ti kammavācāpāḷiyaṃ payogo dassito. “Na me diṭṭho

ito pubbe iccāyasmā sārīputto”ti ca “āyasmā sārīputto atthakusalo”ti ca paṭhamam
“āyasmā”ti payogassa dassanatoti vadanti. Katthaci “āyasmato
buddharakkhitattherassā”ti vatvā katthaci kevalam “buddharakkhitassā”ti sāveti,
sāvanam hāpetīti na vuccati nāmassa ahāpitattāti eke. Sace katthaci “āyasmato
buddharakkhitassā”ti vatvā katthaci “buddharaakhatassāyasmato”ti sāveti,
pāṭhānurūpattā khattameva otiṇṇantipi eke. Byañjanabhedappasaṅgato
anussāvanānam tam na vaṭṭatīti vadanti. Sace pana sabbaṭṭhānēpi eteneva pakārena
vadati, vaṭṭati.

Dveupasampadāpekkhādivatthukathāvaṇṇanā

123. Ekānussāvaneti ettha ekato anussāvanam etesanti ekānussāvanāti
asamānādhikaraṇavisayo bāhiratthasamāsoti daṭṭhabbam. Tenevāha “dve
ekatoanussāvane”ti. Tattha ekatoti ekakkhaṇeti attho, vibhattialopena cāyam
niddeśo. Purimanayeneva ekatoanussāvane kātunti “ekena ekassa, añña
itarassā”tiādīna pubbe vuttanayena dvīhi vā tīhi vā ācariyehi ekena vā
ekatoanussāvane kātum.

Upasampadāvidhikathāvaṇṇanā

126. Vajjāvajjam upanijjhāyatīti upajjhāti iminā upajjhāyasaddasamānattho
upajjhāsaddopīti dasseti.

Cattāronissayādikathāvaṇṇanā

130. Sambhogeti dhammasambhoge āmisasambhoge ca. Anāpatti sambhoge
saṃvāseti ettha ca ayamadhippāyo - yasmā ayam osāraṇakammassa katattā
pakatattatṭhāne ṭhito, tasmā na ukkhittakena saddhiṃ sambhogādipaccayā
pācittiyam, nāpi alajjinā saddhiṃ paribhogapaccayā dukkaṭam
alajjīlakkhaṇānupapattito. Yo hi ucchurasakasaṭānam sattāhakālikayāvajjivikkattā
vaṭṭati vikāle ucchu khāditunti saññaṃ uppādetvā tam khāditvā tappaccayā
pācittiyam na passati “vaṭṭatī”ti tathāsaññitāya, yo vā pana āpattimāpanabhāvam
paṭijānitvā “na paṭikaromī”ti abhinivisati, ayam -

“Sañcicca āpattiṃ āpajjati, āpattiṃ parigūhati;
Agatigamanañca gacchati, ediso vuccati alajjīpuggalo”ti. -

Vuttalakkaṇe apatanato alajjī nāma na hoti. Tasmā yathā pubbe yāva
ukkhepanīyakammam katam, tāva tena saddhiṃ sambhoge saṃvāse ca anāpatti,
evamidhāpīti sabbathā anāpattiṭṭhāneyeva anāpatti vuttāti veditabbam. Na hi
bhagavā alajjinā saddhiṃ sambhogapaccayā āpattisambhave sati “anāpatti
sambhoge saṃvāse”ti vadati. Tato yamettha kenaci “anāpatti sambhoge saṃvāse”ti
iminā pācittiyena anāpatti vuttā, “alajjīparibhogapaccayā dukkaṭam pana
āpajjatiyevā”ti vatvā bahudhā papañcitam, na tam sārato pacceṭabbam. Sesamettha
uttānameva.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sārattadāpaniyam

Mahākhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Tīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

PaliVerse (2026). Subcommentaries. 2. The Canon of Discipline - Subcommentaries. 03. Subcommentary on the Great Chapter. 1. The Great Section Retrieved from paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org